

Tyrkiasaken

*De skandinaviske landene og veien mot den
interstatlige klagen i Den europeiske
menneskerettighetskommisjonen i 1982*

Kristina Bjergsrud Eikebråten

Masteroppgave ved institutt for arkeologi, konservering
og historie (IAKH)

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2019

Tyrkiasaken

De skandinaviske landene og veien mot den interstatlige klagen mot Tyrkia i Den europeiske menneskerettighetskommissjonen i 1982

© Kristina Bjergsrud Eikebråten

2019

Tyrkiasaken. De skandinaviske landene, og veien mot den interstatlige klagen mot Tyrkia i
Den europeiske menneskerettighetskommisjonen 1982

Kristina Bjergsrud Eikebråten

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Tyrkiasaken hadde sitt utspring i militærkuppet som ble gjennomført i landet 12. september 1980. Kuppet kom som en følge av den økende uroen i befolkningen som bunnet i dårlig politisk styring og høy arbeidsledighet. Rapporter og brev om kritikkverdige forhold i landet fortsatte å komme i tiden etter kuppet og de skandinaviske landene valgte til slutt å stevne Tyrkia for Den europeiske menneskerettighetskommisjonen sammen med Nederland og Frankrike. Klagen ble innsendt 1. juli 1982, nærmere to år etter kuppet. Sentralt i klageskriftet stod påstander om utbredt og systematisk bruk av tortur i tyrkiske fengsler.

Dette var den andre saken i Den europeiske menneskerettighetskommisjonen hvor en sak ble fremmet uten at klagestatene hadde en egeninteresse i saken. Den første saken var i 1967 da de skandinaviske landene stevnet Hellas for brudd på flere artikler i Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen. Hellas ble dømt på samtlige punkter i anklageskriftet, og saken demonstrerte at det ikke var utenkelig at utenforstående stater ville benytte seg av det europeiske menneskerettighetssystemet for å reagere på menneskerettighetsbrudd i andre land. Det tok nærmere 15 år før neste tilsvarende klage ble innlevert, også denne gangen av de skandinaviske statene.

Oppgaven søker å belyse hvorfor de skandinaviske statene valgte å klage inn Tyrkia for Den europeiske menneskerettighetskommisjonen og hvem som var pådrivere for dette. Inspirert av den transnasjonale vendingen i faget, har særlig engasjementet fra ikke-statlige aktører som Amnesty International og fagbevegelsen vært av interesse. Oppgaven bidrar til å vise hvordan de transnasjonale relasjonene og aktiviteter er av betydning for ikke-statlige aktørers rolle og påvirkningsmulighet i statlige beslutningsprosesser.

Forord

Det er med blandede følelser, og aller mest er det vemodig, at denne masteroppgaven nå er ferdig. Det har vært to spennende og utfordrende år som har lært meg utrolig mye, og gitt meg en enda større glede og beundring for historiefaget. Arbeidet har definitivt økt appetitten på å skulle fortsette å jobbe med historie og historisk forskning.

Det har vært flere bidragsytere til at dette arbeidet har fått et endelig resultat. Tusen takk til veileder og førsteamanuensis Hanne Hagtvedt Vik for grundige tilbakemeldinger og samtaler. Din kunnskap og støtte har vært av størst mulig betydning. Takk til mastergruppa som har bidratt med kommentarer og støttende ord gjennom hele prosessen. Sammen har vi kommet oss i mål!

Tusen takk til Fritt Ord, Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek og UiO: Norden sammen med Foreningen Norden for tildeling av masterstipend. Deres anerkjennelse av oppgaven min er verdifull og ga både muligheter til arkivreiser og en ekstra motivasjon for å yte det lille ekstra.

Tusen takk til mannen min, Eirik, som har stått som en klippe under arbeidets store oppturer og frustrerende utforkjøringer. Tusen takk til mamma som uansett når på døgnet har støttet og oppmuntret meg under hele masterløpet (og for så vidt ellers i livet i også). Til slutt må jeg få rette en stor takk til tidenes studiegruppe; Nora, Skage og Mia. Tusen takk for alt dere har lest, kommentert og diskutert!

Og, ikke minst, tusen takk til Svend for korrekturlesing!

Innholdsfortegnelse

Tidslinje.....	IX
1 Innledning.....	1
1.1 Forskningsstatus og faglitteratur	5
1.2 Problemstilling og avgresninger	12
1.3 Metode og kilder.....	12
1.4 Oppgavens oppbygning	16
2 Bakgrunns kapittel.....	17
2.1 Faglig og politisk forfølgelse i Tyrkia etter kuppet	17
2.2 Situasjonen i Polen – en parallell verkebyll	21
2.3 Hellas-saken.....	23
2.4 Sammenfatning	25
Del 1 – Engasjementet i sivilsamfunnet	27
3 Amnesty International	28
4 Fagbevegelsen	31
4.1 Hvilke deler av fagbevegelsen engasjerte seg?	32
4.2 Hvorfor engasjerte fagbevegelsen seg?	35
4.3 Hva gjorde fagbevegelsen?.....	38
4.3.1 Den lokale fagbevegelsen i Danmark.....	43
4.3.2 Den lokale fagbevegelsen i Norge.....	47
4.3.3 Den lokale fagbevegelsen i Sverige	50
Sammenfatning av del 1	52
Del 2 – politiske diskusjoner og vurderinger i de skandinaviske statene.....	54
5 Norge.....	56
5.1 Tidligere norske erfaringer med menneskerettighetsarbeid	56
5.2 Politiske diskusjoner og vurderinger av situasjonen i Tyrkia.....	61
6 Danmark.....	73
6.1 Danmarks sikkerhetspolitiske vurderinger	73
6.2 Politiske vurderinger av situasjonen i Tyrkia	75
6.3 Danmark som initiativtaker og pådriver	83
7 Sverige.....	86
7.1 Sveriges innenriks- og utenrikspolitiske utfordringer	86

7.2	Politiske vurderinger av situasjonen i Tyrkia	89
	Sammenfatning av del 2	96
8	Konklusjon	99
	Kilder og litteratur	107
	Vedlegg	117

Tidslinje

1980

- ❖ 12. september gjennomføres et militærkupp i Tyrkia.
- ❖ 23. september blir *Solidaritetskomiteen Danmark-Tyrkiet* dannet i København
- ❖ 1. oktober publiserer Amnesty International *Annual Report 1980*
- ❖ I november/desember blir *Tyrkiakomiteen* ved Emrullah Gürsel grunnlagt i Oslo

1981

- ❖ 16. februar publiserer Amnesty International rapporten "Up-Date To Turkey Special Action"
- ❖ 1. juli oversendes rapporten til Jon Ivar Nålsund fra DEFS danske og norske myndigheter.
- ❖ 17. juli vedtar FFI og DEFS å klage inn Tyrkia for ILO.
- ❖ 5. august vurderer det danske utenriksministeriet en klagesak mot Tyrkia som ugunstig.
- ❖ 1. oktober publiserer Amnesty International *Annual Report 1981*
- ❖ I november leverer ILOs Committee en midlertidig rapport til ILOs Governing Body i tilknytning til klagen fra FFI og DEFS
- ❖ 17. november overleverer Karl Nandrup Dahl sin rapport til FFI, LO og de skandinaviske statene
- ❖ 18. november krever norske LO at regjeringen reiser sak mot Tyrkia i Kommissjonen.
- ❖ 14. desember oppfordrer dansk LO regjeringen til å stevne Tyrkia for Kommissjonen

1982

- ❖ 21. januar ber det danske utenriksministeriet om informasjon fra høyest politisk nivå i Stockholm, Oslo, Paris og Haag om synspunkter på en klagesak mot Tyrkia.
- ❖ 28. januar oversender Europarådsdelegasjonen rapporten fra deres «Fact finding mission» til Tyrkia tidligere samme måned til medlemslandene.
- ❖ 2.-5. mars vedtar ILOs Governing Body den midlertidige rapporten fra ILOs Committee og anbefalingene som står oppført i den.
- ❖ 14. april legger Danmark frem et eget utarbeidet klageskrift i Femlands-gruppen.
- ❖ 26. mai legger Sverige frem et forslag om to-trinns prosedyre i Femlands-gruppen
- ❖ 7. juni blir det felles juridiske anklageskriftet fra Fem-landsgruppen fremlagt i DUUK.
- ❖ 15. juni klager norske LO Tyrkia inn for ILO.
- ❖ 1. juli innklages Tyrkia for Den europeiske menneskerettighetskommissjonen av Danmark, Norge, Sverige, Nederland og Frankrike.

1 Innledning

Tyrkiasaken hadde sitt utspring i militærkuppet som ble gjennomført i landet 12. september 1980. Dette var det tredje kuppet på tjuve år. Militæret hadde tidligere overtatt makten i 1971 og i 1960. Denne gjentakelsen av militære maktovertakelser bunnet i mistilliten mellom den militære eliten og politiske eliten. Statstradisjonen i Tyrkia tilsa at statens overlevelse var overordnet alt annet og det militæret var således dens beskytter. Dersom staten ble truet hadde militæret både rett og plikt til å sørge for statens overlevelse.¹ Kuppet i 1980 kom som en følge av den økende uroen i befolkningen som bunnet i svak politisk styring og høy arbeidsledighet. I tillegg var det store utfordringer knyttet til åpen vold og terror i gatene, og i 19 byer var det blitt erklært unntakstilstand. Med en bortimot kollapset økonomi, mente de militære lederne at de politiske partiene og deres ledere feilet på nærmest alle områder, og kuppet var derfor en nødvendighet.² På grunn av de militærets posisjon i samfunnet har blant annet Saban Halis Calis påpekt at kuppet ikke bare hadde støtte blant det tyrkiske folk, men at flere også lurte på hvorfor de hadde brukt så lang tid på å gripe inn.³

Umiddelbart etter kuppet ble det erklært unntakstilstand i hele landet med påfølgende lovverk, og det ble gjennomført massearrestasjoner av fagforeningsledere, deres medlemmer og politikere. I løpet av de to første månedene var to politikere dømt til døden og henrettet. Det ble forbudt å publisere og utgi politiske uttalelser, og alle politiske partier ble lagt ned.⁴ Amnesty International (heretter Amnesty) skrev rapporter som viste til at over 122 000 mennesker hadde blitt arrestert de første seks månedene etter kuppet. På ett år hadde 65 personer blitt dømt til døden og 10 personer hadde blitt henrettet.⁵ Forskningslitteratur har i senere tid vist til sprik i antall arresterte og henrettede. Howard Douglas viser i sin bok *The History of Turkey* til tall opp mot 100 000 arresterte og 2000 henrettelser. Jan Erik Zürcher skriver i boken *Turkey – A Modern History* at nærmere 30 000 personer ble arrestert det første

¹ Ihsan Dagı, «Human Rights and Democratization: Turkish Politics in the European context» i *Southeast European and Black Sea studies*, Vol. 1, nr. 3 (2001): 2, 3

² Jörg Lange, *Tyrkia – et land i skjæringspunktet mellom ideologier, kulturer og regioner* (Oslo: Europa-programmet, 1998), 27, 28 og 31 og Saban Halis Calis, *Turkey's Cold War Foreign Policy and Western Alignment in the Modern Republic*. (London, I.B. Tauris & Co, 2017), 172

³ Calis, *Turkey's Cold War*, 172

⁴ Ihsan Dagı, «Human Rights and Democratization: Turkish Politics in the European context» i *Southeast European and Black Sea studies*, Vol. 1, nr. 3 (2001): 4

⁵ Amnesty International (videre AI), *Amnesty International Annual Report 1981*, 1 October 1981, Index number POL 10/0001/1981, <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL1000011981ENGLISH.PDF> og *Amnesty International Annual Report 1982*, 1. October 1982, Index number: POL 10/0004/1982 <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL1000041982ENGLISH.PDF>

året og at 3600 personer ble dømt til døden, men at kun tjue av dødsdommene ble gjennomført.⁶

To år senere var politiske og sivile rettigheter i Tyrkia fremdeles under betydelig press. 1. juli 1982 valgte de skandinaviske landene, sammen med Nederland og Frankrike, å klage inn Tyrkia for Den europeiske menneskerettighetskommisjonen (heretter Kommisjonen). Statene anklaget Tyrkia for brudd på flere artikler i Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (heretter EMK) som omhandlet retten til personlig frihet og sikkerhet, urettmessige fengslinger og straffesaker under unntakslovene og restriksjoner på politiske partier, fagorganisasjoner og pressen. Særlig sentralt stod påstander om utbredt og systematisk bruk av tortur mot fanger i tyrkiske fengsler.⁷ Tyrkiasaken endte i forlik, og den har ikke blitt stående som en tilsvarende viktig utenrikspolitisk hendelse for de skandinaviske landene slik Hellas-saken var femten år tidligere. Denne oppgaven har som formål å belyse hvorfor de skandinaviske landene valgte å klage inn Tyrkia og hvem som var pådriverne bak dette.

Ved to anledninger har de skandinaviske landene gått sammen om en interstatlig klage i Kommisjonen – mot Hellas i 1967 og mot Tyrkia i 1982. Hellas-saken var den første interstatlige klagen i Kommisjonen som hadde blitt fremsatt uten at klagestatene hadde en egeninteresse i saken. Tidligere klager hadde i stor grad omhandlet forhold hvor statenes egne interesser hadde blitt implisert, for eksempel saker knyttet til befolkning av egen nasjonal opprinnelse.⁸ Klagesaken mot Hellas ble fremmet av de skandinaviske landene sammen med Nederland,⁹ og har i ettertid blitt stående som en viktig hendelse i internasjonal menneskerettighetshistorie og i skandinavisk utenrikspolitisk historie. Hellas ble anklaget for brudd på flere artikler i EMK som omhandlet retten til personlig frihet og sikkerhet, urettmessig fengsling og straffesaker, og restriksjoner på politiske partier, fagorganisasjoner og pressen. Seks måneder senere valgte de skandinaviske landene å legge til brudd på

⁶ Jan Erik Zürcher, *Turkey: A Modern History*, (London: I.B. Tauris, 2004), 279-280, og Howard Douglas, *The History of Turkey*, (Westport, Conn: Greenwood Press, 2001), 161-162

⁷ Report of the Commission, adopted on 7 December 1985, European Commission of Human Rights, Application No. 9940-9944/82.

⁸ Kristine Kjærsgaard, «Confronting the Greek Military Junta, Scandinavian Joint Action under the European Commission on Human Rights, 1967-1970» i *The "Long 1970s": Human rights, East-West Détente and Transnational Relations*, red. Poul Villeneuve, Rasmus Mariager, og Helle Porsdam (New York: Routledge, 2016), 52, 53, se også: https://www.echr.coe.int/documents/interstates_applications_eng.pdf

⁹ Nederland valgte å bli med på søksmålet en uke etter at de skandinaviske landene hadde levert inn sin klage til Kommisjonen, se James Becket, «The Greek Case Before the European Human Rights Commission», i *Human Rights*, Vol. 1, nr. 1 (1970): 95

forbudet mot tortur til anklagepunktene. Hellas ble dømt på samtlige punkter.¹⁰ Domfellelsen bidro til å demonstrere at det ikke var utenkelig at utenforstående stater brukte det regionale systemet for å reagere mot menneskerettighetsbrudd i andre land.

Parallelt med situasjonen i Tyrkia foregikk det også alvorlige hendelser i Polen. Fra slutten av 1970-tallet var det store omveltninger i landet med politisk uro og opprør. Det ble blant annet innført unntakstilstand i desember 1981, og landet stod på kanten til borgerkrig.¹¹ Tyrkia og Polen hadde ulik politisk betydning for de skandinaviske regjeringene, særlig i en tid hvor Den kalde krigen gikk mot et nytt frysepunkt. Det ble likevel tidvis argumenter for, både fra politikere og sivilsamfunnet, at situasjonen i Tyrkia og Polen i stor grad var like og derfor burde eventuelle reaksjoner fra skandinaviske myndigheter også være det.¹² Bakgrunnen for å vise til situasjonen i Polen er at det gir innblikk i hva som preget de politiske vurderingene når det forekom lignende menneskerettighetsbrudd samtidig i to forskjellige land. Det vil bidra til å belyse utfordringene politikerne stod ovenfor i vernet om de internasjonale menneskerettighetene, og hvordan det preget de politiske diskusjonene i nasjonalforsamlingene og de berørte komiteene.

Mellom de to sakene i Kommisjonen hadde menneskerettighetene fått en langt mer sentral posisjon i internasjonal politikk, inkludert i de skandinaviske landenes utenrikspolitikk. Historiografien på menneskerettighetsfeltet omtaler ofte 1970-tallet som tiåret hvor menneskerettighetene fikk sitt gjennombrudd i internasjonal politikk.¹³ Med dette fikk menneskerettigheter et større fokus i den øvrige befolkningen så vel som blant politiske myndigheter. Særlig etter kuppet i Chile i 1973 ble det en kraftig økning i antall menneskerettighets- og solidaritetsorganisasjoner. Kuppet bidro også til å endre de interstatlige organisasjonenes praksis fra å «skuffe papirer» til å sette et aktivt søkelys på menneskerettighetsbrudd.¹⁴ Amnesty utviklet seg til å bli en anerkjent og slagkraftig organisasjon med blant annet deres storstilte kampanje mot tortur, «Campaign for the

¹⁰ Beckett. «The Greek Case», 94 og Skage A. Østberg, «The question of Torture: Scandinavian States and the Human Rights Issue of Torture, 1967-1984» (Master thesis in history. University of Oslo, 2017), 17, 39-40

¹¹ Witold Gieszczyński, «Solidarity» and the fall of the communist rule in Warmia and Mazury (1980-1989), (Olsztyn: Institute of History and International Relations, 2016), 93

¹² Geir Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør, Hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*, 6. utg. (Oslo: Universitetsforlaget, 2010), 101 og Stortinget, *MØTE i DUUK, onsdag den 27. januar 1982 kl. 9, 39*, https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/stortingsarkivet/duuk/1981-1985/1982_0127.pdf

¹³ Jan Eckel and Samuel Moyn (red), *The Breakthrough: Human Rights in the 1970s* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014)

¹⁴ Patrick William Kelly, «The 1973 Chilean coup and the origins of transnational human rights activism» i *Journal of Global History*, vol. 8, nr. 1 (2013), 3, doi: 10.1017/S1740022813000090

Abolition of Torture», i 1972-73. Med dette oppnådde organisasjonen høy anerkjennelse og ble videre tildelt Nobels Fredspris i 1977.¹⁵ Med den sterke utviklingen av menneskerettighetsorganisasjoner ble oppslutningen og idealet om menneskerettighetene slagkraftig også utenfor FNs organer.¹⁶

Det kan argumenteres for at det i løpet av 1970-tallet ble etablert en forventning om at skandinaviske myndigheter skulle reagere på menneskerettighetsbrudd i andre land. Blant annet hadde de respektive statene ført en vellykket klagesak mot Hellas for Kommisjonen. Deretter signerte og ratifiserte de menneskerettighetskonvensjonene mot rasediskriminering, om sivile og politiske rettigheter, og om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter. I tillegg var Sverige ledende i arbeidet med utarbeidelsen av torturkonvensjonen.¹⁷ Samtidig måtte dette balanseres med andre hensyn og statenes egeninteresser i utenrikspolitikken. Denne motsetningen kan beskrives slik den nederlandske utenriksministeren Christoph van der Klaauw uttalte ovenfor sin norske kollega i 1981: «Våre nasjoner er både moralske prester og pragmatiske kjøpmenn».¹⁸

I boken *Oljealder* beskriver Rolf Tamnes det han betegner som «engasjementspolitikken» i Skandinavia. Engasjementspolitikken bestod av politikkområder som menneskerettigheter, utvikling og bistand. Relasjonen mellom de skandinaviske landene i engasjementspolitikken var preget av samarbeid, men også av en konkurranse om å være pådriveren, argumenterer Tamnes.¹⁹ Under Hellas-saken kom konkurransen særlig til syne da Sverige kunngjorde at de ville støtte Hellas uavhengig av om andre stater ble med. Da hadde Norge og Danmark valget mellom å følge Sverige eller rykke bakover i pådriverkonkurransen.²⁰ Dynamikken i denne konkurransen er dermed slik at dersom et land høyner innsatsen, måtte de konkurrerende landene velge om de vil syne eller falle bak de andre.²¹

¹⁵ Jan Eckel, «The International League for the Rights of Man, Amnesty International, and the Changing Fate of Human Rights Activism from the 1940s through the 1970s» i *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism and Development* vol. 4, nr. 2 (2013), 183, hentet fra: <https://muse-jhu-edu.ezproxy.uio.no/article/515818>

¹⁶ Samuel Moyn, *The Last Utopia: Human Rights in History*, (Cambridge: Harvard University Press, 2010), 1-3

¹⁷ Rolf Tamnes, *Oljealder 1965-1995*, Norsk utenrikspolitikks historie 6, (Oslo: Universitetsforlaget, 1997) 345, og Østberg, «The Question of Torture», 31, for ratifiseringsstatus i FN se: <http://indicators.ohchr.org/>

¹⁸ Tamnes, *Oljealder*, 347

¹⁹ Tamnes, *Oljealder*, 345

²⁰ Kjærsgaard, «Confronting the Greek Military Junta», 55-58, 65 og Svein Gjerdåker, «Menneskerettar og utenrikspolitikk – Hellas-saka som politisk problem og utfordring for norske styresmakter 1976-1970» (Hovedoppgave i historie. Universitetet i Bergen, 1992), 52, 53

²¹ Østberg, «The Question of Torture», 31

Oppgaven er på den ene siden en tradisjonell diplomatisk historie ved at den har som utgangspunkt å forklare en statlig beslutning. Den forklarer dermed utfallet av den formelle politiske beslutningsprosessen i tre stater, bygget på utenriksmyndighetenes arkiver og diskusjoner i nasjonalforsamlingene. Samtidig er den inspirert av transnasjonal historieskriving som utfordrer historikere til å se utover nasjonalstaten som den sentrale rammen for historisk analyse.²² Transnasjonal historieskriving tvinger historikere til å identifisere hva og hvem som driver frem endring, og da kan ikke et narrativ fokusere på kun ett senter eller én protagonist.²³ I denne oppgaven har dette gitt seg utslag i ønsket om å identifisere betydningen av ikke-statlig engasjement, særlig fra diasporabefolkning, Amnesty International og fagbevegelsen, samt deres forbindelser til aktører i Tyrkia så langt det er mulig.

1.1 Forskningsstatus og faglitteratur

Denne oppgaven knytter an til særlig tre historiografier. Den første omhandler etablering og endring av internasjonale menneskerettighetsnormer og særlig arbeidet til ikke-statlige aktører på feltet. Det andre er litteratur om de skandinaviske statene, med fokus på deres internasjonale engasjement, inkludert klagesaken mot Tyrkia. I tilknytning til denne er litteratur som diskuterer fagbevegelsens engasjement i de skandinaviske statene. Begge feltene har vært preget av historiefagets transnasjonale vending, og dette har også påvirket denne oppgavens perspektiv og metode.

Selv om 1968 ble erklært som «Menneskerettighetsåret» av FN, hadde ikke menneskerettighetene blitt et kraftfullt sett med idealer utenfor FNs organer.

Menneskerettighetsbevegelsen var nærmest ikke-eksisterende, argumenterer historiker Samuel Moyn i sin bok *The Last Utopia: Human Rights in History*.²⁴ Han mener at menneskerettighetenes gjennombrudd bunnet i hvordan Vestens moral endret seg på begynnelsen av 1970-tallet som åpnet opp for nye utopiske idealer. Dette ga grobunn for en menneskerettighetsbevegelse som ikke hadde eksistert tidligere.²⁵

Menneskerettighetsbevegelsen består av aktivister og ikke-statlige organisasjoner som

²² C. A. Bayly, Sven Beckert, Matthew Connelly, m. fl., «AHR Conversation: On Transnational History» i *The American Historical Review*, vol. 111, nr. 5 (2006), 1441-1464, doi: 10.1086/ahr.111.5.1441

²³ Bayly, Beckert og Connelly m.fl., «AHR Conversation», 1458

²⁴ Moyn, *The Last Utopia*, 1-3

²⁵ Moyn, *The Last Utopia*, 1-3

kjemper for menneskerettigheter for alle, over alt.²⁶ Jan Eckel skriver at historikere ikke har viet disse organisasjonene og aktivistene særlig oppmerksomhet i den historiske forskningen. Lite er visst om disse aktivistenes motivasjon, den historiske konteksten engasjementet deres utfoldet seg i og hvordan den indre organiseringen av arbeidet var.

Amnesty International blir ofte trukket frem som et nytt fenomen i dette internasjonale folkelige engasjement. Eckel forklarer Amnestys suksess blant annet ved at organisasjonen bevisst utviklet teknikker rundt praktisering av menneskerettighetsaktivisme som omhandlet dokumentasjon, handling og bevisstgjøring. Organisasjonens politiske praksiser var i strykende grad mer solide, offentlig synlige, konfronterende, og ikke minst, mer effektive.²⁷ Dette var en innovasjon innenfor ikke-statlige organisasjoners arbeid som systematisk samlet inn informasjon om menneskerettighetsbrudd. Den høye kvaliteten på arbeidet ble det Eckel kaller for Amnestys «politiske kapital» som ga organisasjonen troverdighet. Ved at Amnesty også fikk et bredere tematisk fokus, fra kun å konsentrere seg om «samvittighetsfanger» til å inkludere et fokus på tortur og dødsstraff, utviklet organisasjonen seg til å bli en menneskerettighetsorganisasjon.²⁸

Amnestys utvikling skjedde på bakgrunn av store endringer i menneskerettighetsfeltet på samme tid med etableringen av flere nye grupper med menneskerettigheter som sitt hovedfokus. Samtidig revitaliserte allerede etablerte organisasjoner denne trenden ved å selv utvikle egne programmer eller organer dedikert til menneskerettighetsspørsmål. Dette gjaldt blant annet religiøse grupper, advokatforeninger og fagorganisasjoner.²⁹ Det som skiller Amnesty fra tidligere ikke-statlige menneskerettighetsorganisasjoner er at de i tillegg til å være bestående av spesialiserte, politiske eksperter, også bestod av en stor gruppe med «vanlige» aktivister. Eckel beskriver denne kombinasjonen som «a peculiar hybrid».³⁰

I en vid og ideell forstand kan en ikke-statlig aktør defineres som en organisasjon som er uavhengig fra staten, privat, ikke-profitør og upolitisk ved at organisasjonen ikke tar side eller knytter seg til et politisk parti. I tillegg er organisasjonen ofte ikke-voldelig og

²⁶ Aryeh, Neier, *The International Human Rights Movement: A History*, (Princeton, N.J.: Princeton university Press, 2012), 7

²⁷ Eckel, «The League of Man», 183, 193, 194

²⁸ Eckel, «The League of Man», 193

²⁹ Eckel, «The League of Man», 202

³⁰ Eckel, «The League of Man», 196

frivillighetsbasert.³¹ I forskningslitteraturen omtales ikke-statlige aktører ofte som NGO'er (Non-governmental organizations) eller NGA'er (Non-governmental actors). Ikke-statlige aktører er viktige i påvirkningen av, og har innflytelse over, opprettelsen og utviklingen av internasjonale menneskerettighetsnormer og engasjement. Det er fordi ikke-statlige aktører, som for eksempel Amnesty, har en sterk og vedvarende lojalitet til sine saker som en viktig del av sitt virke. Flere ikke-statlige aktører streber også etter å være politisk og geografisk uavhengige, som bidrar til at de kan å få gjennomslag for sin normative agenda.³²

Ikke-statlige aktører jobber mot spesifikke mål som gjør arbeidet deres målrettet og fokusert. Dette gir en spisskompetanse på områdene aktørene engasjerer seg i, som videre fører til at deres arbeid kan utgjøre et sterkt press på politiske myndigheter. Selv om ikke-statlige aktører har en begrenset påvirkningskraft fordi de ikke kan være direkte involvert i den politiske beslutningsprosessen,³³ så er deres arbeid av betydning og bidrar til endring og gjennomførelse. Ikke-statlige organisasjoner har også tatt i bruk teknikker som har samlet folk på tvers av landegrenser og utøvet press mot egne myndigheter for å påvirke myndighetenes normer og praksiser i menneskerettighetsspørsmål. Det vil si at transnasjonal aktivitet har vært avgjørende for organisasjonenes påvirkningsmuligheter.³⁴

Forskningslitteraturen om Skandinavia er rik på forskning om hvert enkelt land, og inkluderer analyser som ser de tre landene under ett. Det er særlig i faglitteratur om bistand at de skandinaviske landene blir vurdert side om side. Helge Pharo, Kristian Paaskesen og Thorsten Borring Olesen påpeker i boken *Saints and Sinners* at det er en sammenheng mellom nasjonale velferdsideal og villigheten til å bidra med bistand. Bistand ble i så måte en forlengelse av statenes egen nasjonale politikk, med velferdsstaten som et ideal for seg selv og andre.³⁵ Olof Palme ble en særpreget skikkelse innenfor bistands- og utviklingshjelp og det har blitt argumentert for at han var med på å gi Sverige den nødvendige selvtilliten for å kreve en plass som «verdens samvittighet» og «en moralsk stormakt».³⁶ Sverige var blant annet det

³¹ Lina Marcinkutė, «The Role of Human Rights NGO's: Human Rights Defenders or State Sovereignty Destroyers?» i *Baltic Journal of Law and Politics*, 4, 2 (2011), 54, doi: 10.2478/v10076-011-0012-5

³² Ann Marie Clark, *Diplomacy of Conscience: Amnesty International and Changing Human Rights Norms* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001), 68

³³ Clark, *Diplomacy of Conscience*, 69

³⁴ Clark, *Diplomacy of Conscience*, 9

³⁵ Thorsten Olesen, Helge Pharo og Kristian Paaskesen (red.), *Saints and Sinners. Official Development Aid and its Dynamics in a Historical and Comparative Perspective*, (Oslo: Akademika forlag, 2013), 13-20

³⁶ Hans Mouritzen, «The Nordic Model as a Foreign Policy Instrument: Its Rise and fall» i *Journal of Peace Research*, vol. 32, nr. 1, (1995): 11-12

første skandinaviske landet til å nå FNs mål om å bruke 0,7% av sitt brutto nasjonalprodukt på bistand i 1975.³⁷ Bistandspolitikken ble dermed brukt som et middel for å fremme fred, men det var også en måte for de skandinaviske landene å oppnå innflytelse på.³⁸ Christine Ingebritsen skriver at som små stater med en relativt ubetydelig militærmakt og økonomisk avhengige av det internasjonale markedet, har de skandinaviske landene vært nødt til å vise alternative former for engasjement internasjonalt.³⁹

Forskningslitteraturen beskriver hvordan relasjonen mellom de skandinaviske landene var preget av samarbeid, men også av konkurranse. Rolf Tamnes forklarer at denne konkurransen handlet om å være pådriveren i engasjementspolitikken.⁴⁰ Skage A. Østberg har i sin masteroppgave «The Question of Torture» videre beskrevet det som et «*human rights race*» hvor det ikke handler om å være først i mål, men om å ikke la konkurrentene komme for langt foran en selv.⁴¹ Grunnen til at stater blir med i en slik konkurranse handler om at deltagelse har færre, eller mindre, konsekvenser enn å ikke delta. Da Sverige «høyner innsatsen» og opplyste at de kom til klage inn Hellas uavhengig av andre stater, kan det argumenteres for at Norge og Danmark da ikke hadde noe annet valg enn å følge etter. Valget stod mellom å enten satse på en sak som hadde et usikkert utfall i Kommisjonen, eller å møte sterk kritikk fra egen befolkning for mangel på handlekraft i saken.⁴² Spørsmålet som da gjør seg gjeldene er om dette kappløpet også preget de skandinaviske landene i opptakten til Tyrkiasaken.

Menneskerettigheter har begynt å få en større plass i den skandinaviske historiografien. Med publiseringen av spesialnummeret til *Nordic Journal of Human Rights* i oktober 2018 ble det lagt frem flere nær-studier basert på empirisk forskning som viser hvordan menneskerettighetspolitikken i Norden har utviklet seg siden 1945. Studiene viser et større

³⁷ Ann-Marie Ekengren og Norbert Götz, «The One Per Cent Country: Sweden's Internationalisation of the Aid Norm» i *Saints and Sinners. Official Development Aid and its dynamics in a Historical and Comparative perspective*, red. Olesen, Pharo og Paaskesen, (Oslo: Akadamisk forlag, 2013)

³⁸ Lene Kristoffersen, «Interesser i norsk engasjementspolitikk» i *Oslo Files on Defence and Security*, nr. 4 (2009), 29, 30, 60 og 61 hentet fra: <https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/99773> og Gunnar Sørbo, «Norsk Bistandspolitik» i *Norges utenrikspolitik*, 2. Utg., red. Torbjørn L. Knutsen, Gunnar M. Sørbo og Svein Gjerdarker, (Bergen: Chr. Michelsens institutt Cappelen, 1997), 242 og 243, og Engh, Sunniva, «The Conscience of the World, Swedish and Norwegian Provision of Development Aid» i *Itinerario*, vol. 33, nr. 2 (2009): 67-70, hentet fra <https://www.cambridge-org.ezproxy.uio.no/core/journals/itinerario/article/conscience-of-the-world-swedish-and-norwegian-provision-of-development-aid/A98D58E784AFA39BD069E18249BEAEA0>

³⁹ Christine Ingebritsen, «Norm Entrepreneurs, Scandinavia's role in World Politics» i *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, vol. 37, nr. 1 (2002): 11, 21

⁴⁰ Tamnes, *Oljealder*, 345

⁴¹ Østberg, «The Question of Torture», 31

⁴² Østberg, «The Question of Torture», 31

aktørgalleri og skiftende geografisk utgangspunkt bak initiativ og utviklingen av menneskerettighetsnormer.⁴³ Flere av artiklene viser også til hvordan de skandinaviske landene engasjerte seg i forskjellige saker. Blant annet har Danmark vært særlig engasjert i utviklingen av det europeiske menneskerettighetssystemet og Sverige i arbeidet med konvensjonen mot tortur.⁴⁴ Er det nå mulig å se et mønster i de skandinaviske landenes engasjement innenfor menneskerettighetsarbeidet? Dette er det antakelig for tidlig å si noe sikkert om. Denne oppgaven vil blant annet vise enkelte forskjeller i de skandinaviske statenes tidligere menneskerettighetsengasjement og engasjementet under Tyrkiasaken.

I den norske litteraturen er Tyrkiasaken omtalt iblant annet bøkene *Oljealder* av Rolf Tamnes og *Norges Utenrikspolitikk* redigert av Knutsen, Sørbø og Gjerdåker. Begge verk baserer seg på samme kilde som er hovedoppgaven til Kent Hirsch, «Den norske klagesaken mot Tyrkia», som ble skrevet i 1992. Denne oppgaven tok utgangspunkt i de norske vurderingene og forspillet frem til Norge leverte klagen 1. juli 1982. Hirsch trakk frem opposisjonen, spesielt Arbeiderpartiet, og fagorganisasjonen Landsorganisasjonen (heretter LO) som viktige aktører for å presse den norske regjeringen til å engasjere seg i Tyrkiasaken. Sistnevnte var spesielt tøffe i kravet om at Norge måtte klage Tyrkia inn for Kommisjonen. På grunn av engasjementet som ble skapt i mediene og opposisjonspolitikernes stadige pådriv i stortingsforhandlingene, ble valget om å stevne inn Tyrkia for Kommisjonen til slutt uunngåelig, ifølge Hirsch.⁴⁵

I forskningslitteratur fra Danmark nevnes Tyrkiasaken blant annet i *Dansk utenrikspolitisk historie: Europæisk og globalt engagement, 1973-2003*, skrevet av Nikolaj Petersen. Han har skrevet en kort sammenfatning av saken,⁴⁶ men det står lite om selve opptakten til saken og hva som lå bak de danske politiske vurderingene. Tyrkiasaken er også nevnt i en bisetning i sammenheng med Hellas-saken i boken «*The «Long 1970s»: Human Rights, East-West*

⁴³ Hanne Hagtvedt Vik, Steven L.B. Jensen, Line Lindkvist og Johan Strang, «Histories of Human Rights in the Nordic Countries» i *Nordic Journal of Human Rights*, vol. 36, nr. 3 (2018), DOI: 10.1080/18918131.2018.1522750191, 194

⁴⁴ Steven LB Jensen, «Evolving Internationalism: Denmark and Human Rights Politics, 1948–1968» og Hanne Hagtvedt Vik og Skage Alexander Østberg, «Deploying the Engagement Policy: The Significance of Legal Dualism in Norway's Support for Human Rights Treaties from the late 1970s» i *Nordic Journal of Human Rights*, vol. 36, nr. 3, (2018), DOI: 10.1080/18918131.2018.1522785

⁴⁵ Kent Hirsch, «Norge og menneskerettigheter i Tyrkia: Om det norske saksanlegget mot Tyrkia for Den europeiske menneskerettighetskommisjonen i Strasbourg 1982» (Hovedoppgave i historie. Universitet i Trondheim, 1992), 102

⁴⁶ Nikolaj Petersen, *Dansk Utenrikspolitisk Historie bind 6: Europæisk og Globalt Engagement, 1973-2003*, (København: Gyldendal Nationaleksikon, 2004), 412

détente and transnational relations».⁴⁷ I svensk forskningslitteratur er Tyrkiasaken viet lite oppmerksomhet, og nevnes ikke i *Norstedts: Sveriges historie 1965-2012*. Heller ikke biografiene til tidligere kabinettsekretær og diplomat Pierre Schori, som blant annet omhandler svensk politikk på 1970- og 80-tallet, nevner Tyrkiasaken.⁴⁸

Det har vært utfordrende å finne forskningslitteratur om fagbevegelsen som belyser flere fagforeninger og fagorganisasjoner under ett. I tillegg er det lite litteratur som ser på fagbevegelsens arbeid og engasjement i et menneskerettighetsperspektiv da dette oftest settes inn i et solidaritetsperspektiv. Samleverker om LO i de tre skandinaviske landene, som blant annet *LO andre halvsekket* og *I rettferdighetens navn: LO 100 år* har gitt innblikk i organisasjonenes utvikling og nasjonale fokusområder.⁴⁹ Verkene har vist at LOs internasjonale kontor i Norge og Sverige ble utvidet i takt med resten av organisasjonen, men utover dette er det lite som utdyper hva dette arbeidet gikk ut på. Jan Eckel påpeker også at allerede etablerte organisasjoner, som blant annet fagorganisasjoner, utviklet egne programmer eller organer som spesifikt tok seg av menneskerettighetsspørsmål.⁵⁰

Oppgaven belyser deler av fagbevegelsens engasjement gjennom International Labour Organization (heretter ILO). Litteratur om denne organisasjonen har vært av betydning for å forstå fagbevegelsens muligheter til å påvirke og utøve presse på statlige myndigheter. ILO er en interstatlig organisasjon som i denne sammenheng fungerer som en viktig plattform for fagbevegelsen. Menno Kamminga, skriver at selv om ILOs oppgave var å fokusere på faglige rettigheter så har dette likevel ført til et større fokus på menneskerettigheter generelt fordi det ble skapt oppmerksomhet rundt og avdekket situasjoner hvor brudd på flere rettigheter ble begått.⁵¹ Landene som er tilsluttet ILO har forpliktet seg til å følge organisasjonens konstitusjon og dersom et land bryter denne har ILO rett til å gripe inn.⁵² ILO trenger dermed

⁴⁷ Kjærsgaard, «Confronting the Greek Military Junta»

⁴⁸ Kjell Östberg og Jenny Andersson, *Norstedts Sveriges Historie, 1965-2012*, (Norstedts: Stockholm 2013) og Pierre Schori, *Dokument inifrån: Sverige och storpolitiken i omvälvningarnas tid* (Tiden: Stockholm, 1992) og *Minnets och Elden, en politisk memoar med samtida synpunkter*, (Leoprad Forlag: Stockholm, 2014)

⁴⁹ Anders L. Johansson, og Lars Magnusson, *LO andra halvsekket, Fackföreningsrörelsen och samhället*, (Stockholm: Atlas, 1998) og Inger Bjørnhaug, *I rettferdighetens navn: LO 100 år – historiske blikk på fagbevegelsens meningsbrytninger og veivalg*, (Oslo: Akribe, 2000)

⁵⁰ Eckel, «The League of Man», 202

⁵¹ Menno T. Kamminga, *Inter-state accountability for violations of Human Rights*, (Philadelphia: University of Philadelphia Press, 1992), 111

⁵² Kamminga, *Inter-state accountability*, 111

ikke å vise hensyn til ikke-innblandingsprinsippet⁵³ på samme måte som klagestatene i Tyrkiasaken måtte. Organisasjonen har ikke kunnet bruke rettslige midler til å straffe myndigheter som brøt konstitusjonen, men med bruk av metoder som å publisere sine funn og betraktninger blir dette likevel blitt ansett som et effektivt middel.⁵⁴

Opgaven er inspirert av den transnasjonale vendingen i historiefaget. Sven Beckert argumenter i *AHR Conversation on Transnationalism* for at kapitalisme og formasjonen av nasjonalstaten er vår moderne tids to hovedprosesser, men at disse kan ikke forstås uten å fokusere på transnasjonale og globale forbindelser.⁵⁵ Patricia Clavin beskriver transnasjonalisme som et løst bundet nettverk av aktører. I dette nettverket er det rom for endring i form av at organisasjoner, individer og ideer kan forvitre og blir erstattet av andre eller nye grupper, folk og innovasjoner. Nettverket er derfor stadig i forandring og alle aktørene er i forskjellig grad med på å forme og ha innflytelse på blant annet nasjonalstaten, internasjonale og lokale institusjoner og sosiale og geografiske rom.⁵⁶

Det betyr at aktører utenfor de statlige myndighetene også er med på å påvirke og utvikle politikk både nasjonalt og internasjonalt. Politiske beslutningstakere er ikke avskåret fra innflytelse utenfor statlige myndigheter. Transnasjonal historieskriving handler derfor om å kartlegge hvilke andre aktører som også bidrar og påvirker endringer globalt og nasjonalt. Definisjonen åpner opp for at individer og sosiale grupper påvirker statlige beslutningstakere ved å unytte sitt sosiale og geografiske nettverk. I Skandinavia ble det dannet flere komiteer og foreninger til støtte for det tyrkiske folk etter kuppet i september 1980. Disse ble dannet både av skandinaver og av personer som i denne oppgaven er kategorisert som den tyrkiske diaspora. Diaspora omhandler nettopp transnasjonale koblinger, og trer tydelig frem i denne oppgaven i arbeidet med kartleggingen av ikke-statlige aktører. Som Clavin selv skrev så handler transnasjonal historieskriving "... first and foremost about people: the social space that they inhabit, the networks they form and the ideas they exchange."⁵⁷

⁵³ Ikke-innblandingsprinsippet er stadfestet i FN-pakten og fastslår at alle stater har rett til å styre seg selv uten inngrep eller trusler utenfra. For mer informasjon se <https://www.nupi.no/Skole/Ordforklaringer/Ikke-innblandingsprinsippet>

⁵⁴ Kamminga, *Inter-state accountability*, 111 og UD i NO, doss. 25.4/112, bd 50, Tyrkia: politick, 1982, *Netherland delegation, Legal consultations, Oslo 14 May 1982, Turkey and the ILO*

⁵⁵ Bayly, Beckert og Conelly m.fl., "AHR Conversation", 1460

⁵⁶ Patricia, Clavin, «Defining transnationalism», i *Contemporary European History*, vol. 14, nr. 4 (2005): 421, doi: 10.1017/S0960777305002705

⁵⁷ Clavin, «Defining transnationalism», 422

1.2 Problemstilling og avgresninger

Oppgaven har som formål å belyse hvorfor de skandinaviske landene valgte å klage inn Tyrkia for Kommissjonen. For å kunne svare på dette har oppgaven flere sentrale forskningsspørsmål: Hva lå bak de politiske vurderingene i klagestatene, og i hvilken utstrekning fantes et eventuelt skandinavisk samarbeid? Hvem var pådriverne bak beslutningen om den interstatlige klagen? Hvilke ikke-statlige aktører gjorde seg særlig gjeldende?

Oppgaven bygger på eksisterende forskning, inkludert en tidligere hovedfagsoppgave om den norske beslutningen om å klage. Samtidig utvider oppgaven analysen til å studere klagebeslutningene i alle de skandinaviske statene og betydningen av samarbeid mellom de tre. Enda viktigere er kanskje ambisjonen om å komme videre i å dokumentere engasjement fra sivilsamfunnet i saken og vurdere betydningen av dette for klagebeslutningene. Det har gitt seg utslag i oppmerksomhet rundt parallell aktivitet innenfor ILO. Her hadde fagbevegelsen en direkte innflytelse i motsetning til i det europeiske menneskerettighetssystemet, selv om det av hensyn til oppgavens omfang ikke har vært mulig å forfølge dette i stor detalj. Oppgaven forsøker å flytte deler av fokuset fra et politisk utgangspunkt til et utgangspunkt i de engasjerte ikke-statlige aktørene. Dette er inspirert av den transnasjonale vendingen historiefaget har gjennomgått de siste årene.

Det har vært nødvendig med avgrensninger for å gjøre arbeidet overkommelig. Valget stod mellom å forsøke å se de skandinaviske landene i sammenheng eller å kun velge ett land for å kunne gå dypere inn i materialet. Da valget falt på å skulle se de skandinaviske landene i sammenheng handlet dette om å ville bidra til en bredere nordisk forståelse for hva som påvirket disse utenrikspolitiske spørsmålene i Skandinavia på 1980-tallet. Å se de tre landene under ett bidrar til å se sammenhenger og forskjeller mellom land som hadde mye til felles, men som også hadde ulike politiske- og sikkerhetsmessige interesser.

1.3 Metode og kilder

Denne oppgaven har som utgangspunkt å forklare en statlig beslutning. Dette betyr at oppgaven studerer politiske beslutningsprosesser i tre land. Utgangspunktet for kildematerialet har vært ikke-publisert materiale fra de skandinaviske utenriksdepartementene. Kildene er i hovedsak hentet fra det danske utenriksministeriet i

København og det norske utenriksministeriet i Oslo. Utenriksministeriet i Stockholm innvilget ikke innsyn, men noe svensk materiale var også å finne i det danske og norske utenriksministeriet. Det omtales også av de to nabolandenes diplomater i korrespondanse og møtereferater. Kildegrunnlaget fra Sverige er derfor noe tynnere, men sammen med forskningslitteratur om svensk utenrikspolitikk vil det fremdeles være mulig å si noe om svenske synspunkter og vurderinger. Konklusjonen rundt Sveriges posisjon vil likevel være usikker og det er fortsatt behov for ytterligere primærkildeforskning rundt dette.

Når det gjelder det norske materialet er deler av dette brukt i hovedfagsoppgaven til Kent Hirsch om den norske klagesaken mot Tyrkia. Denne oppgaven ble imidlertid påbegynt høsten 1989, kun 4 år etter at saken hadde endt i forlik. Han fikk derfor begrenset tilgang til kilder i Utenriksdepartementet fordi mye fremdeles var klausulert. Hovedfagsoppgaven er derfor i stor grad basert på materialet som allerede var offentlig tilgjengelig, trykte kilder, det vil si i stor grad aviser og Stortingsforhandlinger.⁵⁸ Fordi hovedfagsoppgaven til Hirsch har vært den eneste utdypende studien om Tyrkiasaken i Norge, har oppgaven vært av stor betydning for å belyse tidligere forskning. Den har gitt en god innføring i Tyrkiasaken fra et norsk perspektiv. Gjennom en utvidelse av kildegrunnlaget utover det som lå til grunn for oppgaven til Hirsch, og i lys av ny litteratur som menneskerettighetenes historie, søker denne oppgaven å gi en ny gjennomgang av hendelsene frem til klagesaken ble anlagt i Kommisjonen. Gjennom sin påpekning av fagbevegelsens rolle, har Hirsch vist til den internasjonale fagbevegelsens engasjement og LOs ledd i dennes arbeid.

Denne oppgaven vil derfor i ytterligere grad belyse det samtlende engasjementet fra fagbevegelsen med lokale foreninger og komiteer som ble dannet til støtte for det tyrkiske folk, til LO og til Frie Faglige Internasjonale (heretter FFI). Oppgaven løfter frem hva som ble gjort av fagbevegelsen og drøfter hvordan og i hvilken grad dette engasjementet fikk betydning for politiske myndigheter og beslutningen om å klage. Det nye kildegrunnlaget er delvis nytt norsk materiale ved at blant annet dokumenter fra Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite har blitt tilgjengelig, og at ytterligere materiale fra utenriksdepartementet er blitt avgradert. Oppgaven ser utover Norges grenser, og inkluderer Sverige og Danmarks behandling av spørsmålet om en klagesak, slik at den studerer skandinavisk samarbeid og samspill. Angående ny forskningslitteratur, gjelder dette særlig perspektivskiftet som legges på å studere hvordan også enkeltpersoner og organisasjoner oppnår og bruker sin innflytelse i

⁵⁸ Hirsch, *Norge og menneskerettigheter i Tyrkia*, 3, 4

politiske prosesser og beslutninger. Videre gjelder det den raskt økende litteraturen om menneskerettighetshistorie, både internasjonalt og i Norden.

Når det gjelder engasjement fra sivilsamfunnet er dette identifisert i materialet fra utenriksministeriene og deretter oppsøkt i relevante arkiv. Arbeiderbevegelsens arkiver i København, Stockholm og Oslo ble viktige kilder til informasjon, samt Amnesty Internationals digitale arkiv. Mest overraskende var mangelen på kilder fra den svenske Landsorganisasjonen. Det var et betydelig mindre antall kilder om Tyrkiasaken i arbeiderbevegelsens arkiv i Sverige sammenlignet med Norge og Danmark. De fleste svenske kildene ble funnet i privatarkivet til tidligere politiker og diplomat Pierre Schori. Fra 1976-1982 var Schori internasjonal rådgiver for Sveriges Socialdemokratiska Arbetarparti, og fra 1982-1991 var han kabinettsekretær i utenriksdepartementet.⁵⁹

I et forsøk på å få et større innblikk i de svenske politiske vurderingene ble det gjennomført et telefonintervju med Pierre Schori i oktober 2018. Tyrkiasaken ligger et stykke tilbake i tid og Schori har gjort mye siden den gang, som blant annet innehatt forskjellige ambassadørstillinger og vært sjef for FNs fredsbevarende operasjoner ved Elfenbenskysten fra 2005-2007. Å foreta en reise tilbake i tid uten å være preget av dagens kunnskap er utfordrende, og med Schoris sterke politiske engasjement preger dette hans fremstilling av saken. Hans fremstilling har likevel vært viktig for forståelsen av et manglende svensk engasjement i saken, og intervjuet har vært av betydning for å danne et mer utfyllende bilde av de svenske politiske vurderingene.

I Skandinavia ble det på lokalt nivå dannet komiteer og foreninger til støtte for det tyrkiske folk, i tillegg til at det var enkeltpersoner som engasjerte seg i saken. Kartleggingen av dette engasjementet er i stor grad basert på medieoppslag i form av avisartikler og leserinnlegg. Det er ikke gjort en systematisk gjennomgang av alle medier i de tre skandinaviske landene grunnet arbeidets omfang. Det er blitt gjennomført grundige søk på Mediearkivet Svenska AB (Retriver), alle pakker fra klipparkivet i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i Oslo merket «Tyrkia» i tidsrommet 1979-1982 er gjennomgått, og artikler som lå i pakkene i Rigsarkivet i København er benyttet. Dersom oppslaget kun var underskrevet med navn uten å vise tilknytning til annen organisasjon eller komite er dette tolket som et privat initiativ og et tegn på den øvrige befolkningens engasjement i saken. I tilknytning til komiteene og foreningene

⁵⁹ Schori, *Dokument inifrån* og *Minnet och Elden*

finnes det flere brev adressert til LO og til politiske myndigheter som belyser deres engasjement og arbeid.

Det er vanskelig å kartlegge det totale folkelige engasjementet i tre land. Noe av det er synlig i statsarkivene, noe i fagbevegelsens arkiv og noe i medieklipp. Utover dette er det utfordrende å finne kilder. Det har vært lettere å søke opp og følge grupper i Norge, men vanskeligere i Danmark og Sverige spesielt på grunn av reisevei. Befolkningsgrupper som kristne assyrere og kurdere var også en del av debatten rundt situasjonen i Tyrkia. Som minoritetsgrupper i Skandinavia engasjerte de seg ved å danne komiteer og ytre seg i media. Disse gruppene kom først til syne i arkivene i Danmark gjennom artikler om at skandinaviske myndigheter burde yte bistand til de forfulgte folkegruppene i Tyrkia. Senere kom gruppene til syne i medieoppslag ved at lokale grupper hadde skrevet uttalelser til politiske myndigheter. For eksempel, i Norge, i en uttalelse til Regjeringen og Stortinget krevde Tyrkiakomiteen, sammen med Kurdistan Demokratiske Arbeiderforening og Kurdisk arbeiderforening, stans i all hjelp til Tyrkia. De tre organisasjonene hadde også arrangert en fredelig punktdemonstrasjon for å markere sin misnøye med den norske økonomiske bistanden til Tyrkia.⁶⁰ Dette gir et inntrykk av tilstedeværelsen av flere stemmer fra den tyrkiske diaspora i den politiske beslutningsprosessen uten at det i denne oppgaven er mulig å si noe mer konkret om gruppene som sådan eller deres påvirkningskraft.

Det transnasjonale perspektivet oppgaven legger opp til kan føre til stor spennvidde i analyse og forskningsspørsmål. Det omfattende kildearbeidet som denne oppgaven legger til grunn har til tider opplevdes som uoverkommelig, med en bekymring for å ikke kunne si noe særlig om noen ting. Hvor grundig kan man egentlig belyse en politisk prosess i tre land i tillegg til det ikke-statlige engasjementet innenfor rammene av en masteroppgave? Kanskje det viktigste denne oppgaven bidrar med er kartleggingen av og drøfting rundt den mulige betydning av ikke-statlig engasjement i tre land. Ved å ha gjennomført et bredt arkivstudie kommer engasjementet fra sivilsamfunnet frem og flytter deler av begrunnelsen for å stevne Tyrkia fra et politisk utgangspunkt til et utgangspunkt i menneskerettighetsengasjement i sivilsamfunnet. Det legger et godt grunnlag for videre forskning.

⁶⁰ Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek (videre Arb.Ark i NO), Klipparkivet, 1981, Asia -Tyrkia, pk. 25 (videre Klipparkivet – pk.nr.), 30.10.1981, *Stans all hjelp til Tyrkia*

1.4 Oppgavens oppbygning

Etter bakgrunns-kapittelet er oppgaven delt i to deler. Den første delen tar for seg engasjementet fra sivilsamfunnet og den andre delen omhandler de politiske vurderingene i de tre skandinaviske landene. Oppgaven ser på engasjementet fra sivilsamfunnet først fordi mye av dette lå til grunn da politikerne gjorde sine vurderinger. Ved å vise arbeidet og engasjementet fra sivilsamfunnet først vil dette lettere kunne diskuteres opp mot de politiske diskusjonene og vurderingene. Del 1 begynner med det internasjonale engasjementet fra Amnesty International før fagbevegelsens engasjement belyses. Engasjementet fra fagbevegelsen er videre delt opp slik at det internasjonale arbeidet fra FFI og andre internasjonale fagorganisasjoner belyses først. Så fremheves LOs engasjement og til sist belyses det lokale engasjementet i de tre landene. Del 1 er strukturert slik for en mest mulig ryddig og organisert fremstilling, og for å tydeliggjøre alle samfunnsnivåene som det ble jobbet på i tilknytning til Tyrkiasaken.

Del 2 er strukturert ved en statlig gjennomgang i rekkefølgen Norge, Danmark og Sverige. Denne type struktur medfører en fare for en gjentakende tekst, spesielt fordi de skandinaviske landene tidvis har fellestrekk og stod ovenfor lignende utfordringer. Det er derfor lagt opp slik at kapitlene bygger på hverandre. Etter kapittelet om Norge vil det neste kapittelet om Danmark knyttes opp til funnene i det foregående kapittelet. Det siste kapittelet om Sverige vil videre knyttes opp mot kapittelet om Danmark. Oppgaven er organisert på denne måten fordi det var nasjonale beslutningsstrukturer som påvirket myndighetenes vurdering av Tyrkia. Denne oppgavestrukturen vil tydeliggjøre hvordan den politiske forståelsen av Tyrkia utspilte seg innenfor de nasjonale politiske rommene. Rekkefølgen er lagt med utgangspunkt i kildegrunnlaget. Fordi det er minst kilder om Sverige kommer denne gjennomgang til sist for å i større grad kunne på bygge på funn og drøftelser i de to foregående kapitlene.

2 Bakgrunns kapittel

For å få en oversikt over hva som preget engasjementet i sivilsamfunnet, samt de politiske diskusjonene og vurderingene av situasjonen i Tyrkia, er det nødvendig å trekke frem noen sentrale hendelser. Først og fremst vil den faglige og politiske forfølgelsen i Tyrkia etter kuppet belyses. Samtidig var det store omveltninger i Polen og situasjonen i landet hadde flere fellestrekk med situasjonen i Tyrkia. Som en sovjetisk satellitt-stat hadde Polen en annen politisk betydning for de skandinaviske statene enn NATO-allierte Tyrkia. Til sist er det en gjennomgang av Hellas-saken i 1967. Saken viser hvilke andre politiske vurderinger og interesser som gjorde seg gjeldende da reaksjoner på menneskerettighetsbrudd i andre land skulle vurderes. I tillegg bidro saken til å gi et mulig reaksjonsmønster for hvordan å reagere på menneskerettighetsbrudd i andre land.

2.1 Faglig og politisk forfølgelse i Tyrkia etter kuppet

På 1980-tallet var en organisert fagbevegelse fremdeles et relativt nytt fenomen i Tyrkia. Det var først med grunnloven av 1961 at det ble åpnet for fri dannelse av fagforeninger og for forhandlings- og streikerett. Før militærkuppet var det registrert 16 fagforbund og 802 fagforeninger med et samlet medlemstall på ca. 2,2 millioner. Etter militærkuppet i september 1980 ble situasjonen for fagforeninger forverret. Flere av fagorganisasjonene og deres tilsluttede foreninger ble suspendert. Omlag 1000 sentrale og lokale fagforeningsledere ble varetektsfengslet, og i løpet av de neste par årene var det flere rettssaker mot ledere og andre representanter fra den tyrkiske fagbevegelsen. De fleste arresterte var fra fagorganisasjonen DISK, og rettssaken mot medlemmene av denne organisasjonen var en av de mest omfangsrike rettssakene.⁶¹

DISK ble opprettet etter en splittelse i fagorganisasjonen Türk-Is i 1967. DISK ønsket en mer politisk radikal organisasjon som var mer villig til å bruke aksjoner og streikeretten for å få gjennom sine krav. Organisasjonen hadde med lederen Abdullah Basturk fått en klarere

⁶¹ Douglas, *The History of Turkey*, 161, 162 og Rigsarkivet i København (videre RA i KBH), Udenrigsministeriet, Serie Journalsager 26-31, indhold 28.C.28.F/35, Løbenr. 775, pk. 2, 01.07.1981-30.11.81, (videre Løbenr. – pk. Nr), *Kongelig Dansk Ambassade Ankara, udenrigsministeriet den 19. november 1981, Tyrkiet: fagbevægelsens situation, Amtel 313 af 4.9.1981.*

sosialistisk profil og beveget seg i en mer utpreget sosialistisk retning. De siste årene før kuppet hadde DISK stått bak de aller fleste streiker og aksjoner i tyrkisk arbeidsliv.⁶²

Utviklingen av de politiske urolighetene frem mot kuppet i 1980 hadde ført til at antallet tapte arbeidsdager var like mange i 1980 som det hadde vært til sammen de siste 8 årene. I 1978 gikk også DISK imot den «sosiale kontrakt», et forslag som ble lansert av Ecevit-regjeringen for å skape ro på arbeidsmarkedet og for å gjenopprette økonomien.⁶³ Behovet for å rette opp økonomien var også årsaken til at militærjuntaen innførte forbud mot fagforeningsaktivitet etter kuppet.⁶⁴ Under arrestasjonene av DISK-lederne understreket tyrkiske myndigheter at dette ikke handlet om deres arbeid som fagorganisasjon, men om brudd på tyrkisk straffelov. Tyrkiske myndigheter hevdet at flere i DISK hadde vært med på å skape uro og begå voldshandlinger i tiden før kuppet.⁶⁵ Det ble videre lagt ned påstand om dødsstraff for foreningens leder Abdullah Basturk og 51 av hans kolleger. Dødsstraffen ble begrunnet i den tyrkiske forfatnings paragraf 146 om at personer som forsøker å omstyrte det tyrkiske system kan bli straffet med døden til følge.⁶⁶

I tilknytning til DISK-saken ble det fra blant annet LO-jurist Karl Nandrup Dahl lagt ned påstand om utbredt og systematisk bruk av tortur under avhørene av DISK-medlemmer. Etter et sitt reiseoppdrag til Tyrkia, i regi av LO og FFI, utarbeidet han en rapport basert på tiltalen DISK-medlemmene stod ovenfor og hans egne observasjoner og etterforskning. Dahl skrev at det var meldt ca. 300 tilfeller av tortur og at en del av disse var gjenstand for etterforskning av tyrkiske myndigheter. Noen hadde allerede blitt dømt for bruk av tortur, også med døden til følge, men at fengselsstraffene for de som ble funnet skyldig var meget korte.⁶⁷

Det som kanskje skapte mest oppmerksomhet i Skandinavia var spesielt arrestasjonene og domfellelsene av tidligere statsminister Bülent Ecevit. Han var leder av det tyrkiske partiet

⁶² RA i KBH, Løbenr. 775 - pakke 2, *Kongelig Dansk Ambassade Ankara, udenrigsministeriet den 19. november 1981, Tyrkiet: fagbevægelses situation, Amtel 313 af 4.9.1981*

⁶³ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 2, *Kongelig Dansk Ambassade Ankara, udenrigsministeriet den 19. november 1981, Tyrkiet: fagbevægelses situation, Amtel 313 af 4.9.1981.*

⁶⁴ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 2, *Kongelig Dansk Ambassade Ankara, udenrigsministeriet den 19. november 1981, Tyrkiet: fagbevægelses situation, Amtel 313 af 4.9.1981.*

⁶⁵ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 2, *Kongelig Dansk Ambassade Ankara, udenrigsministeriet den 19. november 1981, Tyrkiet: fagbevægelses situation, Amtel 313 af 4.9.1981.*

⁶⁶ AI, *Amnesty International Annual Report 1980*, og RA i KBH, Løbenr. 775- pk. 1, indhold 28.C.28.F/35, 01.04.73-31.06.81, *Tyrkisk, Tyrkisk Ankara torsdag, RB-AFP. 25 juni 1981,*

⁶⁷ Arb.ark i NO, *Rapport til FFI fra Karl Nandrup Dahl etter utført oppdrag i Tyrkia i dagene 2.-6. november 1981, Oslo, den 17.11.1981, 24*

Republikanske Folkeparti (RPP) og var statsminister i landet i 1974, 1977 og 1978-1979.⁶⁸ Ecevit hadde et nært forhold til flere sosialdemokratiske politikere i Skandinavia, blant annet Olof Palme, Anker Jørgensen og Knut Frydenlund. Ecevit var fascinert av den nordiske velferdsmodellen og ønsket et nærere samarbeid med de skandinaviske arbeiderpartiene.⁶⁹ Som leder for RPP hadde Ecevit styrt partiets politiske orientering lenger over på venstresiden, og de anså seg selv som representanter for «the true left and the party of ideals of true-socialism».⁷⁰ Arrestasjonene av Ecevit var i tillegg begrunnet i til at han blant annet hadde latt seg intervju av utenlandsk presse hvor han hadde gitt uttrykk for sin egen mening om situasjonen i landet og hvordan han så på Tyrkias fremtid.⁷¹ I tillegg avholdt han politiske møter selv om dette var imot reglementet. Fem av sakene Ecevit ble arrestert for omhandlet således forbudet mot å holde politiske valg møter etter mørkets frembrudd samt forbudet mot å publisere og utgi politiske uttalelser.⁷²

Det var også politisk forfølgelse av andre partiledere og partimedlemmer i tiden etter kuppet. Dette ble fra militærregimets side begrunnet med behovet for ro og orden slik at et nytt valg kunne finne sted en gang i fremtiden. Lederne og grunnleggerne av Tyrkias Arbeider- og Bondeparti (TIKP), i alt 24 personer, ble anklaget av det militære regime for å ha grunnlagt en organisasjon som hadde til hensikt å etablere et herredømme av én sosial klasse over andre sosiale klasser, eller å endre landets økonomiske eller sosiale orden.⁷³ Dette kunne bli straffet med fengsel mellom 8-15 år. TIKP hadde blitt dannet i 1978 og baserte sin politikk på det de selv kalte «vitenskapelig sosialisme». Partiet hadde også blitt anmeldt til innenriksministeriet under den forrige regjeringen, men partiet hadde da blitt erklært som lovlig.⁷⁴

⁶⁸ Ecevit var også statsminister fra 1999-2002.

⁶⁹ Tamnes, *Oljealder*, 360

⁷⁰ Sedat Laciner, «Turkish Foreign Policy (1971-1980): Ideologies vs. Realities» i *Uluslararası Huku ve Politika*, utgave 21, (2010): 71, hentet fra: <https://heinonline-org.ezproxy.uio.no/HOL/Index?index=journals%2Ffrinlp&collection=journals>

⁷¹ RA i KBH, løbenr. 777 – pk. 5, indhold 28.C.28.F/35, 1.3.82-31.05.1982, *Ambassaden i Ankara, amtel 120 af 13. april 1982 kl. 14:49*

⁷² Utenriksministeriet i Oslo (videre UD i NO), Doss. 25.4/112, bd 43, Tyrkia: politikk, hemmelig korrespondanse, 01.11.80-28.02.81 (videre Doss. 25.4/112, bd. Nr.), 20. nov. 1980, *innkommet melding fra ambassaden i Ankara, sak: situasjonen i Tyrkia*

⁷³ RA i KBH, Løbenr. 777 - pk. 4, innhold 28.C.28.F/35, 26.01.82-28.02.1982, *REPORT concerning the criminal proceedings in Ankara against leaders of the TIKP*, 1

⁷⁴ RA i KBH, Løbenr. 777 - pk. 4, *REPORT concerning the criminal proceedings in Ankara against leaders of the TIKP*, 6

Flere advokater dro ned for å overvære rettsaken mot TIKP. Selv om enkelte av rapportene ikke vurderte rettsaken likt var det likevel enighet om at det var flere kritikkverdige punkter som ikke var forenelig med vestlige prinsipper.⁷⁵ Sterkest i sin kritikk var Professor Dr. Ernst Utrecht (Judge of the (United Nations) Permanent Peoples' Tribunal in Rome⁷⁶) fra Nederland. Hans vurdering av rettsaken var ikke mulig å mistolke:

«The indictment has failed to mention criminal acts committed by the 24 defendants in the dock. Because modern criminal/penal law, including the Turkish Criminal Law Code, has been written for punishment of criminal acts committed by individuals, the indictment should be regarded as unacceptable and highly obscure, even not valid and illegal. The Military Court should have rejected the indictment and ordered the immediate release of the defendants.»⁷⁷

Det vil si at det ifølge Utrecht ikke burde foregått noen rettsak overhodet. Utrecht uttrykte også sin bekymring for selve situasjonen i Tyrkia og vurderte situasjonen slik at det ikke så ut til at militærregimet i Tyrkia ville avslutte de strenge unntakslovene og nedbyggingen av demokratiske institusjoner. Dette begrunnet han med at militærregimets dominante posisjon i det tyrkiske samfunnet ble tolerert og delvis støttet av USA og Reagan-administrasjonen.

I likhet med TIKP-saken, ble også ledere og medlemmer for Det Nasjonale Handlingsparti (NAP) stilt for retten tiltalt for brudd på straffelovens artikkel 146/1 om oppmuntring til opprør og massakre. Straffen for å bryte denne loven var dødsstraff som det også ble bedt om for over 220 medlemmer av partiet.⁷⁸ Til sammen var over 500 NAP-medlemmer anklaget for brudd på straffeloven. Det Nasjonale Redningsparti ble også tiltalt for å ha krenket grunnlovens sekulære prinsipper og for å ha arbeidet for å opprette en teokratisk tyrkisk stat.

⁷⁵ RA i KBH, Løbenr. 777 - pk. 4, *REPORT concerning the criminal proceedings in Ankara against leaders of the TIKP*, 4, og RA i KBH, Løbenr. 777 - pk. 5, *Sagen mod "Worker Peasant Party of Turkey": En politisk process i Tyrkiet, Af Hans Gammeltoft-Hansen*, en del av *Modtaget 24. maj 1982, København den 17. mai 1982*, og RA i KBH, løbenr. 775 - pk. 2, *RAPPORT, vedrørende retssagen i Ankara mod ledere f.T.I.K.P*

⁷⁶ "The Permanent Peoples' Tribunal was founded independently in Bologna, Italy, by a range of legal experts, writers, and leaders in civil society, including five Nobel Prize laureates, under the auspices of the Lelio Basso International Foundation for the Rights and Liberation of Peoples. Now headquartered in Rome, it is internationally recognized as a human rights tribunal functioning independently of state authorities, national politics, and vested economic interests", hentet fra <https://www.humansandnature.org/why-a-human-rights-tribunal>

⁷⁷ RA i KBH, Løbenr. 777 - pk. 4, *Report on the TIKP Trial in Ankara, Turkey by Professor Dr Ernst Utrecht, Judge of the (United Nations) Permanent Peoples' Tribunal In Rome, Amsterdam 7. Januar 1982*

⁷⁸ UD i NO, doss. 25.4/112, bd 44, Tyrkia: politikk, hemmelig korrespondanse, 01.03.1981-30.06.81, *amb. Ankara, 30.04.81, Rettsoppgjøret mot Alparslan Turkes og Den Nasjonale Handlingsparti (NAP)*

Om det ble lagt ned påstand om dødsstraff for partiets ledere var ikke kjent. I tillegg var det en rekke undergrupper, kategorisert som terrorgrupper, som også ble stilt for retten, blant annet den militante kurdiske gruppen «Apocular» og «Marxist-Leninist Armed Propaganda Squad/Union». I brevet fra ambassaden i Ankara viste tallene at over 1200 personer ville bli anklaget og stilt for retten i tiden som kom. Dette var en del av rettsoppgjøret mot politikere og terrorgrupper som ble ansett for å ha vært hovedansvarlige for utviklingen i Tyrkia forut for kuppet 12. september.⁷⁹

Dette massive rettsoppgjøret, som det ble beskrevet som av tyrkiske myndigheter, skapte mye oppmerksomhet internasjonalt i medier og i europeiske politiske organer. Rettsakene ble et utvidet bevis på at det tyrkiske militære regime ikke var interessert i å gjeninnføre demokratiet. Ved å gjennomføre massearrestasjoner samt overgå tiden for varetektsfengsling uten å informere om siktelsene, viste dette at militærjuntaen ikke respekterte menneskerettighetene.

2.2 Situasjonen i Polen – en parallell verkebyll

Som sovjetisk satellitt-stat var Polen en viktig sikkerhetspolitisk buffer for Sovjet mot Tyskland og Vesten. Likevel var det lite sympati med kommunismen og Sovjet blant den polske befolkningen, og den sovjetiske ekspansjonen var først og fremst basert på Den røde armés tilstedeværelse.⁸⁰ Polen gjennomgikk fem store politiske kriser mellom 1950 og 1981, i henholdsvis 1956, 1968, 1970, 1976 og i 1980-81. Krisene ble karakterisert av massive mobiliseringer av befolkningen på tvers av sosiale lag med en respons fra staten i form av represalier og tvangsmulkt.⁸¹ I to tilfeller ble protestene slått ned på med militærmakt som resulterte i flere hundre dødsfall blant demonstrantene.⁸²

Forskjellen mellom de tidligere krisene og krisen i 1980 var at arbeidernes krav i nå var tydeligere artikulert i et språk om politiske rettigheter. Dette hadde ikke vært tilstede tidligere. De streikende krevde nå sannferdig informasjon fra media og staten, og mest av alt at

⁷⁹ UD i NO, doss. 25.4/112, bd 44, *Ankara, 9. april 1981, Tyrkia, Rettsoppgjøret mot tidligere politikere og terrorgrupper*

⁸⁰ Lundestad, Geir, *Øst, Vest, Nord, Sør: Hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*, 6. utgave Oslo, Universitetsforlaget, 2010, s. 33, 203-205

⁸¹ Grzegorz Ekiert, «Legacies of Struggle and Defeat» i *Transition to Democracy in Poland*, red. Richard F. Staar (New York: St. Martin's Press, 1998), 15

⁸² Andrzej Paczkowski, *Revolution and counterrevolution in Poland, 1980-1989: Solidarity, Martial Law, and the End of Communism in Europe*, (Rochester, NY: University of Rochester Press, 2015), 3

sensuren skulle oppheves og ytringsfriheten respekteres. De krevde også at de eksisterende fagforeningene skulle demokratiseres og at det skulle bli lov å danne nye, uavhengige fagforeninger.⁸³ Krisene som Polen gjennomgikk viser også en viss likhet med Tyrkias historie som også gjennomgikk flere kupp, i henholdsvis 1960, 1971 og 1980.⁸⁴ Uro og mangel på politisk stabilitet preget begge land selv om årsakene til dette varierte og de ble forsøkt løst ulikt.

I Polen hadde urolighetene bakgrunn i politiske avgjørelser som favoriserte statens økonomi fremfor befolkningens behov på slutten av 1970-tallet. Dette førte til at flere arbeidere gikk i streik med krav om høyere lønn.⁸⁵ Situasjonen ble til slutt så anspent at landet var på randen til generalstreik.⁸⁶ I tillegg ble opposisjonsaktivister hyppig utsatt for trakassering i form av blant annet 48 timers varetektsfengsling, ransaker og konfiskasjoner, avskjediget fra jobben, forbud mot å rise, og noen ble også fysisk mishandlet.⁸⁷ I denne bølgen av sosial uro som rystet landet, var scenen satt for inntoget av et nytt kollektiv av mennesker som skulle samle det polske folket. Det politiske og sosiale gapet mellom arbeidere og intellektuelle hadde minsket og en ny nasjonal bevegelse vokste frem. Bevegelsen fikk navnet «Solidaritet» og ble dannet som en ny, uavhengig fagforening. Med nærmere ti millioner medlemmer ble Solidaritet en mektig politisk kraft som truet både den interne ordenen og regionens politiske stabilitet.⁸⁸

Den samfunnsmessige og økonomiske situasjonen i landet eskalerte i en slik grad at det 13. desember 1981, over en radio kringkasting, ble erklært unntakstilstand i Polen. Faren for en sovjetisk invasjon for å unngå politisk kollaps i Polen økte. Unntakstilstanden ble således begrunnet i å unngå en nasjonal katastrofe. Det ble forbudt å streike og demonstrere, arrangere og delta i møter av alle slag, og alle måtte til enhver tid ha identitetsdokumenter tilgjengelige dersom de skulle ferdes ute i gatene. Det ble innført portforbud og reisenekt mellom byer dersom man ikke hadde en egen, spesiell tillatelse.⁸⁹ Polens grenser ble stengt og kommunikasjonssystemene ble avskåret. Dette var den mest omfattende interne militære

⁸³ Ekiert, «Legacies of Struggle and Defeat», 30

⁸⁴ Douglas, *The History of Turkey*, 158

⁸⁵ Gieszczyński, «Solidarity», 21

⁸⁶ Paczkowski, *Revolution*, 15

⁸⁷ Paczkowski, *Revolution*, 9

⁸⁸ Ekiert, «Legacies of Struggle and Defeat», 32

⁸⁹ Gieszczyński, «Solidarity», 93

operasjonen i en sosialistisk styrt stat noensinne. Over natten, endret Polen seg fra å være det mest liberale til det mest undertrykkende regime i Sovjetunionen.⁹⁰

Videre ble Solidaritets ledere drevet under jorden. Aktivister ble fengslet og satt i interneringsleire. Myndighetene brukte flere former for undertrykkelse mot de internerte. For eksempel var det hyppige ransaker av fengselscellene ofte akkompagnert av kroppsransaker som var særlig ydmykende, og de ble nektet kontakt med familien utenfor. Flere ble også brutalt slått og mishandlet av fangevokterne. Vokterne organiserte blant annet en straffemetode kalt «Path of Death» hvor fangene ble slept ut i gangen og måtte gå gjennom doble rekker av offiserer som da gjorde det de ville mot fangene. Fangene ble slått og sparket til de mistet bevisstheten, og hodet og nyrene var de mest utsatte stedene for mishandlingen. «Path of Death» var sånn sett en ironisk betegnelse på en av formene for tortur i fengslene.⁹¹

Selv om Polen ikke gjennomgikk et militærkupp var situasjonen under unntakslovene i stor grad lik som situasjonen i Tyrkia. Likevel ble ikke Polen innklaget for Kommisjonen slik Tyrkia ble. En av årsakene til dette kan ha vært på grunn av Den kalde krigen og utfordringen for Vesten å skulle reagere ovenfor et land som tilhørte øst-blokken i motsetning til et land som tilhørte deres egen vest-blokk. I tillegg kan man i Norge se at Stortingsmelding nr. 93 som kom i 1976/77 oppfordret til varsomhet og forsiktighet når det kom til å provosere Sovjetunionen. Denne meldingen vil bli tatt opp igjen i Del 2 i underkapittelet om Norge.

2.3 Hellas-saken

Hellas-saken i 1967 er viktig for det som skjedde et drøyt tiår senere av hovedsakelig to grunner. For det første viser saken hvilke politiske vurderinger som gjorde seg gjeldene da de skandinaviske regjeringene vurderte hvordan de skulle reagere på menneskerettighetsbrudd i andre land, og hvordan disse interessene ble vurdert opp mot hverandre. For det andre ga saken statene et mulig reaksjonsmønster for hvordan å reagere på menneskerettighetsbrudd i andre land. Saken demonstrerte at utenforstående stater var villige til å benytte seg av Kommisjonen som reaksjonsform på menneskerettighetsbrudd i andre land.

Den 21. april 1967 gjennomførte oberst George Papadopoulos og den greske hæren et militærkupp i Hellas. Forholdene i landet i tiden før kuppet var svært utfordrende for greske

⁹⁰ Ekiert, «Legacies of Struggle and Defeat», 36

⁹¹ Gieszczyński, «Solidarity», 98, 100, 101

styresmakter. Til tross for å ha den største handelsflåten i verden, hadde Hellas store sosiale, og økonomiske utfordringer 1960-tallet. I tillegg var det parlamentariske systemet i landet dårlig utbygd med mange små partier som ikke evnet å skape tillitt blant befolkningen til hverken seg selv eller de politiske institusjonene. Militærkuppet ble gjennomført med påskudd om å forhindre en kommunistisk overtakelse ved neste valg.⁹² Etter kuppet ble flerpartisystemet opphevet og diktaturet innført. Det ble gjennomført flere tusen arrestasjoner av blant annet kommunister og kommunist sympatisører, tilhengere av monarkiet, fagforeningsledere, journalister og intellektuelle. Militærjuntaen innførte unntakslover, forbød streiker og politiske demonstrasjoner og innskrenket i stor grad sivile rettigheter.⁹³

I likhet med Norge og Danmark, var Hellas medlem av NATO. Hellas' NATO-medlemskap var viktig for alliansen spesielt på grunn av landets strategiske geografiske plassering. Hellas var en viktig flanke mot Øst, og var slik med på å sikre Vestens interesser.⁹⁴ Derfor ble situasjonen i Hellas særlig utfordrende for alliansen. NATO kunne ikke stevne et land for Kommisjonen da dette ikke var innenfor deres formål eller regelverk.⁹⁵ For Norge og Danmark ble det i stedet et argument å selv stevne Hellas grunnet landenes NATO-medlemskap på grunn av utfordringene det kunne ha skapt ved å tillate et militærdiktatur innenfor NATO-alliansen.⁹⁶

Et annet viktig aspekt for det norske engasjementet rundt situasjonen i Hellas var salget av motortorpedobåter til den greske marinen, også kalt Nasty-saken. I januar 1966 ble det inngått en avtale mellom et privat norsk selskap og den greske marinen om kjøp av 6 norske motortorpedobåter. Etter militærkuppet i 1967, var det fremdeles én båt som ikke var blitt levert, og dette ønsket flere norske opposisjonspolitikere å stoppe.⁹⁷ Å skulle levere våpen til en nasjon som krenket menneskerettighetene ble ansett som svært uheldig av både politikere, media og den øvrige befolkningen.⁹⁸ Men fordi avtalen var mellom et privat selskap og den greske marinen hadde ikke regjeringen noen mulighet for å stoppe salget eller holde tilbake

⁹² Kjærsgaard, «Confronting the Greek Military Junta», 51 og Becket, «The Greek Case», 93, og Gjerdåker, «Menneskerettar», 9

⁹³ Barbara Keys, «Anti-torture politics: Amnesty International, the Greek Junta, and the origins of the Human Rights “Boom” in the United States» i *The Human Rights Revolution, An International History*, red. Akira Iriye, Petra Goedde, og William I. Hitchcock, (Oxford: Oxford University Press, 2012), 203, 204

⁹⁴ Gjerdåker, «Menneskerettar», 10

⁹⁵ Gjerdåker, «Menneskerettar», 1

⁹⁶ Gjerdåker, «Menneskerettar», 3

⁹⁷ Østberg, «The Question of Torture», 23

⁹⁸ Gjerdåker, «Menneskerettar», 64

den siste båten.⁹⁹ Det ble vurdert om regjeringen skulle innføre egen særlov for å stoppe salget, men dette ble frarådet av de juridiske rådgiverne fordi små nasjoner som Norge hadde en stor interesse av å vise respekt for internasjonale avtaler.¹⁰⁰ Saken kan oppsummeres slik:

“In the end, international law proved the decisive factor in charting a course. A binding contract had been made and the sale was legal. That nobody liked the buyer – i.e. the Greek government – anymore, was less relevant.”¹⁰¹

Forskningslitteraturen viser til at det var den svenske utenriksministeren, Torsten Nilsson, som grep muligheten om å stevne Hellas og Sverige ble staten med pådriverrollen under stevningen. Sverige ønsket i utgangspunktet en felles klage sammen med Norge og Danmark, men understreket at dette ikke var avgjørende for å gå til sak. Sverige ville stevne Hellas uavhengig av hva Norge og Danmark kom frem til.¹⁰² De skandinaviske landene vant frem med sin klage mot Hellas i Kommisjonen og fikk medhold på alle de viktigste punktene. Dommen mot Hellas falt 5. november 1969. Hellas svarte med å melde seg ut av Europarådet samme år.¹⁰³ Dette var første gang det var ført en sak i Kommisjonen hvor klagestatene ikke hadde en egeninteresse i saken. Dette demonstrerte at det ikke var utenkelig at utenforstående stater benyttet seg av det europeiske menneskerettighetssystemet for å reagere på menneskerettighetsbrudd i andre land. Videre utgjorde saken en mulig mal for de skandinaviske landene å følge ved senere lignende hendelser.

2.4 Sammenfatning

Den politiske og faglige forfølgelsen i Tyrkia var omfattende. Representanter fra den skandinaviske fagbevegelsen og jurister engasjerte seg ved å blant annet gjennomføre reiseoppdrag for å observere forholdene i landet. På bakgrunn av reisene ble det utarbeidet rapporter som ble oversendt politiske myndigheter, deriblant de skandinaviske myndighetene. Særlig de utstrakte påstandene om tortur i tyrkiske fengsler og dødsstraff for de anklagede politikerne og fagforeningslederne skapte stor bekymring i det internasjonale sivilsamfunnet og for skandinaviske myndigheter.

⁹⁹ Østberg, «The Question of Torture», 23

¹⁰⁰ Tamnes, *Oljealder: 1965-1995*, 358

¹⁰¹ Østberg, «The Question of Torture», 23

¹⁰² Gjerdåker, Svein, «Menneskerettar», 38, 40, 42 og Kjærsgaard, «Confronting the Greek Military Junta», 58

¹⁰³ Gjerdåker, Svein, «Menneskerettar», 2, 3

Utviklingen i Polen førte til unntakstilstand i landet, og faren for en sovjetisk invasjon økte. Menneskerettighetssituasjonen i Polen og i Tyrkia var på flere måter like med utbredt faglig og politisk forfølgelse, og påstander om systematisk bruk av tortur mot fanger. Likevel ble ikke Polen stevnet for Kommissjonen slik Tyrkia ble. Hellas-saken var den første av sitt slag i Kommissjonen hvor klagestatene ikke hadde en egeninteresse i saken. I de politiske vurderingene ble både sikkerhets- og handelspolitiske interesser målt opp mot et menneskerettighetsengasjement. Sverige tok pådriverrollen i stevningen, og med Norge og Danmark vant klagestatene frem i Kommissjonen og Hellas ble dømt på de viktigste punktene.

Del 1 – Engasjementet i sivilsamfunnet

Den drivende kraften bak vernet om menneskerettighetene verden over i dag og de siste 35 årene har vært den ikke-statlige menneskerettighetsbevegelsen, ifølge Aryeh Neier, menneskerettighetsaktivist og grunnlegger av Human Rights Watch.¹⁰⁴ Den internasjonale menneskerettighetsbevegelsen består av kvinner og menn som samler informasjon om rettighetsbrudd, er talsmenn for vern om rettigheter og er spesialister på behandling av offer for menneskerettighetsbrudd. Mange bidrar også ved å skrive brev og leserinnlegg, delta i demonstrasjoner og grunnlegger eller er medlem av lokale rettighetsgrupper.¹⁰⁵ Dette er en godt dekkende beskrivelse av engasjementet fra sivilsamfunnet i Tyrkiasaken. Engasjementet var stort og det kom fra flere nivåer i samfunnet, fra det lokale og opp til det internasjonale. Engasjementet krysset landegrensene og var et vedvarende press som politiske myndigheter ikke kunne overse. Presset kom fra fagbevegelsens lokale og nasjonale foreninger, fra deler av den internasjonale fagbevegelsen og det kom fra Amnesty International.

Del 1 vil dermed nærmere belyse disse aktørene og hva deres engasjement bestod av. LO og Frie Faglige Internasjonale er blant de mest sentrale aktørene i fagbevegelsens engasjement med ILO som en viktig plattform for å utøve press mot statlige myndigheter. I tillegg viser kapitlet et stort engasjement også fra lokale foreninger, spesielt foreninger med tilknytning til den tyrkiske diaspora. Som en del av det internasjonale sivile engasjementet står Amnesty International som en sentral aktør. Del 1 vil fremheve hva deres engasjement knyttet til Tyrkiasaken bestod av og hvordan deres arbeid var synlig for den øvrige befolkningen og politiske myndigheter. Hvorfor valgte disse aktørene å engasjere seg og hva bestod deres arbeid av? Hvilke midler hadde de for å utøve press og oppnå innflytelse? I hvilken grad kan deres engasjement ha påvirket de skandinaviske myndighetene?

¹⁰⁴ Neier, *The International Human Rights Movement*, 9

¹⁰⁵ Neier, *The International Human Rights Movement*, 7

3 Amnesty International

I forskningslitteraturen fremheves Amnesty som en viktig bidragsyter og påvirkningskraft til det økte fokuset på menneskerettigheter fra 1970-tallet og utover.¹⁰⁶ Amnesty ble grunnlagt i 1961 i England av Peter Benenson. Han hadde først tatt initiativ til en offentlig kampanje for mennesker som urettmessig hadde blitt fengslet, og disse ga han benevnelsen «samvittighetsfanger». Dette var mennesker som hadde blitt fengslet på grunn av sin religion, politiske holdning eller andre grunner som stred imot Den universelle menneskerettighetsdeklarasjonen. Initiativet utviklet seg til en grasrotbevegelse som førte til grunnleggelsen av Amnesty.¹⁰⁷

Historiker Barbara Keys skriver at Amnestys anti-junta aktivisme la grunnlaget for den verdensomspennende «human rights boom» på 1970-tallet. Med arbeidet og engasjementet som Amnesty la ned i Hellas-saken i 1967 etablerte organisasjonen seg som en troverdig menneskerettighetsorganisasjon. Dens internasjonale arbeid mot tortur ble ført videre gjennom den storstilte kampanjen «Campaign for the Abolition of Torture» i 1972-73 som var viktig for vedtaket av den senere «the United Nations Declaration Against Torture» i FNs Generalforsamling i 1975.¹⁰⁸ I 1984 ble så Torturkonvensjonen vedtatt. Dette viser at Tyrkiasaken ble diskutert og vurdert samtidig som det pågikk en debatt om bruk av tortur og nasjoners ansvar i forhold til dette både nasjonalt og internasjonalt. Da Tyrkia ble satt på det internasjonale politiske sakskartet i 1980 hadde Amnesty etablert seg som en troverdig menneskerettighetsforkjemper blant den øvrige befolkningen og i politiske kretser. Amnesty hadde vokst til en organisasjon bestående av over 2000 lokale grupper og nasjonale seksjoner i 39 land i Afrika, Asia, Europa Sør-Amerika og Midtøsten. Den hadde enkeltmedlemmer og støttespillere i ytterligere 86 land, og organisasjonen hadde fått rådgivende status i FN.¹⁰⁹

Allerede før kuppet hadde Amnesty skrevet brev og rapporter om at menneskerettighetssituasjonen i Tyrkia var kritikkverdig. Dette var blant annet på grunn av det Amnesty mente var systematisk bruk av tortur mot fanger, derav deres engasjement i

¹⁰⁶ Se bl.a. Clark, *Diplomacy of Conscience*, Eckel, «The International League», Keys, «Anti-torture politics», og Beth Simmons, *Mobilizing for Human Rights: International law in domestic politics*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009)

¹⁰⁷ Paul Gordon Lauren, *The Evolution of International Human Rights, Visions Seen*, (Philadelphia: University Pennsylvania Press, 2011), 250, 251

¹⁰⁸ Keys, «Anti-torture politics», 214 og Eckel «The International League», 196

¹⁰⁹ AI, *Amnesty International Annual Report 1980*

landet. Da det etter kuppet ble foretatt massearrestasjoner og befolkningens rettigheter ble kraftig innskjerpet, og tortur i fengslene vedvarte, kom det nye rapporter om situasjonen i Tyrkia som fortsatt uholdbar.¹¹⁰ Det ble også skrevet brev om «Urgent Action» på vegne av enkelt individer som Amnesty mente var fengslet på feilaktig grunnlag.¹¹¹ «Urgent Action» var en nyutviklet «rask respons»-metode som skulle rette søkelys mot urettmessige fengslinger uten at Amnesty måtte forta grundige undersøkelser på forhånd. De var utformet som et brev hvor Amnesty oppfordret de skandinaviske regjeringene til å etterspørre den tyrkiske regjeringen om spesifikke personer og deres tilstand på bakgrunn av mistanker om fengsling og tortur.¹¹² På denne måten fikk Amnesty satt søkelys på menneskerettighetsbrudd i tilknytning til personer, men også på selve situasjonen i det respektive landet uten å måtte gjennomføre en helhetlig etterforskning først.

Det ble trykt flere artikler i de skandinaviske mediene hvor Amnesty enten var referert til eller intervjuet. Amnestys internasjonale viseformann, norske Jan Egeland, hadde blant annet et oppslag i avisen i februar 1982. Der påstod han at det sannsynligvis var et bedre grunnlag for en klagesak mot Tyrkia enn hva det hadde vært da Hellas ble stevnet i sin tid.¹¹³ I Sverige kom Thomas Hammarberg, Generalsekretær i Amnesty, med sterk kritikk av den svenske regjeringen som han mente kunne ha spilt en betydelig større rolle i kampen for menneskerettighetene. Hammarberg understreket hvordan menneskerettighetene i større grad ble brutt i stadig flere land, og at det derfor var ekstra viktig at land som hadde forpliktet seg til å overholde disse rettighetene ble stilt ansvarlige dersom brudd forekom. Det var videre viktig at regjeringer som hadde pålagt seg selv kravet om å respektere menneskerettighetene også ble med i den internasjonale kampen for å verne om dem. Dersom internasjonale avtaler skulle ha noen verdi måtte kontraktspartene ta opp spørsmålet, og i dette tilfelle føre en tiltale mot Tyrkia.¹¹⁴

«Up-date to Turkey Special Action» var en av Amnestys rapporter som ble oversendt de skandinaviske myndighetene. Denne inneholdt en liste over mennesker som hadde dødd i

¹¹⁰ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 1, *Amnesty index: 44/03/81 Distr: NS/CO, Amnesty International Secretariat, 16. February 1981, Up-Date To Turkey Special Action*

¹¹¹ RA i KBH, Løbenr. 775-782, pk. 1-12

¹¹² Clark, *Diplomacy of Conscience*, 48

¹¹³ Arb.Ark. i NO, Klipparkivet - pk. 29, 22.02.1982, *Tyrkia verre enn Hellas-juntaen*

¹¹⁴ Retriver, Tidningernas Telegrambyrå (videre Retriver) – Nyhetsklipp, 08.05.82, *Amnesty*, hentet fra:

<http://web.retriever-info.com.ezproxy.uio.no/services/archive/displayDocument?documentId=0508061982050880cc0f2bc418e65fba0daa45c0c5e8c1&serviceId=2>

fengsel siden den militære overtakelsen. Rapporten la ned påstander om at tyrkiske myndigheter ikke gjorde noen ytterligere tiltak for å få bukt med tortur i tyrkiske fengsler selv om enkelte militær- og politipersonell hadde blitt stilt for retten for bruk av tortur. Rapporten hadde vedlegg med lister over navn på fanger som hevdet de hadde blitt torturert, samt en detaljert erklæring med anklager om tortur fra en navngitt person. I tillegg fremhevet rapporten at Amnesty hadde kontaktet den parlamentariske forsamlingen i Europarådet om at Tyrkia burde utsende en nasjonal instruks om forbud mot tortur. Amnesty ville at det skulle bli ansett som en kriminell handling å bryte denne instruksjonen.¹¹⁵

Organisasjonen fortsatte å legge frem detaljerte erklæringer fra torturofre og deres familier. De oppfordret politiske myndigheter til å be om tilstandsrapporter fra det tyrkiske regime om den fysiske og psykiske tilstanden til flere navngitte politiske fanger gjennom «Urgent Action»-brevene.¹¹⁶ Dette var med på å opprettholde presset på politiske myndigheter om å reagere og handle.

Det er interessant å bemerke en kommentar fra ekspedisjonssjef Egil Amlie i det norske utenriksdepartementet knyttet til informasjonsmaterialet som ble oversendt myndighetene fra Amnesty. Han påpekte at det var vanskelig å vurdere påliteligheten av materialet fra organisasjonen fordi de ofte tok forbehold om unøyaktighet i sitt materiale.¹¹⁷ Derfor kunne Amnestys rapporter vanskelig bli brukt som en del av bevismaterialet ved en eventuell interstatlig klagesak på grunn av informasjonens mangel på troverdighet. Dette viser en skepsis til Amnesty fra politiske myndigheter som ikke kommer tydelig i frem i forskningslitteraturen. Amnestys engasjement sørget for en oppmerksomhet rundt menneskerettighetsbrudd blant den øvrige befolkningen, men denne uttrykte skepsisen fra politisk hold kan være et tegn på at Amnestys troverdighet ikke bar samme tyngde i politiske kretser.

¹¹⁵ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 1, *Amnesty index: 44/03/81 Distr: NS/CO, Amnesty International International Secretariat, 16. February 1981, Up-Date To Turkey Special Action*

¹¹⁶ RA i KBH, Løbenr. 775 – 782, Brevene dukket opp jevnlig i alle pakkene.

¹¹⁷ UD i NO, doss. 25.4/112, bd 49, Tyrkia: politikk, 1982, 1.04.82, *Utdrag av referat fra avdelingsjefsmøte*

4 Fagbevegelsen

Fagbevegelsen blir ofte brukt som en fellesbetegnelse for organisasjoner som jobber for sine medlemmers faglige rettigheter opp mot arbeidsgivere og arbeidsgiverorganisasjoner.

Organisasjonene, ofte referert til som fagforeninger, kan være landsomfattende, lokale eller distriktsvis, eller internasjonale. I norske og danske arkiv ble det funnet dokumenter som viste til flere mindre foreninger og komiteer, men lite om hver og en av dem. Flere av foreningene hadde tilknytning til det som i denne oppgaven blir kategorisert som «den tyrkiske diaspora». Begrepet tyrkisk diaspora er i denne oppgaven en samlebetegnelse på tyrkere som av ulike årsaker bodde i Skandinavia, men som fremdeles var engasjert i hva som skjedde i hjemlandet. Det er ofte tydelige forbindelser mellom den tyrkiske diaspora og fagbevegelsen, spesielt på grunn av navnene på komiteene som ble opprettet av denne gruppen, og disse blir derfor ansett som en del av fagbevegelsens engasjement. Selv om motivasjonen til den tyrkiske diaspora kan diskuteres å ha vært preget av et sterkere personlig engasjement enn et faglig engasjement, utgjorde likevel disse foreningene og komiteene en del av presset som ble lagt på skandinaviske myndigheter for å stevne Tyrkia.

I tillegg var det engasjement fra enkeltpersoner i den øvrige befolkningen som også vil bli lagt frem her. Dette har kun blitt kartlagt gjennom medieoppslag. Dersom en artikkel eller leserinnlegg er underskrevet med bare navn er dette blitt tolket som et engasjement fra enkeltpersoner i den øvrige befolkningen.

For å kartlegge ikke-statlige aktører i Sverige har denne studien benyttet seg av arkivmateriale fra Arbeiderbevegelsens arkiv i Stockholm. Dette arkivet viste seg å være mangelfullt i forhold til dokumentasjon av opprettede komiteer tilknyttet Tyrkiasaken, også da det kom til LOs eget engasjement i Tyrkiasaken. Det var ingen egne mapper om landet eller behandling av saken, som var overraskende da dette fantes i både Norge og Danmark. Mangelen på kilder kan komme av at engasjementet fra fagbevegelsen ikke var særlig stort og at det derfor ikke var et betydelig engasjement blant den øvrige befolkningen heller. Dette er likevel påfallende da det stiller seg i sterk kontrast til Norge og Danmark. I privatarkivet til Pierre Schori, tidligere politiskrådgiver og kabinettsekretær for Socialdemokraterna, var det noen dokumenter å finne, og sammen med et intervju med han som ble gjennomført i oktober 2018, legger dette grunnlaget for det ikke-statlige engasjementet i Sverige. Vurderingen knyttet til graden av ytre engasjement fra svenske ikke-statlige aktører er likevel vanskelig å konkludere rundt på grunn av det begrensede kildegrunnlaget.

4.1 Hvilke deler av fagbevegelsen engasjerte seg?

LO er en interesseorganisasjon som skal jobbe for sine medlemmers økonomiske og faglige rettigheter. Organisasjonen er etablert i flere europeiske land og har i Skandinavia vært en viktig forkjemper og pådriver for arbeideres rettigheter ovenfor arbeidsgiver og staten. LO har nasjonale målsetninger og hovedfokuset ligger i å fremme egne medlemmers interesser.¹¹⁸ Samtidig er LO internasjonalt orientert fordi organisasjonen også engasjerer seg i faglige situasjoner i andre land, og den har knyttet seg til internasjonale organisasjoner som FFI og ILO.¹¹⁹ Da LO knyttet seg nærmere de internasjonale organisasjonene på 1970-tallet førte dette til en sterkere vekst i internasjonal aktivitet. Med dette brede engasjementet har LO bidratt til å påvirke utenrikspolitiske holdninger i Skandinavia og til å presse politiske myndigheter til å ta standpunkter.¹²⁰ LO jobber dermed for sine egne medlemmers interesser, men har i tillegg en interesse av å fremme og verne om fagbevegelsen i andre land. Dette viser hvordan organisasjonen er transnasjonal ved at den både opererer nasjonalt, men også har tilknytning til organisasjoner utenfor de nasjonale landegrensene. Selv om LO er en selvstendig aktør som setter sin egen agenda på dagsorden, er den også nært knyttet til de politiske myndighetene, særlig gjennom de skandinaviske arbeiderpartiene.¹²¹

FFI er en verdensomspennende faglig sammenslutning hvor arbeidsfeltet er faglige rettigheter gjennom et avtaleregulert verdenssamfunn. Organisasjonen sørger også for å spre informasjon om hvor og hvordan brudd på faglige rettigheter forekommer, da de anser fagorganiserte som spesielt utsatte for forfølgelse, tortur og drap.¹²² FFIs engasjement i Tyrkiasaken var særlig knyttet opp mot ILO. Dette er en interstatlig særorganisasjon under FN som samler stater, arbeidsgivere og arbeidere i et trepartssamarbeid for å fremme og utvikle faglige retningslinjer og programmer.¹²³ Denne strukturen er bygget på en forventning om at dersom organisert kapital (arbeidsgivere) og organisert arbeid (arbeidstakere) jobber sammen med statlige myndigheter om å skape sosiale reguleringer vil dette føre til en lavere spenning mellom internasjonal økonomi og det nasjonale samfunnet.

¹¹⁸ Landsorganisasjonen i Norge, *Dette er LO: Landsorganisasjonen i Norge*, (Oslo: LO, 1998)

¹¹⁹ Jostein, Nyhamar, *Nye utfordringer: 1965-1990*, Arbeiderbevegelsens historie i Norge 6, (Oslo: Tiden, 1990), 564

¹²⁰ Nyhamar, *Nye utfordringer*, 564, 565

¹²¹ Landsorganisasjonen, *Dette er LO*, 1998

¹²² Landsorganisasjonen, *Dette er LO*, 1998

¹²³ ILO, <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/lang--en/index.htm>

ILO skaper en plattform for internasjonalt samarbeid hvor interstatlige og samfunnsmessige forhold kan bli sammenkoblet. ILO blir således et forum for å drøfte utfordringer og konflikter og samtidig forsøke å løse dem.¹²⁴ Viktigst med dette trepartssamarbeidet kan sies å være involveringen av ikke-statlige organisasjoner i beslutningsprosessene. ILO er den eneste interstatlige organisasjonen som gjør dette, som videre har ført til at saker som diskuteres i organisasjonen blir en del av den nasjonale samfunnsdebatten til medlemsstatene.¹²⁵ I likhet med medlemsstatenes regjeringer kan fagforeningsorganisasjoner fremlegge mistanker om brudd på faglige rettigheter i andre land for ILO. Organisasjonen er da pliktig til å følge opp en slik anklage ved å enten avdekke eller avkrefte anklagen.

I tillegg til FFI, var det også et engasjement fra Den europeiske faglige samorganisasjon (heretter DEFS) Denne organisasjonen ble etablert i 1973 for å samle fagorganisasjoner i Europa under ett sekretariat. DEFS arbeider for at arbeidstakernes rettigheter i EU blir ivarettatt gjennom direkte representasjon i unionens institusjoner og deltagelse i konsultative instanser. I tillegg jobber sekretariatet for å fremme fred, utvikling og sosial rettferdighet i hele Europa.¹²⁶ I tilknytning til Tyrkiasaken var deres arbeid i stor grad lik som FFIs engasjement. Representanter fra organisasjonen gjennomførte reiseoppdrag og var i tillegg med på de innsendte klagene til ILO.

Andre faglige aktører som spilte en rolle i Tyrkiasaken var lokale fagforeningene og komiteene som ble opprettet til støtte for det tyrkiske folk. Personer fra den tyrkiske diaspora dannet foreninger og grupper som ofte var preget av et personlig engasjement hos lederne, og deres arbeid baserte seg i stor grad på frivillighet. Hovedpoenget med å nevne alle komiteene, foreningene og personene er å vise det bredden i engasjementet som Tyrkiasaken skapte og at dette til sammen mest sannsynlig har utgjort et press på skandinaviske myndigheter. I Danmark var det for eksempel minst tre grupper som kontaktet regjeringen for å være deres kilde til kunnskap og informasjon om Tyrkia. Dette var *Tyrkiets Folkeunion i København*, *Solidaritetskomiteen Danmark-Tyrkiet* og *Foreningen af tyrkiske arbejdere i Danmark*. Disse ble også vurdert av det danske utenriksministeriet som kom frem til at Foreningen af tyrkiske

¹²⁴ Pauli Kettunen, "The Nordic Model and the International Labour Organization" i *Regional Cooperation and International Organizations, The Nordic model in transnational alignment*, red. Norbert Götz, og Heidi Haggren (New York: Routledge, 2009), 67

¹²⁵ Daniel Maul, *Human Rights, Development and Decolonization: The International Labour Organization 1940-1970*, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2012), 3

¹²⁶ DEFS offisielle nettside, <https://www.etuc.org/en/aims-and-priorities>, hentet 29.03.2019

arbejdere i Danmark var den organisasjonen som lå tette opp til Socialdemokratiets egne synspunkter.¹²⁷

Komiteer skiller seg fra ikke-statlige organisasjoner ved at de ofte dannes som en reaksjon på et oppstått problem eller konflikt, og målet er å bidra til å løse dette problemet/konflikten. For eksempel ble en av komiteene i Danmark dannet med bakgrunn i de senere års utvikling i Tyrkia og komiteens formål var å fremme en aktiv dansk og internasjonal solidaritet med Tyrkia. Komiteen ønsket også å arbeide for at Danmark og andre europeiske land skulle ta imot tyrkiske flyktninger.¹²⁸ På denne måten har en komite et konkret mål de ønsker å løse, og dersom målet blir oppnådd vil det være naturlig at komiteen oppløses. LO og FFI bestod derimot av et stort nettverk med faste ansatte, spisskompetanse på sine felt og et mål om internasjonal solidaritet. Deres arbeid strekker seg langt utover én enkelt situasjon eller hendelse, og er i en kontinuerlig prosess for å bedre arbeideres arbeids- og levekår.

I arkivene dukker enkelte navn opp i forbindelse med flere foreninger og komiteer. For eksempel stod navnet Mahmut Erdem på flere dokumenter knyttet til *Foreningen af tyrkiske arbejdere i Danmark* (også kalt *Socialkomiteen*), *Tyrkisk Arbejder Solidaritetsforening* og *Solidaritetskomiteen Danmark-Tyrkiet*. Det var lite å finne om Mahmut Erdem som person, men utfra navnet hans og navnene på komiteene er det grunn til å anta at han var tyrker og at han var engasjert i arbeidernes rettigheter. Erdems engasjement kan derfor kategoriseres som en del av den tyrkiske diasporaen med interesse for utviklingen i hjemlandet, og som en del av fagbevegelsens engasjement for arbeideres rettigheter i andre land. Solidaritetskomiteen Danmark-Tyrkiet var dannet med bakgrunn i utviklingen i Tyrkia, spesielt etter generalkuppet 12. september 1980. Komiteen ble dannet under et offentlig møte hos Lager og Handel i København 23. september 1980 som er et tydelig bevis på at komiteen var en del av den danske fagbevegelsen. Formålet komiteen hadde satt seg var å fremme en aktiv dansk og internasjonal solidaritet med Tyrkia, samt å styrke Tyrkias progressive fagbevegelse DISK.¹²⁹

Av komiteer og foreninger som kunne knyttes til den norske fagbevegelsen, og som viste engasjement i Tyrkiasaken, kan blant annet nevnes *Norsk tjenestemannslag*,

¹²⁷ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 1, *Notits til ambassadør Dyvig, Tyrkiske organisationer i Danmark, 12. marts 1981*

¹²⁸ Arbejdermuseet og Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (videre Arb.Ark i DK), Arkiv: LO, oppst. 98.21: Di, emne: Menneskerettigheder, mappe: 952 (09526324), J.nr. 952/81 (videre Arkiv; LO + mappe nr.), *Tyrkiet-information, nr. 4/5, 10. marts 1981, 1500 eks.*

¹²⁹ Arb.Ark i DK, Arkiv: LO - mappe 952, *Tyrkiet-information, nr. 4/5, 10. marts 1981, 1500 eks.*

*Bryggearbeiderne i Oslo, Norsk arbeidsmannsforbund og Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund.*¹³⁰ I tillegg var det også mange fagforeninger som uttrykte sin støtte til det tyrkiske folk og oppfordret den norske regjering til politisk handling mot Tyrkia gjennom å sende brev direkte til myndighetene. *Norsk skuespillerforbund, Alta Faglige Samorganisasjon, Norsk Lærerlag, Kulturpersonalets Fagforening, Bergen Jern og Metall, Yrkesorganisasjonens Sentralforbund, Mo Jern- og Metallarbeiderforening og Statsbanens Verkstedarbeiderforening* var blant foreningene som sendte brev direkte til myndighetene.¹³¹

På grunn av lite kildematerialet er det få svenske foreninger som kan knyttes til Tyrkiasaken. I materialet som har blitt gjennomgått ble det funnet et brev fra *Svenska Byggnadsarbetarförbundet* som viste et engasjement som var i likhet med noe av det norske og danske engasjementet. Det ble også funnet en rapport av Thomas Rothpfeffer som på vegne av FFI og DEFS hadde utført et reiseoppdrag til Tyrkia.

4.2 Hvorfor engasjerte fagbevegelsen seg?

Hovedårsaken til at fagbevegelsen engasjerte seg i situasjonen i Tyrkia var på grunn av bruddene på faglige rettigheter i landet, og videre rettssaken mot de 52 tillitsvalgte fra fagforeningen DISK. Etter militærkuppet i september i 1980 ble situasjonen for fagforeninger i Tyrkia forverret og flere av fagorganisasjonene og deres tilsluttede foreninger ble suspendert. Omtrent tusen sentrale og lokale fagforeningsledere ble varetektsfengslet og de aller fleste av disse var fra fagorganisasjonen DISK.¹³² Da det ble lagt ned påstand om dødsstraff for fagforeningslederne i DISK skapte dette internasjonal oppmerksomhet. Visegeneralsekretær i DEFS, Jon Ivar Nålsund, var av den oppfatning at rettsaken måtte anses som en politisk forfølgelse av fagorganisasjonen. Etter et reiseoppdrag i april 1981 var det Nålsunds klare oppfatning at det var behov for ytterligere internasjonalt press på det tyrkiske regime og at det burde sendes juridiske eksperter og observatører for å overvære DISK-rettsaken.¹³³

¹³⁰ Arb. Ark i NO, arkiv: Landsorganisasjonen i Nore, serie: De – Saksarkiv 1972 – 1988, Innhold: Internasjonale saker – Fagbevegelsen i andre land, boks: De-0538, mappe: Tyrkia 1979-1981, Tyrkia 1982 og Tyrkia 1982 (videre arkiv: LO i NO + boks + mappe)

¹³¹ UD i NO, doss. 25.4/112, bd. 47, *Tyrkia. Politikk. 1982*. Brevene dukket opp jevnlig gjennom hele pakken.

¹³² RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 1, *LO i Danmark til Hr. Udenrigsminister Kjeld Olesen, 1. juli 1981, Rapport fra reiseoppdrag til Tyrkia, 18.-22 april 1981, Fra DEFS' vise-generalsekretær, Jon Ivar Nålsund*

¹³³ RA i KBH, Løbenr 775 - pk. 1, *LO i Danmark til Hr. Udenrigsminister Kjeld Olesen, 1. juli 1981, Rapport fra reiseoppdrag til Tyrkia, 18.-22 april 1981, Fra DEFS' vise-generalsekretær, Jon Ivar Nålsund*

De aller fleste kildene fra Rigsarkivet i København som omhandler DISK-saken viser at skandinaviske politikere, fagorganisasjoner, frivillige organisasjoner og advokater var sympatiske til DISK-lederne. Det finnes flere rapporter fra LO-juristers reiseoppdrag som beskriver situasjonen i Tyrkia som uholdbar på grunn av måten de tyrkiske myndighetene opptrådte på og den situasjonen som flere tyrkiske sivile befant seg i. I Istanbul var det til enhver tid bevæpnede styrker med myndighet til å skyte dersom det oppstod uro. Styrkene hadde også myndighet til å gjennomføre kontinuerlige kontroller på sivile i form av ransaker og identitetskontroll.

Det positive, ifølge rapportene, var at den åpne terrorisme nå var borte fra gatene og man kunne bevege seg relativt trygt i byen. Men ytringsfriheten var kraftig begrenset og det ble spekulert i om de militæret hadde valgt å ikke stoppe voldshandlingene som utspilte seg i landet i tiden før kuppet for å kunne legitimere sine egne handlinger ved et kupp. Rapportene understreket også hvordan rettssaken mot DISK var et forsøk fra det militære regime å oppnå endelig nedleggelse av fagforeningen. Påstander om at fangene hadde blitt torturert og nektet å møte slektninger og juridisk bistand gikk også ofte igjen. LO-juristene hevdet at anklagene mot DISK-tillitsmennene var meget generelle og basert på svake bevis, og at «rettssaken må ansees som en politisk forfølgelse av fagbevegelsen».¹³⁴

Et interessant motstykke til disse rapportene er rapporten fra den britiske ambassaden i Ankara som ble overlevert til det danske utenriksministeriet. Innledningsvis ble det spesifisert at rapporten kunne og burde brukes til interne politiske brifinger. Rapporten startet med å konstatere at det meste av agitasjonen mot Tyrkia fra Vest-Europa om menneskerettighetssituasjonen sprang direkte utfra DISK-saken. Det var derfor lagt ved en «child's guide» til hva DISK var og hva saken handlet om. Rapporten la videre vekt på at DISK ble opprettet kun fire år etter at retten til å streike ble anerkjent i Tyrkia, i tillegg til at DISK også ble ansett av andre europeiske fagorganisasjoner for være dominert av kommunister. Sitatet nedenfor viser således den store kontrasten mellom fagbevegelsens beskrivelse av DISK og det britiske kanselliet sin oppfatning. Punkt 6 i rapporten stadfestet følgende:

¹³⁴ RA i KBH, Løbenr 775 - pk. 1, *LO i Danmark til Hr. Udenrigsminister Kjeld Olesen, 1. juli 1981, Rapport fra reiseoppdrag til Tyrkia, 18.-22 april 1981, Fra DEFS' vise-generalsekretær, Jon Ivar Nålsund*

«... *DISK was indeed an organisation heavily dominated by Marxist-Leninists and prepared to flout the law. Its activities undoubtedly contributed heavily to the political polarisation of violence before the coup. Some of DISK's leaders may well have had terrorist connections; (...)*»¹³⁵

Sitatet viser klare koblinger til den kalde krigens retorikk ved å vise til kommunister som fiender og mulige terrorister. Selv om rapporten også ga uttrykk for en kritisk holdning til det tyrkiske rettssystemet i form av at bevisene så langt ikke var tilstrekkelige, brukte rapporten flere avsnitt på å forsvare måten DISK-saken ble håndtert på.¹³⁶

Den store forskjellen på rapportene viser muligens mer splittelsen mellom de europeiske landenes syn på fagforeninger fremfor hvordan den virkelige situasjonen i Tyrkia var. Det er interessant å se hvordan landenes politiske holdning til fagforeninger og kulturelle forskjeller kommer frem gjennom en slik sammenligning. I tillegg skal man heller ikke se bort ifra at den britiske rapporten ble skrevet utfra hva den respektive regjeringen prioriterte som viktige hensyn i sin egen sikkerhets- og utenrikspolitikk. Den britiske rapporten la opp til at en stevning av Tyrkia i Kommissjonen ikke burde forekomme. Dette kan tolkes som et tegn på at britene ikke ønsket å utfordre NATO-samarbeidet for å ivareta egne sikkerhetsbehov. Rapportene fra fagbevegelsen derimot trengte ikke å ta slike hensyn og kunne derfor fremme et behov for stevning til tross for at det kunne skape ytterligere politiske ustabilitet i en allerede ustabil kald krig.

Kent Hirsch spekulerte i sin masteroppgave på om fagbevegelsens engasjement var grunnet i den øvrige politiske utviklingen i Vest-Europa. På grunn av en «politisk høyrevind», med blant annet Margareth Thatcher som statsminister i Storbritannia, så kunne dette true de eksisterende, faglige rettighetene, argumenterte Hirsch.¹³⁷ Dette argumentet støttes av rapporten fra den britiske ambassaden som også diskrediterer fagbevegelsen i Tyrkia som en organisert terrorgruppe. For å ivareta fagbevegelsens mål nasjonalt og internasjonalt ble det derfor viktig for fagbevegelsen i Vest-Europa å følge utviklingen gjennom å vise styrke. Som Hirsch selv skrev:

¹³⁵ RA i KBH, Løbenr. 778 - pk. 5, innhold 28.C.28.F/35, 01.03.82-31.05.1982, *With the compliments of The Chancery, British Embassy Copenhagen, 12/3.*

¹³⁶ RA i KBH, Løbenr. 778 - pk. 5, *With the compliments of The Chancery, British Embassy Copenhagen, 12/3*

¹³⁷ Hirsch, «Norge og menneskerettigheter i Tyrkia», 90

«Hvis vi holder fast på disse momentene, ble Tyrkiasaken ikke bare et spørsmål om solidaritet med de fagorganiserte i Tyrkia, men også et spørsmål om politisk posisjon og innflytelse i langt videre sammenheng i Vest-Europa».¹³⁸

Disse spekulasjonene ble hverken bekreftet eller avkreftet av oppgaven til Hirsch, men det er et interessant perspektiv i forhold til Landsorganisasjonens motivasjonen bak engasjementet. En annen mulig motivasjon kan også finnes i det første handlingsprogrammet til LO som ble utarbeidet i 1969 hvor deres arbeidsområder og oppgaver ble sterkt utvidet.¹³⁹ LO mente at de i større grad skulle bry seg om medlemmenes liv fra vugge til grav, og ikke kun deres yrkesaktive liv. Dette fikk også konsekvenser for det internasjonale arbeidet som hadde vært en viktig del av LOs arbeid for å fremme frihet, likhet og rettferdighet.¹⁴⁰ Denne utvidelsen av arbeidsoppgaver og fokusområder kan i så måte også ha bidratt til at engasjementet i Tyrkiasaken ble så stort som det ble.

4.3 Hva gjorde fagbevegelsen?

Fagbevegelsen brukte flere metoder for å engasjere seg i situasjonen i Tyrkia, og det ble jobbet på flere nivåer fra det lokale engasjementet til det nasjonale og internasjonale nivået. Av det internasjonale engasjementet var DEFS og FFIs klager av Tyrkia for ILO mellom 1981-1982 av de mest omfattende tiltakene som ble gjort fra faglig hold.¹⁴¹ Klageskriftene ble også oversendt til det danske og norske utenriksministeriet med henblikk på å skulle innklage Tyrkia for Kommissjonen.¹⁴² Nasjonalt engasjerte LO i Norge og Danmark seg ved å blant annet sende egne jurister til Tyrkia for å observere situasjonen til arbeiderne og deres familier. Den danske LO-juristen Felix Poulsen og norske LO-juristen Karl Nandrup Dahl dro begge på reiseoppdrag til Tyrkia og skrev rapporter med observasjoner og anbefalinger til faglig og politisk handling. Rapportene understreket, som tidligere nevnt, blant annet at DISK-rettssaken måtte anses som en politisk forfølgelse av fagorganisasjonen. I tillegg satte saken de arrestertes familier i en meget vanskelig situasjon da konene ofte ikke hadde inntekt og vennene var redde for å hjelpe i frykt for å bli tiltalt for å ha hjulpet en terrororganisasjon.

¹³⁸ Hirsch, «Norge og menneskerettigheter i Tyrkia», s. 90

¹³⁹ Bjørnhaug, *I rettferdighetens navn*, 168, 169

¹⁴⁰ Bjørnhaug, *I rettferdighetens navn*, 168, 169

¹⁴¹ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 2, *Landsorganisasjonen i Danmark til Hr. Udenrigsråd Niels Boel, 11.08.81, vedr. Krænkelser af fagforeningsrettighederne i Tyrkiet*,

¹⁴² RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 2, *Landsorganisasjonen i Danmark til HR. Udenrigsminister Kjeld Olesen, 31. juli 1981*

Nålsunds anbefalinger i rapporten var å trappe opp anstrengelsene for å øve press på den tyrkiske regjeringen, sende velkjente juridiske eksperter ned for å observere hele rettssaken og å yte økonomisk bistand til forsvarsadvokatene og de berørte familiene.¹⁴³

Fagbevegelsen brukte også media for å nå ut med sitt budskap til en større del av folket. Både i Danmark og Norge var det hyppige oppslag i avisene om situasjonen i Tyrkia. Også fra journalistenes side kunne man spore et sterkt engasjement for å formidle situasjonen i Tyrkia og det internasjonale samfunnets respons og håndtering av saken. Fra LO i Norge var det spesielt juristen Nandrup Dahl som stod i bresjen for å konfrontere politikere i media og opplyse det norske folk om hva LO mente om situasjonen. Allerede 18. november 1981 var han ute i media og krevde at den norske regjeringen måtte reiste sak mot Tyrkia.¹⁴⁴ Et drøyt halvår senere hadde LO gått lei av å vente på politisk handling og meddelte i media at norsk LO hadde tatt ut klage mot den tyrkiske og den polske regjeringen for brudd på menneskerettighetene. Klagene ville bli fremlagt for ILO.¹⁴⁵ Dette var i tillegg til klagen som FFI og DEFS hadde sendt inn i mars samme år.

Når det gjelder media og LO er det interessant at Karl Nandrup Dahl, benyttet begrepet menneskerettigheter fremfor faglige rettigheter. Dette kan være et tegn på at menneskerettighetsengasjementet som utviklet seg på 70-tallet nå begynte å smitte over på retorikken til fagbevegelsen. Begrepet kan også ha blitt brukt som et retorisk verktøy for å engasjere flere. Menneskerettigheter favner bredere enn faglige rettigheter og kan således bidra til å engasjere enda bredere i den øvrige befolkningen. Dette er interessant fordi det kan fortelle noe om motivene og strategiene som lå bak LOs engasjement. Antallet artikler i media og den sterke ordbruken viser at situasjonen i Tyrkia var viktig for LO og at presset på norske myndigheter ble opprettholdt blant annet gjennom hyppig bruk av denne kanalen.

Klagene om brudd på faglige rettigheter i Tyrkia som ble fremlagt i ILO hadde blitt innlevert i henhold til avtalen som var inngått mellom ILO og FN i 1949 og 1950. Denne ga mulighet til en egen prosedyre for klager angående foreningsfrihet. Den egne prosedyren kunne også bli

¹⁴³ Arb.ark i NO, *Rapport til FFI fra Karl Nandrup Dahl etter utført oppdrag i Tyrkia i dagene 2.-6. november 1981, Oslo, den 17.11.1981*, s. 24 og RA i KBH, løbenr. 776 - pk 3, innhold: 28.C.28.F, *Landsorganisationen i Danmark, 14. december 1981, vedr. forestående retssag mod fængslede og tiltalte fagforeningsledere i Tyrkiet*

¹⁴⁴ RA i KBH, Løbenr. 778 - pk. 6, innhold: 28.C.28.F.35.3, 01.06.82-16.12.82, *International Labour Office, GB.220/16/27, Geneva, May-Junie 1982, Confidential*, og Arb ark. i NO, Klipparkivet - pk. 26, 18.11.1981, *LO vil ha rettssak mot Tyrkias junta*

¹⁴⁵ Arb. Ark i NO, Klipparkivet- pk. 32, 29.06.82, *LO saksøker Tyrkia og Polen*

brukt mot stater som ikke hadde ratifisert ILOs konvensjoner fordi prinsippet om foreningsfrihet også var et generelt prinsipp i ILOs konstitusjon. Tyrkia hadde ratifisert enkelte av ILOs konvensjoner, men landet hadde ikke ratifisert konvensjon nr. 87 som omhandlet foreningsfrihet og vern av organisasjonsretten. Fordi Tyrkia var medlem av ILO kunne den egne prosedyren likevel anvendes.¹⁴⁶ For at ILO skulle kunne undersøke anklagepunktene var det nødt til å etableres et samarbeid mellom ILO og tyrkiske myndigheter. ILO ønsket at tyrkiske myndigheter skulle godta en «on-the-spot visit».¹⁴⁷ Dette ville legge til rette for at organisasjonen sammen med tyrkiske myndigheter kunne undersøke forholdene og bli enige om en løsning. Tyrkiske myndigheter hadde ikke vist seg særlig villige til å hverken samarbeide eller svare på ILOs henvendelser, og en «on-the-spot-visit» ble ansett som vanskelig å få til. Av det som hadde vært av kommunikasjon mellom ILO og tyrkiske myndigheter hadde tyrkiske myndigheter blankt avvist anklagene som fullstendig falske.¹⁴⁸

ILO var en viktig plattform for fagbevegelsen fordi organisasjonen tillot ikke-statlige aktører å direkte påvirke medlemsstatenes politiske myndigheter. ILO ikke hadde noen rettslige midler til å straffe tyrkiske myndigheter. Derimot kunne organisasjonen publisere sin endelige konklusjon og på denne måten skade Tyrkias internasjonale rykte og troverdighet hos andre stater, arbeidere og arbeidsgivere. Dette kunne virke som en mild straff, men metoden ble ansett som meget effektiv. ILOs konklusjoner og anbefalinger hadde en «kvasi-rettslig karakter» og at måten komiteen fastslo fakta og gjeldende kriterier på var ansett som autoritativ.¹⁴⁹ ILO og fagbevegelsen var i en annerledes situasjon enn hva de skandinaviske myndighetene var fordi ILO ikke trengte å ta hensyn til ikke-innblandingsprinsippet. Dette har ført til at ILO har kunnet holde sine medlemmer ansvarlige for brudd på faglige rettigheter

¹⁴⁶ UD i NO, doss. 25.4/112, bd 50, 10.04.82-14.05.82, *Netherland delegation, Legal consultations, Oslo 14 May 1982, Turkey and the ILO*, punkt 2 og 3

¹⁴⁷ Prinsippet om en "On-the-spot visit" var å sende en representant for Generaldirektøren i ILO til - i dette tilfellet - tyrkiske myndigheter slik at de kunne undersøke spørsmålene i den foreliggende saken sammen. Målet var å sammen komme frem til en løsning. Se også Lars Thomann, *Steps to Compliance with International Labour Standards: The International Labour Organization (ILO) and the Abolition of Forced Labour*, (Wiesbaden: VS Research, 2011), 152

¹⁴⁸ Arb.Ark i NO, Arkiv: LO i NO, Boks: De-054, mappe: 822.2, Tyrkia, div. dok. Karl Nanadrup Dahl, 1982, *ILO, 219th session, Geneva 2-5 march 1982*, I en melding til det norske utenriksministeriet 24.mai 1982 kom det informasjon om at den tyrkiske regjeringen hadde sagt seg villig til å ta imot en representant fra ILO for å drøfte fagforeningssituasjonen, se UD i NO, doss. 25.4/112, bd 51, Tyrkia: politikk, 1982, 24.05.82, *innkommet melding. ILO. Fagforeningssituasjonen i Tyrkia*

¹⁴⁹ UD i NO, doss. 25.4/112, bd. 50, *Netherland delegation, Legal consultations, Oslo 14 May 1982, Turkey and the ILO*. Punkt 9 og 11

som foreningsfrihet og forbud mot tvangsarbeid.¹⁵⁰ Selv om organisasjonens oppgave var å fokusere på faglige rettigheter så har dette likevel ført til et større fokus på menneskerettigheter generelt fordi det ble skapt oppmerksomhet rundt og avdekket situasjoner hvor brudd på flere rettigheter ble begått.¹⁵¹

I arkivene til den svenske Landsorganisasjonen er det få dokumenter som belyser deres engasjement og vurderinger av Tyrkiasaken. I den forbindelse er det interessant å bemerke en kommentar som ble gitt underhånden av den svenske delegaten i et møte i Fem-landsgruppen¹⁵² i København hvor det ble det påstått at Sverige ikke var under noe press fra det svenske LO. Dette kunne skyldes, ifølge delegaten, at Sverige jevnlig tok opp Tyrkia-spørsmålet i Ministerkomiteen hvor Sverige nærmest hadde sørget for at Tyrkiasaken ble et fast punkt på dagsorden.¹⁵³ Dette kan tolkes som at svenske LO da ikke trengte å engasjere seg fordi de anså svenske myndigheters internasjonale engasjement som godt nok. Dette står i sterk motsetning til presset LO la på myndighetene i Danmark og Norge.

I en avisartikkel 25. februar 1982 stod det at LO sammen med partiet Socialdemokraterna skulle arrangere en utspørring, så såkalt «Hearing», om brudd på menneskelige og faglige rettigheter i Afghanistan, El Salvador, Polen og Tyrkia. Dette skulle gjøres for å manifestere den samlede arbeiderbevegelsens solidaritet med de demokratiske kreftene i land som kjempet for nasjonal uavhengighet, for faglige rettigheter og menneskerettigheter.¹⁵⁴ Dette arrangementet ble også omtalt i et brev fra den norske ambassaden i Stockholm til det norske utenriksministeriet. I brevet ble det beskrevet at representanter fra blant annet det svenske sosialdemokratiet, fagorganisasjoner og befrielsesbevegelser fra de fire nevnte landene hadde vært tilstede. Ambassaden hadde etterspurt informasjon fra den svenske Landsorganisasjonen om hva som hadde vært forløpet til arrangementet. I det ambassaden hadde mottatt så langt var det blant annet et foredrag av Olof Palme hvor han rettet sterk kritikk mot utviklingene i

¹⁵⁰ Kamminga, *Inter-state accountability*, 111

¹⁵¹ Kamminga, *Inter-state accountability*, 111

¹⁵² Fem-landsgruppen var betegnelsen på de fem landene som samarbeidet om å vurdere et saksanlegg mot Tyrkia. Fem-landsgruppen bestod av embetsmenn fra utenriksministeriene i Norge, Sverige, Danmark, Frankrike og Nederland.

¹⁵³ UD i NO, doss. 25.4/112, bd 47, *Notat. Juridiske embetsmannsdrøftelser i København 4. februar 1982 vedrørende Tyrkia-Europarådet*, s. 10, en del av *12. feb. 1982, Notat til utenriksministeren, spørsmålet om norsk klage til Den europeiske menneskerettighetskomisjon over brudd på menneskerettighetene i Tyrkia*

¹⁵⁴ Retriver, Nyhetsklipp, 25.02.1982, *Polen*, hentet fra: <http://web.retriever-info.com.ezproxy.uio.no/services/archive/displayDocument?documentId=05080619820225433f6028320e1c69cd220fcc267b24c9&serviceId=2>

de fire statene, og en tale fra Ulf Asp fra Svenska Byggnadsarbetareförbundet om forholdene i Tyrkia.¹⁵⁵

I det norske utenriksministeriet lå en rapport utarbeidet av den svenske advokaten Tomas Rothpfeffer. Rapporten var oversendt fra norske LO. I følgebrevet skrev norske LO at den svenske advokaten hadde blitt utpekt av det svenske arbeiderpartier og den svenske Landsorganisasjonen, men utførte reiseoppdraget på vegne av FFI og DEFS. Rapporten til Rothpfeffer kunne tiltre de rettslige vurderingene som tidligere var gjort av Karl Nandrup Dahl i hans rapport. Det viktigste ved den nye rapporten var, ifølge norsk LO, Rothpfeffers bekreftelse av at avhør av DISK-medlemmer hadde blitt tatt under tortur.¹⁵⁶

I boken *LO andra halvseket* av Anders L. Johansson og Lars Magnusson blir det beskrevet at LO fikk en forsterket maktposisjon utover på 1970-tallet. Dette gjaldt for interne fagområder, men også i forhold til allmennheten og politikken. Spesielt hadde LOs forhold til den sosialistiske regjeringen til Tage Erlander, som satt sammenhengende fra 1946-1969, blitt nærere. I tillegg blir det påpekt hvordan regjeringene ikke ville unnlatt å innhente synspunkter fra LO i for eksempel utformingen av innenrikspolitiske reformforslag og økonomisk politikk.¹⁵⁷ Denne posisjonelle styrkingen blir begrunnet i LOs økende medlemsmasse og utvidelse av arbeidsoppgaver på 1960 og 70-tallet. Fra 1967 til 1975 økte antallet medarbeidere i LOs sentralkontor fra 90 til 195 personer, og i 1977 hadde dette økt til 253 medarbeidere. Med dette utviklet også avdelingen for internasjonale spørsmål seg til å få en mer omfattende virksomhet. Svenske LO knyttet seg nærme FFI, som LO i Norge også gjorde.¹⁵⁸

Spørsmålet som da tvinger seg frem er: Hvorfor fikk ikke svenske fagorganisasjoner et tilsvarende engasjement som den norske og danske? Dette er det vanskelig å gi et solid svar på grunnet det tynne kildematerialet. Enkelte faktorer kan trekkes frem som en mulig forklaring. For det første kan det handle om maktskifte i Sverige i 1976 da Socialdemokraterna mistet makten til Centerpartiet. Dette kan ha ført til at LO mistet store deler av sin politiske innflytelse. For det andre kan det handle om at svenske LO engasjerte

¹⁵⁵ UD i NO, Doss. 25.4/112, bd. 49, Tyrkia – Politikk, 1982, *Stockholm 22. Mars 1982, Krenkelse av menneskerettighetene i Afghanistan, El Salvador, Polen og Tyrkia*

¹⁵⁶ UD i NO, Doss. 25.4/112, bd. 48, Tyrkia – Politikk, 1982, *Oslo, 1.3.1982, Rapport fra Advokat Tomas Rothpfeffer avgitt etter besøk i Istanbul's krigsrett nr. 2 – DISK-saken og studier i de tyrkiske unntakslover*

¹⁵⁷ Johansson og Magnusson, *LO andra halvseket*, 212, 213

¹⁵⁸ Johansson og Magnusson, *LO andra halvseket*, 218, 222

seg i flere land samtidig, som utspørringen av de fire landene er et tegn på, uten å gå sterkere inn i ett land fremfor et annet. For å kunne gi en tilfredsstillende forklaring er det derfor behov for ytterligere primærkildeforskning.

4.3.1 Den lokale fagbevegelsen i Danmark

I Danmark jobbet de lokale foreningene opp mot politiske myndigheter samtidig som de arbeidet for bevisstgjøring av situasjonen i Tyrkia i den øvrige befolkningen. I tillegg holdt flere av foreningene løpende kontakt med LO.

Mahmut Erdem er et navn som går igjen i flere av komiteene og foreningene. Hans navn dukker opp i tilknytning til *Tyrkisk Arbejder Solidaritetsforening*, *Solidaritetskomiteen Danmark-Tyrkiet* og *Foreningen for tyrkiske arbeidere i Danmark*. Det har ikke lyktes denne studien å finne ut noe mer om hvem Erdem var, men arbeidet han gjorde har blitt forsøkt kartlagt. Gjennom Tyrkisk Arbejder Solidaritetsforening skrev Erdem et brev til danske myndigheter hvor det ble oppfordret til politisk boikott av det militære styret i Tyrkia. Foreningen mottok svar om at LO allerede hadde kontaktet dem angående å stevne Tyrkia, noe de også anså som en mulighet, spesielt hvis flere land ble med.¹⁵⁹

Solidaritetskomiteen Danmark-Tyrkiet jobbet bredt for å engasjere det sivile og politiske samfunnet i Danmark. Komiteen kontaktet blant annet danske myndigheter i et forsøk på å engasjere politikere direkte i sitt arbeid. I et brev til partiet Socialdemokratiet spurte komiteene etter navn på personer i partiet som kunne tenke seg å engasjere seg i deres arbeid.¹⁶⁰ Det ble også utgitt et magasin kalt «Tyrkiet-information» i regi av Solidaritetskomiteen. Magasinet skulle inneholde informasjon om situasjonen i Tyrkia og om hva som ble og burde bli gjort for å bedre den.¹⁶¹ Til sist hadde Solidaritetskomiteen også et sosialt aspekt som viser arbeidet med å engasjere og bevisstgjøre den øvrige befolkningen. I en presse-bulletin fra 12. februar 1982, ble det opplyst om flere arrangementer i regi av Solidaritetskomiteen både i form av paneldebatter og et større arrangement med

¹⁵⁹ RA i KBH, løbenr. 776 - pk 3, R.IV,j.nr.28.C.28.f/35 København, 18. januar 1982

¹⁶⁰ RA i KBH, løbenr. 775 - pk 1, Solidaritetskomiteen Danmark-Tyrkiet, København den 16. januar 1981, Att: Hr. Steen Christensen,

¹⁶¹ Arb.Ark i DK, Arkiv: LO - mappe 952 (09526324), J. nr. 952/81, Partnere FFi, Sagen Angår: Den faglige situation i Tyrkiet efter militærets overtagelse i 1980, *Tyrkiet Information*, nr. 4/5, 10. marts 1981, 1500 eks, 24

teateroppsetning, tyrkisk folkemusikk og taler.¹⁶² Komiteens arbeid var dermed bredt og knyttet til flere samfunnsnivåer, både mot befolkningen og politiske myndigheter.

I *Foreningen for tyrkiske arbeidere i Danmark* ble det arrangert en konferanse som var åpen for alle som måtte ønske å vite mer om situasjonen i Tyrkia. I en tale på konferansen ble det uttrykt solidaritet med tyrkiske arbeidere, og samtidig påstått at dersom danske myndigheter ikke foretok seg noe måtte det anses som at NATO-samarbeidet var viktigere enn solidaritet med det tyrkiske folk og fagbevegelsen.¹⁶³

Tyrkiet-komiteen var en komite som holdt til i København og var åpen for alle. Komiteen avholdt møter hver mandag i oddetallsuker. Komiteen satte ikke noe krav til hvor aktive medlemmene måtte være og medlemmene bestemte selv hvor mye økonomisk støtte de ønsket å bidra med.¹⁶⁴ Også denne komiteen utga et eget magasin kalt «Nyt fra Tyrkiet» som kom ut cirka ti ganger i året avhengig av salg og inntekter. Komiteen skrev i februar 1982 et brev til LOs forretningsutvalg hvor de oppfordret LO til å sende en egen delegasjon til Tyrkia for å overvære DISK-rettsaken. På et offentlig avholdt møte i regi av Tyrkiet-komiteen, fortalte blant annet LO-jurist Felix Poulsen om sine observasjoner av DISK-saken. Tyrkiet-komiteen mente etter dette møtet at det var på tide at LO viste sin sterke politiske motstand mot rettsaken og sin åpne solidaritet med dens ofre.¹⁶⁵

Komiteene og enkeltpersonene brukte også sitt engasjement til å skrive i mediene, og de kontaktet myndighetene via brev, arrangerte demonstrasjoner og lagde informasjonsskriv i form av tidsskrifter og magasiner for å spre kunnskap om situasjonen i Tyrkia. En annen av komiteene som tok kontakt med danske myndigheter for å bli deres kilde til informasjon om Tyrkia var *Tyrkiets Folkeunion i København*. Folkeunionen hadde allerede noen dager etter kuppet i Tyrkia kontaktet partiet Socialdemokratiet for å understreke at det var viktig å se på militærkuppet i Tyrkia som noe positivt. Militærkuppet var ifølge Folkeunionen nødvendig for å stabilisere forholdene i Tyrkia, fordi situasjonen hadde vært så prekær at det hadde stått

¹⁶² Arb.Ark i DK, Titel: Demokrat iscielrin sesi, år: 1981-1982, korporation: Organisationen af Demokratiske Arbejdere fra Tyrkiet, mappe: Presse-Bulletin 1982, nr. 1-3, *Presse-bulletin fra Solidaritetskomiteen Danmark-Tyrkiet, pressemeddelelse, 12. februar 1982, nr. 1*

¹⁶³ RA i KBH, løbenr. 777 - pk 4, *UM's presse- og kulturafdeling pk. 1, Land og Folk 26. jan. 1982, Solidaritet med arbejderne i Tyrkiet*

¹⁶⁴ Arb.Ark i DK, Demokrat iscielrin sesi, år: 1981-1982, korporation: Organisationen af Demokratiske Arbejdere fra Tyrkiet, mappe: Nytt fra Tyrkiet 1982, nr. 1-6, *Nyt fra Tyrkiet, udgivet av Tyrkietkomiteen oktober 1982, nr. 3.*

¹⁶⁵ Arb.Ark i DK, Boks: LO i DK 1064/81, sagen angår: Den faglige situation i Tyrkiet under diktaturet forefindes i kælder, reel 10, *Til LOs forretningsudvalg, 16. febraur 1982*

mellom kupp eller borgerkrig. Videre anså Folkeunionen at det nå var viktig å støtte oppom de riktige demokratiske kreftene og at de ønsket å være organisasjonen som ga Socialdemokratiet informasjon om den virkelige situasjonen i Tyrkia. Å isolere eller bryte forbindelser med Tyrkia ville kun hjelpe Sovjet til å få kontrollen over Tyrkia, slik Sovjet hadde gjort med Afghanistan, og å ødelegge NATO, mente unionen.¹⁶⁶

Tyrkiets Folkeunion i København sendte også brev for å be om støtte fra danske demokrater mot tortur og nedverdiggende behandling av politiske fanger i Tyrkia. Folkeunionen presiserte i det ene brevet at støtte fra danske demokrater ville vært meget verdifull for de demokratiske kreftene i Tyrkia for å vise at andre land stod sammen med dem om gjeninnføringen av demokratiet. Dette brevet viste samtidig at det var stor splid mellom de forskjellige komiteene og foreningene. Folkeunionen advarte mot å lytte til *Forbundet af arbejdere fra Tyrkiet* og *Solidaritetskomiteen Danmark-Tyrkiet* da Folkeunionen anså deres formål som å bekjempe dansk og internasjonal støtte til de reaksjonære kreftene i Tyrkia. Folkeunionen mente at disse komiteene ikke på noen måte representerte det tyrkiske folk eller tyrkiske arbeidere i Danmark og at de vil ledet den danske offentligheten for å isolere Tyrkia fra omverden.¹⁶⁷

Brevet viser at folket som engasjerte i saken kan ha stått på forskjellig politisk side og hadde forskjellig oppfatning av hva som var den riktige virkeligheten i Tyrkia. Dette kan også være en grunn til at det er vanskelig å knytte enkelte komiteer og foreninger til fagbevegelsen fordi fagbevegelsen ofte samarbeidet med venstresiden i politikken. Siden Folkeunionen viste en så sterk avsky mot de to andre komiteene kan dette tilsi at Folkeunionen stod på motsatt politisk side. Likevel hadde komiteene det samme målet om å bedre forholdene i Tyrkia, og Folkeunionen engasjerte seg også i å få stoppet torturen i tyrkiske fengsler.

«Det er formålet med denne pjese at imødegå de gængse fordomme og fejltagelser om den tyrkiske junta og dens baggrund. Pjecen skal give en fremstilling både af den aktuelle politiske forfølgelse og af den politiske og økonomiske udvikling før kuppet. Dermed skal den gøre op med den forvirring, som i forbindelse med Tyrkiet også findes på den danske ventrefløj, og som efter vores opfattelse har været med til at forhindre en bredere protest mod den tyrkiske juntas terror og repression.»¹⁶⁸

¹⁶⁶ RA i KBH, løbenr. 775 - pk. 1, *Tyrkiets Folkeunion i København til Social Demokratiet Parti, sep. 1980*

¹⁶⁷ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 1, *Tyrkiets Folkeunion i København til Social Demokratiet Parti, sep. 1980*

¹⁶⁸ Tyrkiets Støttekomite i Århus, *Tyrkiet, militærkuppet og dets baggrund*, (Tyrkiets Støttekomite i Århus, 1981)

Slik ble boken som Tyrkiets Støttekomite i Århus ga ut i april 1981 innledet. I boken var det informasjon om situasjonen i Tyrkia før kuppet og om tiden etterpå. I tillegg ga boken perspektiver på hvilken posisjon Tyrkia spilte for Europa i forhold til NATO og EF. Boken var grundig og overbevisende i sin informasjon og hadde med historier fra torturofre og deres pårørende. Det var også en liste over andre solidaritetskomiteer hvor blant annet Tyrkietkomiteen og Solidaritetskomiteen Danmark-Tyrkiet var satt opp. Dette kan tyde på at komiteene samarbeidet og hjalp hverandre med å innhente informasjon og formidle den til den øvrige danske befolkningen og de danske politikerne. Som Mahmut Erdem som engasjerte seg i flere komiteer kan det også ha vært naturlig for komiteene å utveksle informasjon og holde kontakt med hverandre.

I et brev som ble sendt til justisministeren og utenriksministeren fra Tyrkiets Støttekomite i Århus uttrykte komiteen en stor skuffelse og forbløffelse over å ha erfart at fremmedpolitiet var innstilt på å avslå 12 av 13 søknader om asyl i Danmark fra tyrkiske statsborgere. Forklaringen til denne innstillingen skulle ligge i en rapport fra den danske ambassaden i Tyrkia som fastslo at det ikke fantes politisk forfølgelse i landet. Disse opplysningene stod i klar strid mot informasjonen fra blant annet Amnesty. Rapporter fra Amnesty hadde vist til fanger som hadde dødd i fengsel grunnet tortur, at over 3000 personer hadde blitt arrestert siden kuppet og at fagforeningsledere var blitt arrestert. Brevet la videre ned påstand om at den danske ambassadens uttalelser utelukkende kunne forstås som en ofring av tyrkiske statsborgere til fordel for Danmarks diplomatiske forbindelser til Tyrkia og NATO-partene. Brevet var underskrevet av Klaus Fischer.¹⁶⁹

Som oppgaven kommer nærmere inn på i del 2, bekrefter dette brevet holdningen som danske myndigheter hadde frem mot slutten av 1981. Brevet viser også at det var dansker som også engasjerte seg i situasjonen i Tyrkia, og ikke kun den tyrkiske diaspora. Det at Tyrkiets Støttekomite i Århus utga en bok sier også noe om komiteens økonomiske midler samt evne til å innhente informasjon og formidle kunnskap. Mer informasjon om komiteen i Århus har ikke vært å oppdrive i denne studien.

¹⁶⁹ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 1, *Tyrkiets Støttekomite i Århus, Åbent brev til Justitsministeren og Udenrigsministeren, 6. marts 1981*

4.3.2 Den lokale fagbevegelsen i Norge

I likhet med den lokale fagbevegelsen i Danmark, engasjerte de norske fagforeningene seg ved å blant annet skrive avisinnlegg, arrangere protester og sende brev til norske myndigheter hvor de krevde politisk handling.¹⁷⁰ I mai 1982 var det et oppslag i avisen om at *Norsk komite for demokrati i Tyrkia* hadde blitt dannet. Initiativet hadde blitt fremmet under et møte i Oslo hvor LO-advokat Karl Nandrup Dahl hadde innledet om hvordan fagbevegelsen i Tyrkia da var i ferd med å bli knust av den tyrkiske juntaen. Det ble valgt et midlertidig styre bestående av de tre initiativtakerne til møtet, formannen i Oslo Jern- og Metall, Gunnar Nilsen, formannen i Oslo Samorganisasjon, Ivar Ødegaard, formannen i Meieriarbeidernes forening, Torbjørn Dahl, samt redaktør Oddvar Stølen, Norsk arbeidsmannsforbund.¹⁷¹

Finn Erik Thoresen fra Oslo Litograf- og Kjemigrafforening skrev også et eget innlegg i avisen om hvordan regjeringen valgte å støtte den frie fagbevegelsen i Polen, men ikke i Tyrkia. Han avsluttet innlegget med å konstatere at fagbevegelsene ville bruke alle kanaler for å medvirke til en fri fagbevegelse over alt hvor den ble undertrykt.¹⁷² Også Norsk skuespiller forbund sendte et protesttelegram til den tyrkiske ambassaden i Oslo på grunn av den frie kunstens svekkede stilling i Tyrkia. Forbundet hadde kontaktet Amnesty for å få mer utdypende informasjon om situasjonen.¹⁷³

Foreninger som tilhørte den tyrkiske diaspora i Norge var blant annet *Tyrkiakomiteen*, *Den tyrkiske arbeiderunion* og *Norsk-Tyrkisk Arbeiderforening*. Det som er interessant med disse foreningene er at de, som det også ble vist til i Danmark, ser ut til å ha hatt et stort politisk gap mellom seg. Det betyr at selv om foreningene kalte seg arbeiderforeninger var de ikke nødvendigvis knyttet opp mot Landsorganisasjonen og venstresiden av politikken. Mangel på kilder gjør det vanskelig å si noe sikkert om disse foreningene og hva de stod for, men deres arbeid og engasjement belyser likevel bredden av engasjementet og meningsforskjellene i den øvrige befolkningen.

¹⁷⁰ Arb. Ark i NO, arkiv: LO i NO, boks De-0538, mappe: Tyrkia 1979-1981 og Tyrkia 1982 og Arb.ark i NO, Klipparkivet - pk. 27, 15.12.81, *NTL: Still Tyrkia-juntaen for retten* og pk. 28, 14.01.82, *Bryggearbeiderne steriket*

¹⁷¹ Arb. Ark i NO, Klipparkivet - pk. 31, 14.05.1982, *Norsk komite for demokrati i Tyrkia*

¹⁷² Arb. Ark i NO, Klipparkivet, Utenrikspolitikk. 1979, Norge-Tyrkia pk. 3, 08.01.1982, *LO – Still Tyrkia for retten*

¹⁷³ Arb. Ark i NO, Klipparkivet - pk. 25, 07.04.1981, *Tyrkisk teater i Jerngrep*

I desember 1980 kunne man lese i Dagbladet at det var dannet en komite som skulle drive opplysningsarbeid omkring begivenhetene i Tyrkia kalt *Tyrkiakomiteen*. Komiteen hadde allerede utgitt en løpeseddel med påstand om at den tyrkiske ambassaden i Oslo forfulgte flere tyrkiske statsborgere på politisk grunnlag.¹⁷⁴ Tyrkiakomiteen arrangerte også demonstrasjoner mot den tyrkiske juntaen med paroler om å stoppe tortur og henrettelser og angrepene på Kurdistan. Under en demonstrasjon 14. september 1981 holdt Gunnar Nilsen, formann for Oslo Jern- og metallarbeiderforening, en appell ved den tyrkiske ambassaden hvor han oppfordret nordmenn til å vise solidaritet og handle på samme måte som man hadde gjort mot Hellas i sin tid.¹⁷⁵ Emrullah Gürsel, leder av Tyrkiakomiteen, uttalte seg flere ganger i media om Norges håndtering av Tyrkia, politikere han var uenig med og media som han mente hadde en «vente- og se-holdning» til tross for at tortur og undertrykkelse i Tyrkia var godt dokumentert.¹⁷⁶ Han gikk også hardt ut mot Arbeidskomiteen for tyrkiske foreninger som han mente hånet både nordmenn og tyrkere som hadde en annen oppfatning enn dem selv.¹⁷⁷ Dette kan ha hatt sammenheng med at Tyrkiakomiteen og Arbeidskomiteen for tyrkiske foreninger ikke var enige i hvordan situasjonen i Tyrkia var og hva som burde bli gjort for å bedre den.

Formann for *Den tyrkiske arbeiderunion*, Lütfü Güven, ble intervjuet av Dagbladet dagen etter kuppet i Tyrkia. Han uttrykte glede over det som hadde skjedd og at de tyrkiske politikerne ikke hadde gjort noe for det tyrkiske folk. De som stod i spissen for kuppet, ifølge Güven, var vanlige, ordentlige folk. Andre tyrkere var også intervjuet, men de ønsket ikke å stå frem med navn. For dem var det verste nå å ikke vite hva som egentlig hadde skjedd og hvordan forholdene faktisk var der nede. Flere hadde fortsatt store deler av familien sin i Tyrkia som de ikke visste hvordan det gikk med.¹⁷⁸

Norsk-Tyrkisk Arbeiderforening, oversendte en rapport om situasjonen i Tyrkia til norske myndigheter som de selv hadde utarbeidet. Rapporten tegnet et nedslående bilde av Tyrkia før kuppet og et positivt bilde i tiden etterpå. Det ble understreket at terroristene som hadde skapt den ustabile situasjonen i landet før de militære grep inn nå var stilt for retten. Tallene som viste flere tusen arresterte var, ifølge foreningen, bare oppspinn. Rapporten beklaget også de mange tyrkere som hadde klart å flykte fra landet og som hadde fått innvilget asyl i flere

¹⁷⁴ Arb.Ark. i NO, Klipparkivet - pk. 24, 11.12.1980, *Med fengsel og tortur skal vold fordrives*

¹⁷⁵ Arb.Ark. i NO, Klipparkivet, Utenrikspolitik - pk. 3, 14.09.1981, *100 demonstrerte mot Tyrkias junta*

¹⁷⁶ Arb.Ark. i NO, Klipparkivet - pk. 26, 10.11.1980, *Bør Tyrkia suspenderes fra Europarådet?*

¹⁷⁷ Arb.Ark. i NO, Klipparkivet - pk. 30, 06.04.82, *Uforståelig av NRK*

¹⁷⁸ Arb.Ark. i NO, Klipparkivet - pk. 23, 13.09.80, *2100 tyrkere i Norge: Verst å ikke vite noe*

europiske land. Dette var lovløse kriminelle som forsøkte å arbeide mot tyrkisk enhet. Rapporten henviste også til disse kriminelles aksjoner i Norge, senest på 17. mai møtet i Oslo hvor demonstrantene hadde hatt masker foran ansiktet og holdt opp faner med slagord som «Ned med en tyrkiske hær og generalene» og «ned med den fascistiske junta i Tyrkia». Rapporten ble avsluttet med sitater som roste den tyrkiske regjeringen og som viste troen på gjeninnføringen av demokratiet. «LENGE LEVE DEMOKRATIET. NED MED ENHVER FORM FOR TERRORISME. LENGE LEVE DEN TYRKISKE HÆREN». Rapporten var underskrevet av Hr. Bayram Sekeroglu – organisasjonen av tyrkiske arbeidere i Norge.¹⁷⁹

Hr. Bayram Sekeroglu tok også initiativet til en demonstrasjon i Oslo til støtte for den tyrkiske militærjuntaen 23. mai 1981. Demonstrasjonen rettet seg mot tyrkere som motarbeidet juntaen. «De som elsker sin nasjon og den tyrkiske hæren må føle seg forpliktet til å møte opp i toget» het det i et brev som var sendt ut til alle tyrkiske arbeidere i Oslo, ifølge Arbeiderbladet.¹⁸⁰

Disse tre foreningene viser splittelsen innad i den tyrkiske diaspora samtidig som de alle påstod å representere tyrkiske arbeidere. Det har blitt vist til et skarpt ordskifte mellom foreningene gjennom medieoppslaget til Tyrkiakomiteen og at det var flere som ikke ønsket å fremstå i media med fullt navn. Selv om det er vanskelig å finne en direkte tilknytning til fagbevegelsen så viser de tre foreningenes arbeid et engasjement som var synlig i gatene og i media for den øvrige befolkningen så vel som for de politiske myndighetene.

Også blant enkeltpersoner som engasjerte seg i saken var det forskjellige oppfatninger om kuppet hadde vært positivt eller negativt. Sigrid Sun, som tidligere hadde bodd i Tyrkia, takket i et oppslag i media de tyrkiske generalene for deres innsats i å skape ro og orden i landet. Nå hadde hun mottatt flere brev fra venner og bekjente som hadde uttrykt at de nå kunne gå trygt ute i gatene igjen. Oppslaget skapte reaksjoner hos en tyrker som ønsket å være anonym av redsel for å bli overvåket av tyrkiske myndigheter i Norge. Han konstaterte

¹⁷⁹ Arb.Ark. i NO, arkiv: LO i NO, boks: De-0538, Mappe: 822.2, Tyrkia 1979-1981, Dokumenter-korrespondanse 1981, *Oversettelse av melding fra Norsk-Tyrkisk Arbeiderforening til de norske myndigheter – datert 15.05.1981*

¹⁸⁰ Arb.Ark. i NO, Klipparkivet - pk. 25, Reportasjen gikk så over på en rettstvist mellom Sekeroglu og det tidligere styret i Den Tyrkiske Arbeiderunion. Sekeroglu hadde blitt saksøkt for å urettmessig ha overtatt unionens lokaler og aktiva, til tross for at han ikke var lovlig valgt. Til dette svarte Sekeoglu at han ikke kjente til noen tyrkisk arbeiderunion, og at foreningen han var formann for hadde tatt navnet Norsk-Tyrkisk arbeiderforening. Dette er med på å understreke striden mellom de forskjellige komiteene hvor formennenes og/eller medlemmenes politiske ståsted er forskjellige og det oppstod uenighet om hva og hvordan deres arbeid skulle organiseres.

at Sigrid Sun hadde skrevet en kommentar helt uten beviser og fakta. Kommentaren kunne simpelthen kun anses som en smøring til den tyrkiske militærjuntaen. Han var samtidig skuffet over at Arbeiderbladet hadde gitt plass til noe så bevisstløst.¹⁸¹

I et annet avisinnlegg uttrykte Mustafa Yildiz, en tyrker med norsk statsborgerskap, at opplysningene om Tyrkia i norsk media og fra flere norske organisasjoner var feil. Selv om han hadde bodd i Norge siden 1965 fulgte han nøye med på hva som skjedde i hjemlandet. Han påpekte at fagforeningsmedlemmene som var stilt for retten ikke var det med grunnlag i fagforeningsarbeid, men for å ha vært innblandet i, eller oppfordret til aktiviteter av ideologisk karakter. Selv om det hadde blitt lagt ned krav om dødsstraff, så mente Yildiz at dette svært sjeldent ble dommen og at straffene som oftest ble mye mildere.¹⁸²

Det er påfallende at det var de som støttet militærjuntaen som stod frem med navn i media, mens de som ikke aktivt støttet dem i større grad ønsket å være anonyme. Emrullah Gürsel, leder av Tyrkiakomiteen, og som var imot den tyrkiske militærjuntaen, fikk høsten 1982 passet sitt erklært ugyldig av den tyrkiske ambassaden i Oslo. «Du motarbeider Tyrkia, og da kan du ikke forvente at du skal få nytt pass», var svaret Emrullah Gürsel fikk ved ambassaden da han skulle fornye passet.¹⁸³

4.3.3 Den lokale fagbevegelsen i Sverige

I arbeiderbevegelsens arkiv i Stockholm viste dokumenter fra Pierre Schoris private samling at enkelte deler av arbeiderbevegelsen i Sverige var engasjert i situasjonen i Tyrkia. Schori mottok et brev fra *Svenska Byggnadsarbetarförbundet* med anbefaling om hvilken fagforening i Tyrkia Socialdemokraterna burde ha kontakt med. I tillegg ble det oversendt lister med kontaktinformasjon til DISK-medlemmer.¹⁸⁴ Det ble også sendt brev med anbefalinger om hvordan Socialdemokraterna burde reagere på DISK-rettssaken. Selv om dokumentene var få så er dette tegn til et engasjement i den svenske fagbevegelsen som anså seg selv om kompetente til å rådføre de politiske partiene om hvordan å håndtere fagforeningssituasjonen i Tyrkia. Dette er i likhet med fagbevegelsen i Danmark og Norge.

¹⁸¹ Arb.Ark. i NO, Klipparkivet - pk. 24, 30.12.1980, *Takk til generalene* og 07.01.1981, *Takk til generalene?*

¹⁸² Arb.Ark. i NO, Klipparkivet – pk. 29, 27.01.1982, *Feil om Tyrkia*

¹⁸³ Arb.Ark. i NO, Klipparkivet - pk. 32, 06.10.1982, *Politisk aktiv tyrker: Nektes nytt pass*

¹⁸⁴ Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek (videre Arb.Ark i SE), Arkiv: Pierre Schori, Vol. 59: Verksamhet: Länder m.m., ref. 4245/4/3/3, *Svenska Byggnadsarbetareförbundet, 81-11-13, Stockholm*

Likevel har ikke engasjementet og presset vært i nærheten av hva det var i Danmark og Norge, og heller ikke vært sterkt nok til at Pierre Schori selv kunne erindre det under telefonintervjuet.¹⁸⁵

Det var to andre organisasjoner som knyttet seg til den tyrkiske diasporaen i Sverige; *Turkiska Socialdemokratiske Förening i Haning Kommun* og *Turkiska Socialdemokratiska ungdomsklubben*. I arkivboksen til Foreningen i Haning Kommun var det svært lite å finne annet enn medlemskort og noen håndskrevne møterefater. I ungdomsklubbens arkiver derimot var det flere dokumenter som viste formålet med gruppen, budsjett og pengesøknader, medlemsmasse og aktivitetstilbud.

Foreningen var en del av samarbeidet mellom det Socialdemokratiske Arbetarpartiet, Sveriges socialdemokratiska ungdomsforbund og Landsorganisationen. Det ble også utgitt et eget tyrkisk tidsskrift kalt ILKE. Dette var en tyrkiskspråklig sosialdemokratisk avis som kom ut månedlig. Det ble argumentert for at dette burde bli en riksavis da den tyrkisktalende gruppen hadde stort behov for oppmerksomhet. Deres politiske bevissthet var svært lav og dermed skjør for påvirkning fra ulike politiske retninger i Sverige. Dette viser ungdomsklubbens politiske formål som også var å sterkt agitere for den demokratiske sosialismen.

Ungdomsklubben skulle skape et tilbud til tyrkisk ungdom og fremme tyrkisk kultur i lokalsamfunnet. Dette gjorde de ved å tilby et tilholdssted hvor det kunne spilles domino, lages mat og holde kurs i for eksempel hvordan valget fungerer eller andre politiske spørsmål.¹⁸⁶ Selv om dette ikke direkte viser et ikke-statlig engasjement tilknyttet Tyrkiasaken så viser det likevel at den tyrkiske andelen av befolkningen var stor nok til at den burde bli tatt hensyn til og at det ble satt i gang initiativer for å integrere dem i det svenske samfunnet.

¹⁸⁵ Telefonintervju mellom Pierre Schori og forfatter, gjennomført 04.10.2018

¹⁸⁶ Arb.ark i SE, arkiv: Turkiska acosialdemokratiske ungdomsklubben, 1979-1984, boks: 7236/2, mappe: 1979-1980 og mappe: 1979-1983

Sammenfatning av del 1

Engasjementet fra sivilsamfunnet strakte seg fra enkeltpersoner i den øvrige befolkningen og opp til de internasjonale organisasjonene. Amnesty hadde hatt en stor vekst i medlemsmassen frem på 1970-tallet og opparbeidet seg et godt internasjonalt rykte. Organisasjonens hovedkvarter skrev rapporter og de nasjonale seksjonene viste blant annet engasjement fra organisasjonen gjennom media. Amnestys fokus i tilknytning til Tyrkiasaken var den systematiske og utbredte bruken av tortur i Tyrkiske fengsler. Det ble samlet inn erklæringer og underskrifter over personer som mente de hadde blitt utsatt for tortur som ble oversendt de skandinaviske myndighetene.

Fra norske myndigheter ble det uttrykt skepsis til Amnestys rapporter på grunn av mulige feil og mangler. Det ville derfor være vanskelig å benytte seg av Amnestys materiale ved en eventuell klagesak. Selv om Amnesty nøytralt stor troverdighet i den øvrige befolkningen, ble ikke nødvendigvis deres rapporter lagt til grunn som den eneste riktige virkelighetsbeskrivelsen av situasjonen i Tyrkia hos politiske myndigheter. Likevel var omfanget av rapporter, brev og medieomtale av et slikt omfang at Amnestys engasjement ikke kunne oversees av nasjonalforsamlingene og utenriksministeriene.

Utviklingen på 1970-tallet var preget utviklingen av flere menneskerettighetsorganisasjoner og av at etablerte organisasjoner utviklet egne programmer og organer for menneskerettighetsarbeid. Landsorganisasjonene i de tre skandinaviske statene hadde en økning i arbeidsoppgaver og medlemsmasse som førte til et sterkere internasjonalt engasjement. Etter kuppet i Tyrkia var det utstrakt faglig forfølgelse i landet, og påstanden om dødsstraff for DISK-lederne var blant årsakene til fagbevegelsens engasjement i Tyrkia.

Landsorganisasjonene sendte egne jurister til Tyrkia for å observere og utarbeide rapporter om situasjonen i landet. Disse ble lagt til grunn for fagbevegelsens virkelighetsbeskrivelse av situasjonen i Tyrkia og ble brukt til å opplyse politiske myndigheter og den øvrige befolkningen i de skandinaviske statene. ILO ble benyttet som en viktig plattform av fagbevegelsen for å utøve press på medlemslandenes myndigheter og for å vise handling. Tyrkia ble klaget inn flere ganger av FFI og DEFS, og så av norske LO.

De lokale foreningene og komiteene, bestående av både den tyrkiske diaspora og skandinaver, jobbet også for en bevisstgjøring blant den øvrige befolkningen i sine respektive land ved å

blant annet arrangere demonstrasjoner og informasjonskvelder som var åpne for alle. De utga egne magasiner med informasjon om Tyrkia og arrangerte sosiale sammenkomster. Til sammen viser disse aktørene hvordan engasjementet var spredt over flere samfunnsnivåer som samlet sett ble en sterk pådriver for politisk handling i Skandinavia.

Fagbevegelsen engasjerte seg på tvers av samfunnsnivåer og landegrenser. De ikke-statlige aktørene viser et tydelig transnasjonalt perspektiv. Amnesty og fagbevegelsen hadde nettverk som strakk seg utover landegrenser og samfunnsnivå. De lokale komiteene og foreningene viser at enkeltindivider utnytter sin kunnskap og sitt engasjement på flere nivåer i et forsøk på å påvirke de politiske beslutningstakerne. Et eksempel på dette er at formannen for Foreningen af tyrkiske arbejdere, Mahmut Erdem, jobbet for en fagforening og for arbeideres rettigheter. Dette var hans politiske identitet. I tillegg var han tyrker og engasjerte seg sterkt i hva som foregikk i hjemlandet som var hans sivile identitet. Gjennom sitt engasjement i Foreningen af tyrkiske arbejdere brukte Erdem sin kunnskap på tvers av nivåene han var engasjert i. På den ene siden jobbet han for faglige rettigheter gjennom den lokale fagbevegelsen i Danmark. På den andre siden engasjerte han seg i situasjonen i hjemlandet og brukte sin kunnskap og erfaring til å danne en komite i lys av sitt personlige engasjement. Sammen med engasjementet fra Amnesty, LO, FFI, DEFS og ILO viser dette et klart transnasjonalt engasjement på tvers av nivåer utenfor politisk myndighet.

Del 2 – politiske diskusjoner og vurderinger i de skandinaviske statene

«Det er et beklagelig og illevarslende faktum at overgangen til 1980-årene i så høy grad preges av alvorlige anslag mot det folkerettslige grunnlag for mellomfolkelig samkvem.»¹⁸⁷

Slik innledet utenriksminister Sverre Strøm fra partiet Høyre sin utenrikspolitiske redegjørelse i Stortinget 19. april 1982, drøye to måneder før klagen mot Tyrkia ble innlevert til Kommisjonen. Falklandskrigen mellom Storbritannia og Argentina hadde brutt ut 2. april, krigen mellom Sovjetunionen og Afghanistan hadde gått inn i sitt tredje år, i El Salvador fortsatte borgerkrigen å rase siden den hadde startet i 1979, og etter nærmere 20 år var det fremdeles ingen løsning på Eritreas frigjøringskamp fra Etiopia. Dette for å nevne noe av hva som preget redegjørelsen i Stortinget den 19. april 1982. At den internasjonale situasjonen av flere årsaker var vanskelig for skandinaviske myndigheter er dermed ikke en misvisende beskrivelse. I dette landskapet av krig og konflikt, også med tanke på det spente forholdet mellom Øst og Vest, skulle skandinaviske myndigheter vurdere og bestemme seg for hvordan situasjonen i Tyrkia skulle håndteres.

I tillegg stod de skandinaviske landene ovenfor nasjonale utfordringer av forskjellig art. Samtidig har den øvrige befolkningens meninger var viktige for skandinaviske myndigheter å ta hensyn til. Innenrikspolitikken balanserte derfor mellom å gjøre nødvendige politiske grep i forhold de nasjonale utfordringene, og å opprettholde en viss popularitet blant befolkningen. I Sverige mistet Socialdemokraterna makten i 1976. I de påfølgende 6 årene ble Sverige ledet av fire forskjellige borgerlige regjeringer hvorav to var mindretallsregjeringer og to var koalisjonsregjeringer. I Danmark dannet Statsminister Anker Jørgensen fire forskjellige regjeringer mellom 1975 og 1982, og rådet i denne tiden sjeldent over et flertall i Folketinget. I Norge mistet Arbeiderpartiet makten til Høyre først etter valget i 1981.

De skandinaviske utenrikspolitikken balanserte mellom nødvendigheten av å verne om nasjonale interesser og behovet for et samarbeid med de andre statene. I faglitteraturen har det blitt pekt på at som småstater i en globalisert verden, var de skandinaviske landene avhengige av å fremme samarbeidsformer som bunnet i andre premisser enn makt. Samtidig var det

¹⁸⁷ Stortinget, 1982. 19. april – Utenrikspol. Redegj. av utenriksminister, møte mandag 19. april kl. 11, s. 2926 https://www.stortinget.no/nn/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlingar/Lesevisning/?p=1981-82&paid=7&wid=a&psid=DIVL607&pgid=c_0150&vt=c&did=DIVL26

utfordringer i behovet for å verne om egne interesser og et ubetinget moralsk imperativ. Det har i også blitt vist til hvordan samarbeidet mellom de skandinaviske landene bar et preg av konkurranse, et «menneskerettighetskappløp», om å være den som gjør mest i engasjementspolitikken. Hvilke nasjonale utfordringer stod de skandinaviske landene overfor som preget diskusjonen av Tyrkia? Hvordan kommer menneskerettighetskapløpet til syne? Hva var de sterkeste argumentene for og imot en klagesak mot Tyrkia i Kommisjonen? Hvem ledet arbeidet mot en klagesak, og hvorfor dem?

5 Norge

Etter valget høsten 1981 ble det et regjeringsskifte i Norge. Frem til da hadde Arbeiderpartiet sittet med makten nærmest sammenhengende i 40 år. Kåre Willoch ble utnevnt til Statsminister, og regjeringen var et samarbeid med Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet. Som opposisjonsparti gjorde Arbeiderpartiet seg raskt til klare forkjemper for å stevne Tyrkia for Kommisjonen og samtidig vise til posisjonens manglende evne til å ta et standpunkt.¹⁸⁸ Dette til tross for at de selv hadde vært noe nølende i sin holdning til situasjonen i Tyrkia i tiden de selv hadde hatt makten.¹⁸⁹

I tillegg til diskusjoner i Stortinget ble situasjonen i Tyrkia ofte diskutert i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomitee (heretter DUUK). Denne komiteen hadde som oppgave å drøfte og forankre utenrikspolitikken i fortrolighet for å sikre så stor grad av enighet som mulig i utenrikspolitikken. Komiteen skulle være et mellomledd mellom regjeringen og Stortinget, men det konstitusjonelle ansvaret for utenrikspolitikken skulle fortsatt ligge hos regjeringen.¹⁹⁰ Dokumenter fra denne komiteen vil derfor i større grad belyse de interne politiske vurderingene enn det som kommer frem i stortingsdokumentene. Det er likevel interessant å belyse diskusjonen i både Storting og DUUK fordi dette viser hva som ble uttalt offentlig og hva som i større grad ble holdt tilbake.

5.1 Tidligere norske erfaringer med menneskerettighetsarbeid

Selv om Norge stemte for Verdenserklæringen om menneskerettighetene i 1948, og deltok i utarbeidelsen av og stemte for Den Europeiske Menneskerettighetskonvensjonen i 1950, var ikke dette nødvendigvis startskuddet for et umiddelbart engasjement for menneskerettighetsarbeid. Det oppstod en konflikt med Verdenserklæringen mellom utenrikspolitikkenes opprinnelige målsetning om å verne om landets egeninteresser, og de nye kreftene som i en sterkere grad ønsket å få inn en moralsk og ikke-egennyttig dimensjon

¹⁸⁸ Stortinget, forhandlinger og spørretimer mellom 1980-1982, <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/?y=1979&yw=1982&s=menneskerettigheter%2Btyrkia#secondaryfilter>

¹⁸⁹ Hirsch, «Norge og menneskerettigheter i Tyrkia», 76

¹⁹⁰ For mer info om DUUK: <https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Historikk/stortinget-i-utenrikspolitikken-gjennom-100-ar/spesialkomiteen-for-utenrikssaker-av-1917/>

gjennom menneskerettighetsengasjement.¹⁹¹ Å forene moralske prinsipper med praksis var besværlig og det var stadig en utfordrende balansegang mellom et ubetinget moralsk imperativ og den resultatorienterte holdningen som vernet om norske egeninteresser.¹⁹²

I stedet for et umiddelbart engasjement var det en gradvis økt vektlegging av menneskerettighetsengasjementet gjennom hele Den kalde krigen. Dette er i samsvar med det Rolf Tamnes trekker frem i boken *Oljealder*, hvor han skriver at det utover på 1970-tallet ble en økt interesse for menneskerettighetsfeltet. Han peker blant annet på at så mye som over halvparten av spørsmålene som ble stilt i Stortingets spørretimer i 1976-1977 omhandlet menneskerettigheter i en eller annen forstand.¹⁹³ Dette kan blant annet forklares med at avspenningen mellom Sovjetunionen og USA på 1960- og 70-tallet førte til at Norge lettere kunne ta egne initiativ i menneskerettighetsspørsmål og føre en egen politisk strategi på området.

I Norge fikk også den øvrige befolkningen en påvirkningskraft på politiske myndigheter. Dette var blant annet på grunn av effekten fra Vietnamkrigen som folket fikk oppleve gjennom TV-skjermen. Bildene og fortellingene som ble formidlet gjennom TV-skjermen var med på å skape et folkelig engasjement som kjempet for et større internasjonalt menneskerettighetsengasjement.¹⁹⁴ Bevegelsen vokste seg stor og fikk etter hvert en betydelig påvirkningskraft i politikken. Dette kom også frem i diskusjoner i DUUK hvor blant annet Johan J. Jakobsen fra Senterpartiet uttalte:

«Jeg tror det er veldig viktig at Regjeringen i sin vurdering av tiltak overfor Tyrkia har i tankene at opinionen også må oppfatte at en vurderer overgrep mot menneskerettighetene like sterkt i et vestlig NATO-land som i Polen, og at en får en balanse i reaksjonsmønstre her, som også blant folk flest blir oppfattet som rettferdig og rimelig.»¹⁹⁵

¹⁹¹ Svein Gjerdåker, «Norsk menneskerettspolitik» i *Norges utenrikspolitik*, (Oslo: Cappelen Akademiske forlag, 1997), 224/225

¹⁹² Tamnes, *Oljealder*, 370

¹⁹³ Tamnes, *Oljealder*, 370. Norges avventende holdning til menneskerettighetsengasjementet støttes også av Anniken Hareides masteroppgave *Norge og den europeiske menneskerettighetsdomstolen, veien fra motstand til tilslutning, 1948-1964* (Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2014), 19

¹⁹⁴ Knut Einar Eriksen og Helge Pharo, *Kald krig og internasjonalisering 1949-1965*, i Norsk utenrikspolitisk historie (Oslo: Universitetsforlaget, 1997), 403 og Hanne Hagtvedt Vik, «Internasjonale menneskerettigheter» i *Krig og fred i det lange 20. århundre*, red. Hilde Henriksen Waage, Rolf Tamnes og Hanne Hagtvedt Vik (Oslo: Cappelen Dam Akademisk, 2013), 271

¹⁹⁵ Stortinget, *MØTE i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite* (heretter DUUK), 27. januar 1982, 39, https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/storningsarkivet/duuk/1981-1985/1982_0127.pdf

Dette utsagnet bekrefter at det folkelige engasjementet var av betydning for norske myndigheter og var noe politikerne ønsket å ta hensyn til. Engasjementet fra de lokale fagforeningene, komiteene og enkeltpersonene var derfor av betydning i forhold til hvordan politikerne vurderte menneskerettighetsbruddene i Tyrkia.

En sak som ble retningsgivende i norsk utenrikspolitikk i forhold til menneskerettighetsengasjement var, som tidligere nevnt, Hellas-saken i 1967. Hellas-saken kom ofte opp i vurderingen av situasjonen i Tyrkia, spesielt i tilknytning til to punkter. Det ene punktet gjaldt i forhold til å bruke saken som en juridisk mal i et eventuelt saksanlegg mot Tyrkia. Fordi Hellas hadde blitt anklaget for systematisk og utbredt bruk av tortur og blitt domfelt for dette av Kommisjonen var det bred enighet i DUKK om at det var tortur og overgrep som burde være hovedanklagen i saksanlegget mot Tyrkia også. Likevel var det tvil om hvordan en anklage om tortur best kunne utformes. Selv om norske myndigheter hadde mottatt flere rapporter med navn og vitnemål fra torturofre var det andre bestemmelser som gjorde en anklage om tortur kompliserende.¹⁹⁶

En stat kunne ikke klage inn en annen stat for tortur i enkelttilfeller dersom de interne klage- og angrepsmuligheter ikke var uttømt. Det ville si at torturofrene selv måtte forsøke å klage til egne myndigheter før de kunne be om hjelp utenfra. Men dersom en stat anket inn tortur generelt, altså hevdet at tortur ble anvendt som et ledd i påtalemyndighetenes metode i den anklagede stat, så kunne dette bli brakt direkte inn for Kommisjonen.¹⁹⁷ Selv om det var tvil om hvordan torturanklagen eventuelt skulle utformes, mente blant annet Einar Førde fra Arbeiderpartiet at situasjonen i Tyrkia var langt mer alvorlig enn hva det hadde vært i Hellas-saken, som han selv også hadde vært engasjert i.¹⁹⁸

Det andre punktet handlet om hvordan Hellas-saken var et resultat av små lands initiativ.¹⁹⁹ Flere politikere, og kanskje spesielt utenriksministeren, understreket ved flere anledninger at Norge ikke var tjent med å handle alene og at det var viktig å få med flere og større land for å få større tyngde bak søksmålet. I et møte i DUUK ble det påminnet om av Einar Førde at Hellas-saken og dets resultat hadde kommet til takket være små lands initiativ. Denne

¹⁹⁶ Stortinget, *MØTE i DUUK, fredag 19. mars kl. 8.30*, 92, 102, https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/stortingsarkivet/duuk/1981-1985/1982_0319.pdf

¹⁹⁷ Stortinget, *MØTE i DUUK, fredag 19. mars kl. 8.30*, 92, 102,

¹⁹⁸ Stortinget, *MØTE i DUUK, fredag 19. mars kl. 8.30*, 98

¹⁹⁹ Stortinget, *MØTE i DUUK, fredag 19. mars kl. 8.30*, 98

påminnelsen var det ikke alle som lot seg begeistre av og Grethe Værnø fra Høyre kommenterte at hun hadde vanskeligheter med å se hva Norge faktisk kunne oppnå ved å reise en sak annet enn å kanskje unngå at internasjonale konvensjoner og forpliktelser ble utvannet.²⁰⁰ Dette viser at selv om Hellas-saken hadde vært en viktig seier for norsk utenrikspolitikk var det tydelig at tidene hadde forandret seg og at deler av begeistringen Hellas-saken hadde skapt hadde gått over.

I januar 1976, ble det diskutert om regjeringen skulle overlevere en protesthenvendelse til den sovjetiske regjeringen grunnet brudd på menneskerettighetene.²⁰¹ Sovjetiske myndigheter hadde blant annet nektet vitenskapsmann og menneskerettighetsforkjemper Andrej Sakharov utreise fra Sovjetunionen, og fem andre personer hadde blitt dømt til døden for økonomiske forbrytelser. En protesthenvendelse ville fungert som en advarsel og åpne opp for at videre skritt kunne tas som å legge ned sanksjoner, handelsrestriksjoner, nekte å utgi visum og lignende. Dersom Norge skulle hevde en plass som verner om menneskerettighetene i det internasjonale samfunnet måtte det reageres på brudd også i land som Sovjetunionen, argumenterte Carl Ivar Hagen (Anders Langes parti), som også hadde tatt initiativ til å sende protesthenvendelsen.

Forholdet mellom Norge og Sovjetunionen hadde vært turbulent fra begynnelsen av 70-tallet. Sovjetisk opprustning i nord førte til at Norge ble et strategisk midtpunkt i Den kalde krigen, og den norske uroen ble større da Sovjet tok i bruk trusseldiplomati, grensekrenkelser og spionasje.²⁰² Sannsynligheten for at regjeringen fryktet eventuelle gjengjeldelses aksjoner fra Kreml dersom protesthenvendelsen ble gjennomført var derfor stor. Regjeringen la ikke inn protesthenvendelsen.

I 1977 kom Norges første prinsippmelning om menneskerettighetspolitikk, Stortingsmelding nr. 93 (1976/77), som var basert på NOU skrevet av jurist og forsker Asbjørn Eide. Hvorfor denne meldingen kom på akkurat dette tidspunktet var et resultat av den økende interessen for

²⁰⁰ Stortinget, *MØTE i DUUK, fredag 19. mars kl. 8.30*, 98, 99

²⁰¹ Stortinget, *Sp.spm. fra repr. Carl I. Hagen om en event. Protest til Sovjet for brudd på menneskerettighetene i Sovjetunionen*, 7. januar 1976, 2064, https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1975-76&paid=7&wid=a&psid=DIVL476&pgid=b_0496

²⁰² Tamnes, *Oljealder*, 34, Trusseldiplomati kan beskrives som politiske manøver i form av styrkedemonstrasjoner. Sovjetunionen hadde for eksempel plassert ut militære styrker ved grensen til Norge i Sør-Varanger 6. juni 1968, og denne hendelsen har blitt beskrevet som et alvorlig tilfelle av sovjetisk trusseldiplomati. For mer informasjon se Tor Gisle Lorentzen, *Styrkedemonstrasjonen i 1968, en studie av norske reaksjoner på sovjetisk trusseldiplomati*, (Masteroppgave, Universitetet i Tromsø, 2011)

å engasjere seg politisk i menneskerettighetsspørsmål, og at to store menneskerettighetstraktater om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, og om sivile og politiske rettigheter, hadde blitt vedtatt.²⁰³ Som tidligere nevnt var det også overveldende mange spørsmål i Stortingets spørretime mellom 1976 og 1977 som omhandlet menneskerettigheter. Det var derfor et behov for å skape retningslinjer som kunne drøfte Norges posisjon og muligheter på den internasjonale arena. I meldingen ble kritikk av enkelt stater for menneskerettighetsbrudd et viktig tema. I innledningen presiserte stortingsmeldingen at:

*«I lys av hvor ulikt regjeringene i verden oppfatter menneskerettighetene og hvor ømtålelige mange stater er for kritikk, vil Regjeringen alltid måtte vurdere hvilken gjennomslagskraft en direkte reaksjon vil kunne få [...] Regjeringen vil også måtte vurdere hvordan en direkte opptreden vil virke inn på Norges forhold til vedkommende stat med mulige skadevirkninger for andre norske interesser».*²⁰⁴

Reaksjon på menneskerettighetsbrudd var dermed ikke alene knyttet til bruddets art og omfang. Før Norge skulle påtale menneskerettigheter i andre land måtte andre hensyn vurderes først, ifølge Stortingsmeldingen. Disse hensynene var særlig knyttet opp til utenrikspolitikken og bilaterale forbindelser.²⁰⁵ Dette gjorde det vanskelig for Norge å trekke opp generelle retningslinjer for regjeringens holdning, samt å være konsekvent i sin kritikk på samme type menneskerettighetsbrudd i forskjellige land.²⁰⁶ I en øst/vest-sammenheng konkluderte meldingen med at en styrking av menneskerettighetene best ville kunne skje i en periode med avspenning og økende samarbeid og kontakt.²⁰⁷ Dette viser at negativ kontakt med Sovjetunionen, som en protesthenvendelse ville ha vært, var lite ønskelig i den situasjon som Norge var i på dette tidspunktet. Meldingen konkluderte med at «... fordi de problemer som [vern om menneskerettighetene] reiser er så mangesidige og kompliserte, er det nødvendig både med forsiktighet og nyanserhet».²⁰⁸

²⁰³ Vik og Østberg, «Deploying the Engagement Policy», 304, for signatur- og ratifiseringsstatus se FN's Høykommissariat for menneskerettigheter: <http://indicators.ohchr.org/>

²⁰⁴ Utenriksdepartementet, «Om Norge og det internasjonale menneskerettsvern» St.meld. nr. 93 (1976-77) Trykt den 1/6 1977, 4 punkt 9, <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1976-77&paid=3&wid=f&psid=DIVL127>

²⁰⁵ Utenriksdepartementet, «Om Norge», 27

²⁰⁶ Utenriksdepartementet, «Om Norge», 5

²⁰⁷ Utenriksdepartementet, «Om Norge», 31

²⁰⁸ Utenriksdepartementet, «Om Norge», 31

5.2 Politiske diskusjoner og vurderinger av situasjonen i Tyrkia

Situasjonen i Tyrkia ble diskutert i Stortinget og i DUUK, og den ble tidvis diskutert samtidig med situasjonen i Polen. Da gikk debattene i stor grad ut på om og eventuelt hvordan det skulle reageres på menneskerettighetsbruddene i de to forskjellige landene. Likevel var det tydelig for politiske myndigheter at å reagere likt på menneskerettighetsbruddene i de to landene ikke kom til å la seg gjennomføre.

Da møtet i DUUK ble satt 4. desember 1980, stod både Polen og Tyrkia på sakskartet. Fra Utenriksminister Knut Frydenlund (Arbeiderpartiet) ble det orientert om at Sovjetunionen nå var i stand til å foreta en full invasjon av Polen på kun få timer. Polen som en nøkkelfaktor i den etablerte ordningen i Øst-Europa, ble av norske myndigheter og NATO vurdert slik at Sovjetunionen ville intervensere militært for å unngå regimeoppløsning i landet. Den norske holdningen til den sovjetiske militære opptrappingen mot Polen var å unngå offentlige uttalelser, og i NATO var det enighet om å holde en lavest mulig profil. Dersom Sovjetunionen skulle gå til det skritt å invadere Polen skulle man ta sikte på å vise tilbakeholdenhet for å unngå at situasjonen kunne føre til en militær konfrontasjon mellom Øst og Vest.²⁰⁹ Den norske strategien ble derfor å i størst mulig grad unngå å diskutere Polen i internasjonale fora. Vurderingen av Polen belyser meget godt den spente situasjonen mellom maktblokkene under Den kalde krigen, hvor alvorlig den internasjonale situasjonen var på begynnelsen av 1980-tallet, og hvordan dette i høy grad også preget Norges engasjementspolitikk så vel som utenriks- og sikkerhetspolitikk.

Møtet gikk så over til å diskutere den spente situasjonen i Tyrkia. Problemstillingen politikerne stod ovenfor var om det skulle innføres visumplikt for tyrkiske borgere. Bakgrunnen for denne saken var den økende immigrasjonen til Forbundsrepublikken Tyskland fra Tyrkia. Forbundsrepublikken Tyskland hadde valgt å suspendere visumfriheten mellom de to landene. Utenriksminister Frydenlund uttrykte misnøye og skuffelse over at Vest-Tyskland hadde suspendert visumfriheten og at Frankrike og Benelux-landene hadde fulgt etter.²¹⁰ Å innføre visumplikt gikk imot Europarådets anbefalinger, og Frydenlund

²⁰⁹ Stortinget, MØTE i DUUK, torsdag den 4. desember 1980 kl. 15.50, 135 og 136, https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/stortingsarkivet/duuk/1976-1980/1980_1204.pdf

²¹⁰ Stortinget, MØTE i DUUK, torsdag den 4. desember 1980, 139

ønsket derfor å opprettholde ordningen slik den var. Han argumenterte med at det å innføre restriksjoner man har jobbet så lenge med å få fjernet ikke ville være tjenlig for noen parter, og spesielt ikke for den allerede skjøre situasjonen i Tyrkia.²¹¹

Norge hadde hatt en økning i arbeidsinnvandringen fra slutten av 1960-tallet.

Arbeidsinnvandrerne kom i hovedsak fra Danmark, Finland, Storbritannia og Tyskland. Etter hvert kom det også arbeidsinnvandrere fra «den tredje verden», og i 1970 hadde det ankommet rundt 2000 personer fra Asia, Latin Amerika, Afrika og Midtøsten hvorav 260 var fra Tyrkia.²¹² Innen 1975 hadde dette tallet økt til 984.²¹³ Til tross for denne stigningen på 1970-tallet, kan innvandringen fra Tyrkia til Norge sies å ha vært beskjeden og ga ikke i seg selv et grunnlag for å innføre visumplikt for tyrkiske borgere. Sverige henvendte seg til den norske regjeringen hvor de uttrykte at dersom Norge innførte visumplikt for tyrkiske statsborgere ville dette bli verdsatt svært høyt av svenske myndigheter. Sverige hadde selv fått en økning i illegal innvandring fra Danmark og Tyskland. Dersom Norge ikke innførte visumplikt slik Tyskland hadde gjort, og som svenskene også hadde oppfordret Danmark til å gjøre, ville dette øke presset på den norske grensen og videre over til Sverige. Den norske regjeringen besluttet derfor å suspendere visumavtalen med Tyrkia, men datoen for når dette skulle skje skulle koordineres med den danske regjeringen.²¹⁴

I november 1981, etter at Høyre hadde overtatt makten i regjeringen, stilte Arbeiderparti-representant Liv Aasen spørsmål til Utenriksminister Stray i Stortingets spørretime. Spørsmålet gitt ut på om Regjeringen kom til å foreta seg noe med tanke på arrestasjonene av tidligere statsminister Bulent Ecevit. I svaret fra Stray kom det frem at militærkuppet i Tyrkia i stor grad hadde hatt støtte blant det tyrkiske folket og at de militære myndighetene hadde lovet å overføre makten tilbake til folket når tiden var inne. Nå som det hadde gått over ett år siden kuppet, og lite kunne sies å ha skjedd i løpet av denne tiden, skulle situasjonen drøftes nærmere i Europarådet. Stray forklarte at fengslingen av Ecevit ga grunn til bekymring og at han etter neste møte i Europarådet ville drøfte eventuelle reaksjoner fra norsk side.²¹⁵

²¹¹ Stortinget, *MØTE i DUUK, torsdag den 4. desember 1980*, 139

²¹² Grete Brochmann og Knut Kjeldstadli, *A History of Immigration, The case of Norway 900-2000*, (Oslo: Universitetsforlaget, 2008), 189, 194

²¹³ Tamnes, *Oljealder*, 347

²¹⁴ Stortinget, *MØTE i DUUK, torsdag den 4. desember 1980*, 139

²¹⁵ Stortinget, 5. Sp.spm. fra Liv Aasen om et initiativ overfor de militære myndigheter i Tyrkia som vil trekke den tidligere statsminister Bulent Ecevit for en militærdomstol, S.tid. 288 (4.11.81), https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1981-82&paid=7&wid=a&psid=DIVL607&pgid=a_0420

Samme måned hadde LO oppfordret regjeringen til å stevne Tyrkia for Kommisjonen, og samtidig sendt over rapporten som var utarbeidet av Karl Nandrup Dahl. For å svare på anbefalingene i rapporten fra Dahl, utarbeidet utenriksdepartementets 4. politiske kontor et notat med argumenter for og imot en eventuell klage. På dette tidspunktet var det sterkeste argumentet for å reagere på menneskerettighetsbruddene i Tyrkia at medlemskap i Europarådet hadde forpliktelser. Europarådets medlemmer var forpliktet til å reagere når fundamentale rettigheter og prinsipper ble tilsidesatt i et annet medlemsland. Fordi prosedyrer og rettsmidler var nedfelt for klagesaker ble det ansett som innenfor spillereglene å anlegge sak mot Tyrkia. I tillegg ville dette styrke Europarådets troverdighet og posisjon som vokter av demokratiske prinsipper og menneskerettighetene. For Norges del ville et saksanlegg også manifestere Norges posisjon som forkjemper for de samme grunnverdiene samt harmonere med engasjementet i Hellas-saken.²¹⁶

Av argumenter mot en klagesak var det Tyrkias militærstrategiske posisjon i NATO som ble tatt opp først. Betydningen av behovet for ro og trygghet innad i alliansen kunne ikke overvurderes, ifølge notatet. Et saksanlegg ville også trolig styrke de krefter i Tyrkia som ønsket å bryte båndene til Vest-Europa. Videre ville et saksanlegg svekke grunnlaget for økonomisk samarbeid. Bistand ble ansett som viktig for re-demokratiseringsprosessen i Tyrkia, og en klagesak kunne virke passiviserende på andre påvirkningskanaler i og utenfor Europarådet. Til sist ble det påpekt at Norge hadde tatt initiativ i Hellas-saken først etter at Europarådets parlamentarikerforsamling hadde fremmet en direkte oppfordring til medlemsregjeringene. En avgjørelse i saken stod derfor i påvente av rapporten fra europarådsdelegasjonens «Fact Finding Mission» som skulle oversendes Europarådets parlamentarikerforsamling i januar.²¹⁷

Det er samtidig interessant at ekspedisjonssjefen i det norske utenriksdepartementet, Egil Amlie, anså rapporten fra fagbevegelsen som «et partsinnlegg i et meget komplisert saksområde». Rapporten belyste godt fagforeningenes vanskelige situasjon, men den inneholdt imidlertid også en rekke feil og tvilsomme påstander. Samtidig virket den sterkt ukritisk til saksfremstillingen av DISK. Rapporten var derfor uegnet dokumentasjon og til

²¹⁶ UD i NO, doss. 25.4/112, bd 45, Tyrkia: Politikk, 01.07-81-25.11.81, 10.12.81, Notat. Europarådet. *Menneskerettighetene i Tyrkia. Den videre behandlingen av spørsmålet om et norsk initiativ i Europarådet*

²¹⁷ UD i NO, doss. 25.4/112, bd 45, Notat. Europarådet. *Menneskerettighetene i Tyrkia. Den videre behandlingen av spørsmålet om et norsk initiativ i Europarådet*

dels irrelevant ved en eventuell sak, ifølge Amlie.²¹⁸ Ved en senere anledning kommenterte Amlie også hvordan det var vanskelig å vurdere påliteligheten av materialet fra Amnesty fordi de ofte tok forbehold om unøyaktighet i sitt materiale.²¹⁹ Dette viser at de norske rapportene som kom fra fagbevegelsen og andre ikke-statlige aktører ikke uten videre ble lagt til grunn som en korrekt virkelighetsbeskrivelse av situasjonen i Tyrkia. Politiske myndigheter i Norge var således skeptiske til de ikke-statlige aktørenes egen oppfatning av situasjonen i Tyrkia.

I Stortingets spørretime ble det på knappe to måneder stilt 3 spørsmål angående Tyrkia, hvor to av dem handlet om norske reaksjoner på menneskerettighetsbruddene i landet. Det ble også uttrykt sterk misnøye med den norske nølingen i saken da det allerede var kjent at andre land var interessert i å anlegge sak. Utenriksminister Stray svarte på spørsmålene med fokus på at Norge allerede hadde reagert med å kritisere Tyrkia offisielt. Dette hadde Norge gjort blant annet i Europarådet og den økonomiske bistanden til landet var suspendert. Om det skulle reageres ytterligere måtte bli vurdert ved et senere tidspunkt, etter at Europarådets parlamentariske delegasjon hadde fremlagt sin rapport fra deres «Fact Finding Mission».²²⁰

Bak lukkede dører ble situasjonen i Tyrkia diskutert i DUUK den 27. januar 1982. Det ble holdt en redegjørelse fra utenriksminister Stray som kom med en kanskje noe overraskende innrømmelse:

«... [at] vi må reagere like sterkt på brudd på menneskerettighetene uansett hvor de foregår, er det vel i og for seg bred enighet om, tror jeg ... En skal være klar over at de mest alvorlige brudd på menneskerettighetene i dag foregår formodentlig verken i Polen eller i Tyrkia, men i Iran. Vi får vel alle sammen gå i oss selv og si at vi reagerer vært lite på det.»²²¹

²¹⁸ UD i NO, doss. 25.4/112, bd 44, 25. mai 1981, innkommet melding fra Ambassaden Ankara, etcu-rapport om Tyrkia

²¹⁹ UD i NO, doss. 25.4/112, bd 49, 1.04.82, Utdrag av referat fra avdelingssjefsmøte

²²⁰ Stortinget, Sp.spm. fra Gro Harlem Brundtland, Om en reaksjon på Tyrkias brudd på faglige og menneskelige rettigheter ved at faglige tillitsmenn står tiltalt med fare for å bli dømt til døden, Stortingstidende, S.tid. 1959-1960 (20.01.82) <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Saksside/?pid=1981-1985&mtid=7&vt=a&did=DIVL7952> og Stortinget, Gr.Spm. fra Liv Aasen, Om krenkelse av menneskerettighetene i Tyrkia, Stortingstidende, S.tid. 2772-2775 (31.03.82) <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Saksside/?pid=1981-1985&mtid=30&vt=a&did=DIVL29171>

²²¹ Stortinget, MØTE i DUUK, onsdag den 27. januar 1982 kl. 9, s. 43

Dette understreket det som også Stortingsmelding nr. 93 fremhevet, at å reagere likt på samme type menneskerettighetsbrudd i forskjellige land var vanskelig å gjennomføre.

At avgjørelsen om hvordan man skulle reagere mot Tyrkia måtte ta hensyn til hva som var til det beste for den tyrkiske befolkningen, var også et gjennomgående hensyn i diskusjonen i DUUK. Hvilken løsning som best ivaretok dette var det uenighet om. Johan Jakobsen påpekte at det ikke nødvendigvis bare den tyrkiske befolkningen man skulle ta hensyn til, men også den politiske slagsiden som dette hadde fått i og med at man også hadde en krise i Polen.²²² Jakobsens uttrykte videre at den øvrige befolkningen også måtte oppfatte at når norske myndigheter reagerte på menneskerettighetsbrudd i andre land var det en balanse i reaksjonsmønsteret uansett om reaksjonen gjaldt brudd i et vestlig NATO-land eller andre stater.²²³

Jakobsens kommentar viser således at norske myndigheters reaksjoner på menneskerettighetsbrudd ville få konsekvenser for hvordan den øvrige befolkningen og andre stater oppfatter Norges evne og vilje til å reagere på menneskerettighetsbrudd internasjonalt. Derfor kunne det i denne situasjonen være like viktig å reagere på menneskerettighetsbruddene i Polen som i Tyrkia. At Tyrkia-spørsmålet hadde fått en klar innenrikspolitisk side ble også bekreftet gjennom et dokument fra utenriksdepartementet. I et møte med den danske ambassadøren samme dag hadde ekspedisjonssjef Amlie innrømmet at det var et sterkt opinionspress på norske myndigheter, spesielt fra fagforeningshold.²²⁴

I det samme møte, i DUUK den 27. januar, leste Utenriksminister Stray opp fra en rapport skrevet av Professor Mumtaz Soysal, en kjent innflytelsesrik intellektuell på venstresiden og formann for Amnesty International i Tyrkia. Soysal mente at en sak for menneskerettighetskommisjonen var ønskelig fordi det ville gi de beste resultatene på sikt og ville virke som et pressmiddel i den viktige perioden med å gjeninnføre demokratiet i landet. Soysal pekte også på flere usikkerhetsmomenter, blant annet risikoen for at Tyrkia kunne trekke seg ut av Europarådet. Han mente derfor at en stevning måtte gjennomføres med stor nøyaktighet. Med dette mente han blant annet at det kun burde være ett eller to land som gikk til sak, og at disse landene burde ha gode forbindelser med Tyrkia i utgangspunktet. I tillegg burde beslutningen bli presentert som et kompromiss med et ønske om å la en upartisk,

²²² Stortinget, *MØTE i DUUK, onsdag den 27. januar 1982 kl. 9, 39*

²²³ Stortinget, *MØTE i DUUK, onsdag den 27. januar 1982 kl. 9, 39*

²²⁴ UD i NO, doss. 25.4/112, bd 44, 27. jan. 1982, *Notat. Tyrkia. Den danske ambassadørs besøk hos ekspedisjonssjef Amlie 27. januar 1982 kl. 11*

uavhengig institusjon se på de fremsatte anklager om menneskerettighetsbrudd. Selv om Soysal uttrykte sin støtte til en sak i Kommisjonen mente Stray at rammene Soysal ønsket for saken vanskelig ville la seg gjennomføre. Motivasjonen for å lese opp rapporten var ifølge Stray for å tydeligere understreke de vanskelige avveiningene de stod ovenfor.²²⁵

I tillegg til å bli vurdert opp mot NATO og sikkerhetspolitiske hensyn, ble menneskerettighetsbrudd også diskutert opp mot norske handelsinteresser. I DUUK ble det blant annet diskutert om det skulle fortsettes å gi kreditter til Fosendalen Bergverk slik at de kunne opprettholde sin handelsforbindelse til Polen. I over 30 år hadde Fosendalen Bergverk solgt malm til Polen og denne avtalen ble ansett som avgjørende for bergverkets overlevelse. Dersom det ikke ble gitt kreditter ville flere arbeidsplasser gå tapt som en konsekvens av at Fosendalen Bergverk da måtte ha lagt ned. Polen kunne enkelt finne en annen selger av malm, og det var allerede kjent at Sovjetunionen egentlig ville at Polen skulle kjøpe malm av dem. Å nekte et norsk firma å selge malm til Polen for så å måtte lide konsekvensene selv ble dermed ansett som svært kontraproduktivt. Utenriksminister Stray uttalte at «...vi ikke måtte gripe til tiltak som i virkeligheten kom til å virke adskillig verre for oss som satte dem i verk, enn for dem som de skulle være et påtrykk ovenfor». Dette fikk støtte av opposisjonen ved at Gro Harlem Brundtland fra Arbeiderpartiet kommenterte at handelskontakten mellom Norge og Polen, og videre mellom Polen og Sovjet, «...illustrerer nettopp det vanskelige balanseproblem vi står oppe i i saker som dette.»²²⁶

Flere politikere i opposisjonen begynte etter hvert å bli utålmodige, og i et DUUK-møte i mars ble det uttrykt at Norge brukte for lang tid på å bestemme seg for hva som burde gjøres med menneskerettighetssituasjonen i Tyrkia. Utenriksminister Stray understreket at på grunn av unntakstilstanden som ble innført i Tyrkia med militærkuppet ville en sak mot Tyrkia bli både rettslig og bevismessig mer tvilsom enn hva den hadde vært i Hellas-saken.²²⁷ Dette var det flere i opposisjonen som ikke var enig. Gro Harlem Brundtland var en av opposisjonspolitikere som hadde sett seg lei på alle diskusjonen om Tyrkia og som ønsket rask handling. Hun mente det ikke var behov for flere uttrykk for bekymring eller gjentatte former for press.²²⁸ Det var heller ikke enighet blant dem som var tilstede om hvordan

²²⁵ Stortinget, MØTE i DUUK, onsdag den 27. januar 1982 kl. 9, 45

²²⁶ Stortinget, MØTE i DUUK, onsdag den 27. januar 1982 kl. 9, 53

²²⁷ Stortinget, MØTE i DUUK, Fredag den 19. mars kl. 8.30, 83

https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/storningsarkivet/duuk/1981-1985/1982_0319.pdf

²²⁸ Stortinget, MØTE i DUUK, Fredag den 19. mars kl. 8.30, 88

Tyrkiasaken stod i de andre mulige klagestatene. Einar Førde kommenterte at Tyrkiasaken hadde blitt en kasteball mellom nasjoner, organisasjoner og institusjoner.²²⁹

Utenriksminister Stray påpekte at Sverige og Frankrike i Femlands-gruppen bestemt hadde avvist en klage for Kommissjonen på dette tidspunktet fordi det var usikkerhet om dette var et tjenlig skritt, også blant opposisjonspolitikere i Tyrkia. Slik utenriksministeriet vurderte saken var det ikke klokt å fremskynde beslutningen om en klagesak.²³⁰ Møtet ble avsluttet med at Stray understreket at det ikke var stemning for å stevne Tyrkia på det tidspunktet og at det var viktig for Norge og Europarådet at Tyrkia fortsatte å ha en tilknytning mot Europa fremfor at landet skulle vende seg mot Asia. Møtet ble avsluttet uten en konkret konklusjon.

Liv Aasen stilte så et spørsmål i Stortingets spørretime, 31. mars 1982, om hva regjeringen aktet å gjøre med Europarådets anbefaling som var å gå til sak mot Tyrkia. Anbefalingen fra delegasjonen var blitt oversendt regjeringen 28. januar, men regjeringen med utenriksministeren i spissen hadde vært avventende. Aasen uttrykte bekymring for at den norske regjering skapte et inntrykk av å trenere saken etter at det var kjent at både Danmark og Nederland foretrakk å reise sak.²³¹ Utenriksministeren forsikret Aasen om at det foregikk nære konsultasjoner med Danmark, Nederland, Sverige og Frankrike, og at den norske regjering flere ganger hadde tatt opp bruddene både med Tyrkia direkte og i Europarådet.

Videre la Stray vekt på at det Norge valgte å gjøre måtte være «egnet til å påvirke Tyrkia i ønsket retning, og bidra til å lette situasjonen der for dem hvis menneskelige rettigheter blir krenket».²³² Regjeringen ønsket derfor å heller støtte et fransk forslag som gikk ut på å sende nye observatører til Tyrkia. Sammen med generalsekretæren og i kontakt med de tyrkiske myndigheter skulle de nye observatørene overvåke situasjonen i landet. Dette forslaget var ikke det samme som Europarådets parlamentariske forsamling hadde anbefalt, og også Tyrkia hadde reagert negativt på dette forslaget. Utenriksministeren derimot hadde tro på at flere konsultasjoner ville få Tyrkia til å bli mer positive til det franske forslaget. Dette forslaget var

²²⁹ Stortinget, MØTE i DUUK, Fredag den 19. mars kl. 8.30, 97

²³⁰ Stortinget, MØTE i DUUK, Fredag den 19. mars kl. 8.30, 83

²³¹ Stortinget, Gr. spm. fra Liv Aasen om krenkelse av menneskerettighetene i Tyrkia, S.tid. 2772-2775 (31.03.82), s. 2772, sist hentet 28.04.2019, <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Saksside/?pid=1981-1985&mtid=30&vt=a&did=DIVL29171>

²³² Stortinget, Gr. spm. fra Liv Aasen om krenkelse av menneskerettighetene i Tyrkia, S.tid. 2772-2775 (31.03.82), 2774

en bedre løsning da det ikke var sikkert at en stevning ville sette den tyrkiske befolkningen i en bedre stilling, ifølge utenriksminister Stray.²³³

Regjeringens tro på dialog som et mer effektivt virkemiddel enn rettslige anklager, som også Stortingsmeldingen nr. 93 påpekte, kan ha vært en årsak til at Norge var mer nølende enn Danmark og Nederland om å stevne Tyrkia. I sitt svar til Aasen sa Utenriksministeren at en reaksjon burde ha bredest mulig støtte og at det var «særlig betydningsfullt» at et av de største landene var med som initiativtaker.²³⁴ Da kan Norges nøling sees i lys av at Danmark og Nederland ikke er land som er «store nok» og at det her refereres til land som Storbritannia og Frankrike. Dette til tross for at politikerne hadde blitt påminnet om at det i Hellas-saken ikke hadde vært behov for støtte av stormaktene.

I et tidligere fortrolig møte mellom Utenriksminister Stray og ekspedisjonssjefene Amlie og Vraalsen hadde Stray understreket at en klagesak med kun Norge, Danmark og Nederland som klagestater ikke ville ha tilstrekkelig tyngde.²³⁵ Dette viste tegn til at Norge så sin rolle innen det internasjonale vern om menneskerettigheter som begrenset dersom det ikke ble inngått samarbeid med andre større land. Norge kunne derfor ikke stå alene i en klagesak, men måtte heller jobbe for at eventuelle reaksjoner på menneskerettighetsbrudd skulle ha en så bred tilslutning fra andre land som mulig. I tillegg viser det at Sverige og Frankrike ble ansett til å ha større tyngde som menneskerettighetsforkjempere internasjonalt enn hva de tre siste landene i Fem-landsgruppen hadde.

I forhold til å involvere stormaktene i større grad var det flere politikere som etterlyste USAs holdning og engasjement. Fordi de ikke var en del av det europeiske menneskerettighetssytsmenet, kunne ikke USA selv deltatt i en klagesak mot Tyrkia. Likevel ser det ut at en støttende holdning til hvordan de skandinaviske landene håndterte saken var av betydning for de norske stortingspolitikere. At USA i større grad skulle bidra med å legge press på Tyrkia for å bedre menneskerettighetssituasjonen i landet fikk, fra et norsk synspunkt, en dårlig start. USA hadde gjentatte ganger uttrykt sin støtte til Tyrkia og militærregimet etter kuppet. Stein Ørnhoi fra Sosialistisk Venstreparti valgte i et møte i

²³³ Stortinget, *Gr. spm. fra Liv Aasen om krenkelse av menneskerettighetene i Tyrkia*, S.tid. 2772-2775 (31.03.82), 2773-2774

²³⁴ Stortinget, *Gr. spm. fra Liv Aasen om krenkelse av menneskerettighetene i Tyrkia*, S.tid. 2772-2775 (31.03.82), 2774

²³⁵ UD i NO, doss. 25.4/112, bd 48, 12.03.82, *Notat. Tyrkia-spørsmålet – LO. Hovedpunkter fra forberedende møte 4. mars og fra møtet med LO 5. mars hos Utenriksministeren*

DUUK å uttrykke seg slik: «Det er blitt sagt at USA har gjort lite. Kanskje vi skal få dem til å gjøre mer. Problemet er vel at USA har gjort temmelig mye, men at de rett og slett har gjort aldeles ville, ja, gale ting.»²³⁶ Å få støtte av USA i et saksanlegg mot Tyrkia kom aldri på tale fra amerikanske side. Gjennom hele perioden ytret USA sin støtte til Tyrkia og kom med krass kritikk da en avgjørelse om å anlegge sak i Kommisjonen ble kjent.

Uten at saken stod på dagsorden ble Tyrkiasaken tatt opp av utenriksminister Stray på et hemmelig møte i DUUK 19. april 1982 under «eventuelt». Der informerte Stray om at Frankrike hadde frafalt sitt forslag på grunn av trusler fra Tyrkia om å melde seg ut av Europarådet. Utenriksminister Stray sa videre:

*«Arbeidet med de bevismessige sider har gjort det klart at det i Tyrkia stadig finner sted brudd på en rekke av bestemmelsene i Den Europeiske Menneskerettighetskonvensjon. Det bevismateriale som nå foreligger, anses som tilstrekkelig grunnlag for å fremme en sak. Men det vil sannsynligvis måtte suppleres under sakens gang.»*²³⁷

Dette ga politikerne på tvers av partigrensene et sterkere insentiv for å gå til sak. Det ble også konstatert at man ikke kunne beholde Tyrkia i Europarådet for enhver pris lenger.²³⁸

Til tross for at det bevismessige grunnlaget for en sak mot Tyrkia var godt belagt og stemningen for å stevne Tyrkia økte, var likevel beslutningen om å faktisk innklage Tyrkia vanskelig å fastslå. Under en utenriksdebatt i mai 1982 var det bred enighet om at forholdene i Tyrkia var uutholdelige og at en sterkere reaksjon på menneskerettighetsbruddene burde komme. Likevel var Stortinget delt. Tema som NATO og dobbeltvedtaket,²³⁹ konfliktløsning gjennom forhandlinger og «andre tillitsvekkjande tiltak» ble på nytt diskutert.²⁴⁰ Flere representanter påpekte at Norge først og fremst måtte ta hensyn til sin egen sikkerhet. Å ta hensyn til egen sikkerhet vil for eksempel bety at Norge alene ikke burde gå inn for ensidig nedrustning kun for å sette et godt eksempel.²⁴¹ Samtidig påpekte Georg Apenes fra Høyre at

²³⁶ Stortinget, MØTE i DUUK, Fredag den 19. mars kl. 8.30, 95

²³⁷ Stortinget, MØTE i DUUK, mandag den 19. april 1982 kl. 9.30, 118

²³⁸ Stortinget, MØTE i DUUK, mandag den 19. april 1982 kl. 9.30, 95

²³⁹ Om dobbeltvedtaket: «NATO vedtok i 1979 å plassere ut kjernefysiske raketter i Europa og samtidig forhandle med Sovjetunionen om atomnedrustning.» - Olav Njølstad for Norgeshistorie.no <https://www.norgeshistorie.no/oljealder-og-overflod/artikler/1908-natos-dobbeltvedtak.html>, hentet 13.08.2018

²⁴⁰ Stortinget, 1982. Em. 6. mai – Utenriksdebatt, 3248, https://www.stortinget.no/nn/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlingar/Lesevisning/?p=1981-82&paid=7&psid=DIVL607&wid=a&pgid=c_0447&vt=c&did=DIVL66

²⁴¹ Stortinget, 1982. Em. 6. mai – Utenriksdebatt, 2345

regjeringen fra starten av var enig i å følge anbefalingene som kom fra Europarådet. Når regjeringen da valgte å ikke følge disse rådene, ble Europarådet utsatt for en underminering av egen troverdighet.²⁴² Regjeringens avventende holdning til stevningen kunne gi inntrykk av et gap mellom politiske ambisjoner og praktisk politikk. Uttalelsen fra Apenes viste også at det var uenighet innad i regjeringspartiet.

I juni hadde de juridiske ekspertene fra Fem-landsgruppen blitt enige om et felles juridisk anklageskrift. 7. juni 1982 ble dette fremlagt i DUUK, og nå var det opp til de fem landenes myndigheter å bestemme om klagedokumentet skulle innleveres Kommisjonen eller ikke. For Norge var det viktig at alle de fem landene ble med i en eventuell klagesak. I samråd med sine danske og nederlandske kollegaer hadde utenriksminister Stray blitt enige om en rask beslutning, innen 1. juli. Dette viser at enighet blant Famlands-gruppen var av betydning for regjeringens egen beslutning.

Argumentene for en klagesak var nå preget av at politisk påvirkning bilateralt og gjennom Europarådet politiske organer ikke hadde ført frem. Tyrkia hadde vist seg å være lite samarbeidsvillig og hadde ikke innført nødvendige tiltak for å bedre situasjonen innen rimelig tid. Videre var det argumenter om forpliktelsene som medlemsstater i Europarådet som lå til grunn, og regjeringens troverdighet som forkjemper for Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen. Argumentene mot en klagesak var i stor grad de samme som tidligere, men nå var også tvil om tidspunktet for klagen blitt en bekymring. I tillegg var det kommet bebreivelser fra Ankara på at også demokratiske krefter i Tyrkia var imot en klagesak.²⁴³

Før stevningen skulle bli et endelig faktum var Tyrkia oppe på dagsorden en siste gang i DUUK. På møtet den 24. juni ble bekymringene for en eventuell klage mot Tyrkia tatt opp på nytt. Det største uttalte bekymringene for en klagesak var at Tyrkia kom til å melde seg ut av Europarådet, det bilaterale forholdet mellom landene ville få skadevirkninger og at samholdet og samarbeidet innenfor NATO også kunne bli berørt. I forhold til den tyrkiske befolkningen var de norske myndighetene bekymret for de tyrkiske opposisjonelle og at menneskerettighetene kunne få dårligere kår på kort sikt.

²⁴² Stortinget, 1982. Em. 6. mai – Utenriksdebatt, 3254

²⁴³ UD i NO, doss. 25.4/112, bd 51, 16.06.82, Org. Utenriksministeren. Tyrkiasaken. Den politiske beslutning

I møtet ble det også referert fra en ny rapport, denne gangen fra den norske Ambassaden i Ankara. Bilsay Kuruc, tidligere statssekretær og leder for den statlige planleggingsorganisasjonen under siste Ecevit-regjering, var redd for tidspunktet klagen kunne bli innlevert på. Frem til slutten av august ville de øverste militære møtes regelmessig for å diskutere de årlige beordringer og forfremmelser. I denne perioden ble helt sentrale posisjoner bli avgjort, og det resultat som fremkom ville bli avgjørende for utviklingen innad i Tyrkia i tiden fremover. Ved å klage inn Tyrkia i juni/juli var Kuruc bekymret for at den harde fløy i militæret ville bli styrket. Samtidig mente han at Tyrkia ikke kom til å trekke seg ut av Europarådet.²⁴⁴ I rapporten kom det også frem at Kuruc var utdannet i Norge og var en bekjent av stortingsrepresentant Liv Aasen.²⁴⁵ Som Aasen tilhørte det norske arbeiderparti, var Kuruc medlem av det tyrkiske arbeiderpartiet, og dette viser hvordan politikere fra samme politiske side søkte og holdt kontakt på tvers av landegrensener.

Samtidig valgte utenriksministeren å ta opp en sak til som ikke stod på dagsorden. Saken var en orientering og ble ikke diskutert i særlig grad, men innholdet i orienteringen er likevel av interesse. Kongsberg våpenfabrikk hadde i 1980 solgt 53 Penguin MK-1-raketter til den tyrkiske marine. I salgskontrakten var partene enige om teknisk assistanse, vedlikeholdstjenester og reservedeler 10 år frem i tid. Til tross for den kritiske situasjonen i Tyrkia mente likevel regjeringen at avtalen måtte overholdes. Noe annet ville vært kontraktsbrudd og troverdigheten som samarbeidspartner i NATO ville blitt svekket. I tillegg var det snakk om et betydelig tapsbeløp for Kongsberg Våpenfabrikk.

Dette var på mange måter en gjentakelse av det samme som hadde skjedd i Hellas-saken. Til tross for at norske myndigheter protesterte mot menneskerettighetssituasjonen i et annet land opphørte ikke andre interesser av den grunn som for eksempel handelsinteresser. Å selge malm eller våpen til samme myndighet som grovt brøt menneskerettighetene viser, som Svein Gjerdåker også har påpekt, at å forene moralske prinsipper med praksis er besværlig. Samtidig var det slik at våpenhandelen under Hellas-saken og Tyrkiasaken var en avtale mellom et privat norsk firma og de respektive kjøperlandenes myndigheter. Den norske regjeringen hadde i utgangspunktet ikke noen autoritet eller myndighet til å stoppe salget. Under Hellas-saken var det flere politikere som mente at det burde blitt innført en særlov for å

²⁴⁴ Stortinget, MØTE i DUUK, torsdag den 24. juni 1982 kl. 11.30, 157, https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/stortingsarkivet/duuk/1981-1985/1982_0624.pdf

²⁴⁵ Stortinget, MØTE i DUUK, torsdag den 24. juni 1982 kl. 11.30, 157

stoppe salgene, men dette var ikke ansett som særlig gunstig for Norges del. Vurderingen var slik at små land som Norge hadde større interesse av å respektere Folkeretten og andre internasjonale avtaler.²⁴⁶

Våpensalget til Tyrkia ble gitt som en orienteringssak og Guttorm Hansen avsluttet hele orienteringen ved å si:

«Dette er jo en sak som ikke var slått opp på kartet. Jeg antar derfor at når utenriksministeren nå legger den frem, er det for at vi skal være orientert om saken og ikke for å be om konsultasjoner. Personlig kan jeg ikke gi noen råd til Regjeringen. Jeg bare tar til etterretning det som regjeringen her har meddelt, uten dermed å ha tatt noe standpunkt.»²⁴⁷

Konklusjonen ble derfor den samme som under Hellas-saken: Selv om ingen likte kjøperen lenger – det vil si den tyrkiske regjeringen – var ikke dette relevant for salget.²⁴⁸

Til tross for uttalte bekymringer var det utenriksministeriets anbefaling at den norske regjeringen skulle vedta den politiske beslutningen om å følge Danmark og Nederland i en interstatlig klage mot Tyrkia i Kommissjonen. Etter en samlet vurdering hadde regjeringen også kommet frem til samme konklusjon. Vedtaket skulle fattes dagen etter møtet i DUUK slik at klagen kunne sendes inn 1. juli etter avtale med den danske og nederlandske utenriksministeren.²⁴⁹

²⁴⁶ Tamnes, *Oljealder*, 358

²⁴⁷ Stortinget, *MØTE i DUUK, torsdag den 24. juni 1982 kl. 11.30*, 163

²⁴⁸ Se tidligere fotnote på s. 26, Østberg, «The Question of Torture», 27, 28

²⁴⁹ Stortinget, *MØTE i DUUK, torsdag den 24. juni 1982 kl. 11.30*, 155

6 Danmark

På grunn av deres geografiske plassering, var Danmark en utsatt frontlinjestat i konfrontasjonen mellom Øst og Vest under Den kalde krigen. Warszawapaktens styrker stod bokstavelig talt rett utenfor Danmarks dør.²⁵⁰ Internt stod Danmark ved inngangen til 1980-tallet ovenfor flere innenrikspolitiske utfordringer. Det var høy arbeidsledighet og inflasjon samt at stigende rentenivå preget økonomien. I tillegg var det en tid med vedvarende underskudd på betalingsbalansen, en voksende utenlandsgjeld og store underskudd på statsbudsjettene.²⁵¹ I 1979 dannet Anker Jørgensen sin fjerde regjering som ble en ren sosialdemokratisk mindretallsregjering. Sammen med de innenrikspolitiske utfordringene som regjeringen stod ovenfor, var det også i stigende grad konflikter innad i partiet til Jørgensen. Flere stilte blant annet spørsmålstegn ved hans lederskap. To år senere falt regjeringen på en dagsorden som ble fremlagt av partiet Det Radikale Venstre.²⁵² I de neste underkapitlene er det fokus på Danmarks sikkerhetspolitiske vurderinger under Den kalde krigen og de politiske vurderingene av situasjonen i Tyrkia. I tillegg belyses danske myndigheters rolle som initiativtaker og pådriver.

6.1 Danmarks sikkerhetspolitiske vurderinger

Danmark var medlem i FN og NATO, og i 1973 ble landet i tillegg medlem av EF. Danmarks medlemskap i FN var først og fremst basert på viktigheten av et internasjonalt forum med mulighet for meningsutveksling, samt at organisasjonen hadde et viktig økonomisk og sosialt virke. Det økonomiske og sosiale feltet ble ansett som en del av den overordnede sikkerhetspolitiske betydningen for Danmark og Europa. Det var en bred konsensus blant danske parlamentarikere om å støtte opp under FN og organisasjonens arbeid.²⁵³ Likevel ble ikke FN ansett som garantist for dansk sikkerhet. Dette var bakgrunnen for at Danmark meldte seg inn i NATO som da skulle garantere for Danmarks umiddelbare sikkerhet, suverenitet og landets territoriale integritet.

²⁵⁰ Petersen, *Europæisk og globalt engagement*, 27

²⁵¹ Jens Bencke og Flemming Schmidt, *Danmark 1973-2002, historie med samfunnskunnskap*, (København: Gads Forlag, 2002), 39

²⁵² Hentet fra: <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/ministeriet-anker-joergensen-iv-1979-1981/>, 14.05.18

²⁵³ Kristine Midtgaard, *Småstat, Magt og Sikkerhed, Danmark og FN 1949-65*, (Odense: Syddansk universitetsforlag, 2005), 39

Det danske internasjonale engasjementet hadde en sterk vekst utover på 1970-tallet, spesielt etter at Danmark ble medlem av EF. Dette ble et sentralt forum for dansk deltakelse i europeisk politikk. Det ble ansett som viktig for Danmarks egen sikkerhet og trygghet å fremme fred og stabilitet i Europa.²⁵⁴ Utenrikspolitikken handlet derfor om å balansere ytre og indre påvirkninger. Under denne perioden var dette svært utfordrende for danske myndigheter. Fordi regjeringen som styrte var en mindretallsregjering ble det skapt to konkurrerende sikkerhetspolitikker, en i Folketinget og en i regjeringen. På grunn av Folketingets makt bidro dette til det som har blitt betegnet som Danmarks fotnotepolitikk i NATO. En ulempe med fotnotepolitikken var at dette kunne utvise en holdning om at betydningen for en stat å stå samlet i utenrikspolitiske spørsmål for å unngå å virke nasjonalt splittet internasjonalt, ikke stod særlig sterkt i Danmark. Tapet av makt til Folketinget førte til at den danske regjeringen til tider måtte fronte en politikk de selv ikke var enige i.²⁵⁵

I NATO hadde Danmark to hovedmål. Det ene var å unngå opprustning av kjernevåpen og det andre å fortsette dialogen mellom NATO-landene og medlemslandene i Warszawapakten.²⁵⁶ Men innenfor NATO-spørsmålene var det ikke kun splittelse mellom den danske regjering og Folketinget. Også innad i regjeringspartiet til statsminister Jørgensen var det splittelser mellom en mer kritisk fløy og en mer imøtekommende fløy. Etter regjeringdannelsen i 1979 ble partiet flyttet i retningen av en mer kritisk holdning til NATO. Partiet opplevde store utfordringer i forhold til NATOs ønske om modernisering av våpenarsenalet og dobbeltvedtaket.²⁵⁷ I tillegg ble Danmark lagt under sterkt press fra sine allierte i NATO, spesielt i sammenheng med dobbeltvedtaket, om å fastholde den danske støtten. Dette var den danske regjeringen i utgangspunktet enig i, men Folketinget ønsket at Danmark skulle distansere seg fra vedtaket.²⁵⁸ Fordi flertallet i Folketinget var skeptiske til NATO, måtte dermed den danske utenriksministeren nekte å støtte den harde linjen mot Sovjetunionen som flertallet i NATO støttet. De fleste av kommunikeene i NATO ble således vedtatt med egne fotnoter fra Danmark.²⁵⁹

²⁵⁴ Petersen, *Europæisk og globalt engagement*, 15

²⁵⁵ Michael Boas Pedersen, *Danmark under den Kolde Krig: småstat mellem supermagter*, Det 20. århundredes historie, red. Vibeke Skytte (Frydenlund, 2007), 131, 132

²⁵⁶ Pedersen, *Danmark under Den Kolde Krig*, 132

²⁵⁷ Hentet fra: <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/ministeriet-anker-joergensen-iv-1979-1981/>, 14.05.18

²⁵⁸ Petersen, *Europæisk og globalt engagement*, 16

²⁵⁹ Pedersen, *Danmark under Den Kolde Krig*, 132

En annen viktig årsak til å etter hvert forstå fotonotepolitikken var den danske skepsisen til USAs nye president Ronald Reagan. Den amerikanske presidenten markerte raskt at han ønsket en hardere linje mot Sovjetunionen, noe Danmark var skeptisk til. For å unngå fotnoter fra Danmark i kommunikeene, ønsket Danmark at NATO skulle ha en mykere tone i sine kommunikeer, men dette ville ikke USA å gå med på. Reagan-administrasjonen mente at det var lettere å godta Danmarks fotnoter enn å virke svake ovenfor Sovjetunionen.²⁶⁰ Dette førte blant annet til at Anker Jørgensen åpent kritiserte Reagan flere ganger i sin tid som statsminister.²⁶¹ USA og Danmark vurderte også situasjonen i Tyrkia ulikt da USA valgte å støtte de tyrkiske generalene, mens Danmark kritiserte dem. Balansegangen mellom å holde NATO-alliansen samlet i en tid hvor Den kalde krigen var på vei mot et nytt frysepunkt, og det å kritisere en alliert for overgrep og tortur mot sin egen befolkning, har sannsynligvis skapt utfordringer for danske myndigheter i en tid med mindretallsregjering.

Angående Polen utgjorde landet en sikkerhetspolitisk trussel mot Danmark. Først fordi Polen var en sentral militær styrke ved en eventuell Warszawapakt-invasjon. Dernest på grunn av den nasjonale polske krisen med en eventuell sovjetisk invasjon. Dette kunne føre til store flyktningstrømmer og en drastisk endring i den sikkerhetspolitiske situasjonen i Danmarks nærområder. Siden Danmark var Polens nærmeste vestlige naboland var det av avgjørende betydning for Danmark å forhindre en sovjetisk invasjon av Polen. Danske myndigheter var derfor enige om at den polske krisen var et internt anliggende som polakkene selv skulle løse. I likhet med Norge, frontet Danmark en forsiktig holdning i diskusjoner om Polen i EF og NATO, og var svært tilbakeholdne i diskusjoner om reaksjoner og sanksjoner mot Polen.²⁶²

6.2 Politiske vurderinger av situasjonen i Tyrkia

Som i Norge, ble det diskutert om det skulle innføres visumplikt for tyrkiske borgere. Danmark hadde mottatt samme oppfordring fra svenske myndigheter om å innføre visumplikten i solidaritet med de andre europeiske landene på grunn av flyktningstrømmen fra Tyrkia. Det danske utenriksministeriet så ingen umiddelbare betenkeligheter ved en slik innførelse. Saken ble vurdert slik at avgjørelsen stod mellom negative reaksjoner fra tyrkisk side ved innførelse av visumplikt eller negative reaksjoner fra de vesteuropeiske land som

²⁶⁰ Pedersen, *Danmark under Den Kolde Krig*, 132

²⁶¹ Pedersen, *Danmark under Den Kolde Krig*, 127

²⁶² Petersen, *Europæisk og globalt engagement*, 233-235 og Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 33, 203-205

allerede hadde innført visumplikt. Saken ble konkludert med at en visumplikt burde innføres i solidaritet med de andre vesteuropeiske landene.²⁶³

Samtidig skulle det opprettes en dialog med Tyrkia for å gi dem muligheten til å forbedre situasjonen før visumplikten tredde i kraft. Det var viktig for utenriksministeriet å forklare tyrkiske myndigheter hvorfor de valgte å innføre en visumplikt ovenfor deres borgere. Dette skulle skje ved at de skandinaviske landene samlet sammen tallmateriale over antall ulovlig ankomne asylsøkere i Skandinavia. Denne dokumentasjonen skulle være overbevisende nok til at de tyrkiske myndighetene forstod alvoret i situasjonen.²⁶⁴ Det vil si at Danmark alene ikke hadde en særlig utfordring med tyrkiske flyktninger, men kunne gå med på et samarbeid med de andre skandinaviske landene for å skape en overbevisende sak for innføring av visumplikten ovenfor Tyrkia. Solidaritet med andre europeiske land ser således ut til å ha vært viktigere enn å opprettholde et ukomplisert forhold med Tyrkia.

Som en første vurdering av Tyrkia og landets betydning ovenfor Danmark etter militærkuppet, ble det utarbeidet en beretning av utenriksministeriet i mai 1981.²⁶⁵

Beretningen orienterte om den samfunnsmessige situasjonen i Tyrkia, landets geografiske og strategiske posisjon samt kulturelle tilhørighet. Det ble lagt vekt på at Tyrkia var en sekulær stat og at landet hentet mye inspirasjon fra Vesten. Det ble understreket at det ikke var grunn til å tvile på militærregimets hensikter enda og at demokratiet etter hvert ville bli gjeninnført. Til tross for beskyldninger og rapporter om tortur fra Amnesty, ble det vist til rettsdommer mot fengselsansatte som hadde utsatt fanger for tortur. Dette ble ansett som positivt av beretningen da det militæret regimet viste at de tok tortur-anklager på alvor. Det viktigste punktet kan likevel sies å ha vært Tyrkia som en viktig NATO-alliert. Avslutningsvis ble det understreket at de europeiske landene måtte være forsiktige med å blusse opp under den nasjonalistiske stemningen i Tyrkia da man stod i fare for å skyve Tyrkia vekk fra Europa og nærmere Østen.²⁶⁶

²⁶³ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 1, *Summarisk referat fra møte i udenrigsministeriet den 15. oktober 1980 vedrørende eventuell indførelse af visumtvang over for Tyrkiet*

²⁶⁴ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 1, *Summarisk referat fra møte i udenrigsministeriet den 15. oktober 1980 vedrørende eventuell indførelse af visumtvang over for Tyrkiet*

²⁶⁵ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 1, *Udenrigsministeriet, Beretning fra den politiske afdeling, Nr. 10/1981, 18. maj 1981*

²⁶⁶ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 1, *Udenrigsministeriet, Beretning fra den politiske afdeling, Nr. 10/1981, 18. maj 1981*

Noen måneder senere ble en første beretning om grunnlag for en eventuell klagesak utarbeidet av utenriksministeriet. En klage ble da vurdert i henhold til Menneskerettighetskonvensjonens artikkel 2, retten til liv, artikkel 3, forbud mot tortur, og artikkel 5, retten til frihet og sikkerhet. I vurderingen av artikkel 2 var det kun de helt «oplagt forkerte dødsdomme»²⁶⁷ som kunne ramme isolert under denne artikkelen og dette var det så langt ikke beviser på. Om brudd på artikkel 3 ble det lagt vekt på at torturen ikke var støttet av militærregimet, men var en konsekvens av dårlig kontroll og utdanning av politiet. Det ble også vist til at militærregimet gjorde en innsats for å få bukt med torturen ved at det var grepet inn ovenfor flere av torturistene. I forhold til frihetsberøvelse, artikkel 5 i konvensjonen, kunne blant annet den lange varetektsfengslingen gå inn under dette punktet, men på grunn av unntakstilstanden var det en mulighet for at dette ikke ville holde. Andre saker, som for eksempel frihetsberøvelse av familiemedlemmer til ettersøkte personer, kunne også gå under artikkel 5, men dette var vanskelig å bevise i tilstrekkelig grad.²⁶⁸

Resten av beretningen var sterkt preget av at det meste ville være vanskelig å gå til sak på grunnnet unntakstilstanden som ble videreført og videre utstrakt etter militærkuppet. Menneskerettighetssituasjonen kunne ikke sies å ha blitt verre etter militærkuppet enn hva den var i tiden før kuppet. I forhold til Hellas i 1967 kunne heller ikke den tyrkiske situasjonen sies å være verre, slik at en sak på det daværende tidspunkt så ut til å bli både spinkel og ugunstig. Avslutningsvis, la notisen vekt på at hensynet til menneskerettighetskonvensjonens troverdighet og sikringen av menneskerettighetene i Tyrkia talte sterk for at Tyrkia ikke skulle utestenges fra Europarådet.²⁶⁹

I Europarådet valgte Danmark å fronte sin holdning til Tyrkia ikke nødvendigvis som en kritikk til militærstyret i seg selv, men til den forverrede menneskerettighetssituasjonen i landet.²⁷⁰ Også mangelen på demokrati i forhold til valg av den nye grunnlovgivende forsamling var et viktig punkt for Danmark. I forhold til tortur var det Danmarks holdning at dette fant sted på grunn av justisvesenets ineffektivitet og at det ikke var en bevisst politikk fra regiments side. For å kunne gå til en eventuell mellomstatlig sak mot Tyrkia var det

²⁶⁷ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 2, *Notis, Fortsatte overvejelser om evt. At indbringe Tyrkiet for den europeiske menneskerettighetskommission. Grundlaget for en evt. Anklage, 5. august 1981,*

²⁶⁸ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 2, *Notis, Fortsatte overvejelser om evt. At indbringe Tyrkiet for den europeiske menneskerettighetskommission. Grundlaget for en evt. Anklage, 5. august 1981,*

²⁶⁹ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 2, *Notis, Fortsatte overvejelser om evt. At indbringe Tyrkiet for den europeiske menneskerettighetskommission. Grundlaget for en evt. Anklage, 5. august 1981*

²⁷⁰ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 2, *Notat, Danmarks holdning til Turkiet. Europarådet, 25. august 1981*

dermed behov for ytterligere undersøkelser og konkretiseringer. Å utelukke Tyrkia fra Europarådet ble vurdert av danske myndigheter som uheldig da en slik handling ville få som konsekvens at Tyrkia da ville opphøre med å ta del i den europeiske menneskerettighetskonvensjonen.²⁷¹

Et notat fra august 1981 vurderte hvordan Danmark skulle forholde seg til Tyrkia i Europarådet og la frem 3 forslag til Danmarks videre muligheter.²⁷² Det første var et samarbeid med Norge og Sverige om å lage en resolusjon om suspensjon av Tyrkia. Dette kunne den danske regjeringen ta initiativ til. Den andre muligheten var at de danske parlamentarikerne på samlingen etter nyttår kunne ta initiativ til å vedta en henstilling til Ministerkomiteen om suspensjon av Tyrkias medlemskap. Den tredje muligheten handlet om å ta et initiativ på menneskerettighetsområdet, da med tanke på å gå sammen med de andre nordiske landene i en eventuell klagesak mot Tyrkia i Kommisjonen. Viktige overveielser rundt hvilket alternativ som skulle velges var at det til da ikke var noen grunn til å tvile på at militærregimet ville gi makten tilbake til et sivilt styre. Dersom Tyrkia ble ekskludert fra Europarådet ville man miste muligheten til å legge press på Tyrkia i forhold til menneskerettighetssituasjonen. Og til sist – Tyrkias geografiske, kulturelle og politiske plassering som europeisk land var problematisk og det ville vekke stor bekymring innenfor NATO om samarbeidet slo sprekker.²⁷³ Interesser av sikkerhetspolitisk karakter kan derfor se ut til å ha vært av stor betydning for danske myndigheters håndtering av situasjonen i Tyrkia.

Situasjonen i Tyrkia ble også i Danmark vurdert opp mot den tidligere Hellas-saken. En utenrikspolitisk beretning understreket at den politiske situasjonen i Tyrkia og Hellas ikke umiddelbart kunne sammenlignes.²⁷⁴ Beretningen påpekte at det tyrkiske militæret ble ansett som beskyttere av republikken og kuppet var på mange måter godtatt av befolkningen og av ledende politikere, også av USA. Dette var i motsetning til kuppet i Hellas i sin tid. Til tross for politisk press fra flere vestlige land hadde de tyrkiske militære lederne enda ikke kommet med noen tidsplan for når demokratiet skulle gjeninnføres eller når det første frie valget kunne bli avholdt. Den nye grunnlovsgivende forsamlingen var heller ikke sammensatt utfra demokratiske prinsipper da ingen av representantene var folkevalgte, og det var også satt krav

²⁷¹ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 2, *Notat, Danmarks holdning til Turkiet. Europarådet, 25. august 1981*

²⁷² RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 2, *Notat, Danmarks holdning til Turkiet. Europarådet, 25. august 1981*

²⁷³ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 2, *Notat, Danmarks holdning til Turkiet. Europarådet, 25. august 1981*

²⁷⁴ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. *Beretning fra den politiske afdeling, Nr. 24/1981 den 25. november 1981, den politiske situationen i Tyrkiet*

om blant annet universitetsutdannelse. Likevel betydde ikke dette at de tyrkiske militære ledernes arbeid ikke ville følge demokratiske prinsipper, ifølge beretningen.²⁷⁵ Den seneste utviklingen var også preget av militærstyrets innstramminger ovenfor politiske motstandere ved oppløsningen av de politiske partiene og konfiskasjon av partienes eiendom.

Domfellelsen av Bülent Ecevit ble også trukket frem av beretningen for å understreke at utviklingen ikke så ut til å gå i ønsket retning.²⁷⁶

Socialdemokratiets kontakt med Bülent Ecevit preget også danske myndigheters engasjement i Tyrkiasaken. Utenriksminister Kjeld Olesen gikk blant annet ut i media for å offentlig ytre sin støtte til Ecevit. Han uttrykte sin største beklagelse for at tidligere statsminister Bulent Ecevit hadde blitt dømt til fire måneders fengsel til tross for internasjonale henstillinger. Dette kom i tillegg til at det tyrkiske regimet hadde nektet å ta imot en parlamentarisk delegasjon fra Europarådet i begynnelsen av den samme måneden. På grunn av dette så Danmark seg nødt til, i likhet med andre vestlige land, å kutte den økonomiske støtten til Tyrkia.²⁷⁷ Statsminister Jørgensen forsøkte også å besøke Ecevit, men ble nektet innreise i Tyrkia. Jørgensen og Ecevit hadde kjent hverandre i mange år gjennom det internasjonale politiske samarbeidet både i NATO, i Socialistisk Internasjonale samt at Ecevit hadde vært tilstede ved det danske Socialdemokratiets kongress.²⁷⁸

I et referat fra et møte på utenriksministerens kontor 6. januar 1982 ble det lagt frem at regjeringene i Norge, Sverige og Nederland ikke aktivt var i ferd med å overveie en klagesak mot Tyrkia slik Felix Poulsen, juridisk rådgiver fra LO, tidligere hadde påstått ovenfor utenriksministeren. Til stede i møtet var Felix Poulsen selv og utenriksministeren, folketingsmennene Lasse Budtz (Socialdemokratiet) og Bjørn Elmquist (Venstre), samt ambassadøren i Ankara og undertegnede Peter Dyvig.²⁷⁹ De nevnte regjeringene avventet rapporten fra delegasjonen fra Europarådets parlamentariske forsamling før de ville ta stilling til en eventuell klagesak. Videre i møtet ble EPS-møtet²⁸⁰ i Polen diskutert hvor

²⁷⁵ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 5, *Beretning fra den politiske afdeling, Nr. 24/1981 den 25. november 1981, den politiske situationen i Tyrkiet*

²⁷⁶ RA i KBH, Løbenr. 775 - pk. 5, *Beretning fra den politiske afdeling, Nr. 24/1981 den 25. november 1981, den politiske situationen i Tyrkiet*

²⁷⁷ RA i KBH, Løbenr. 776 - pk. 3, *Pressemeddelelse, P.I. j, nr. 139. D. 1. Udenrigsminister Kjeld Olesen udtaler:; København 3. desember 1981*

²⁷⁸ RA i KBH, Løbenr. 777, pk. 5, *Statsministeriet, pressemeddelelse, 16.04.82 og pk. 4, 26.01.82-28.02.1982, Bülent Ecevit, Central prison, 25th January 1982, Dear Mister Anker Jørgensen*

²⁷⁹ RA i KBH, Løbenr. 776 - pk. 3, *Referat, situasjonen i Tyrkiet. Eventuelle regeringsinitiativer, 6. januar 1982*

²⁸⁰ EPS, Det europeiske politiske samarbeid, var et samarbeidssystem innenfor EF med hovedfokus på utenrikspolitikk. For mer informasjon se Morten Kelstrup, Dorte S. Martinsen og Marlene Wind, *Europa i forandring: En grundbog om EU's Politik og retslige system* (København: Reitzel, 2012), 298

utenriksministeren hadde sagt at det dersom Polen ble kritisert måtte også Tyrkia på lik linje kritiseres fordi situasjonene kunne ikke stå isolert fra hverandre. I referatet fremkom det også at folketsmennene var skeptiske til den kommende rapporten fra Europarådsdelegasjonen. De mente at flere representanter kom til å være for lite kritiske til det militære regimet på bakgrunn av deres politiske ståsted. Felix Poulsen understreket at LOs holdning ovenfor Tyrkia var svært kritisk. Utenriksministeren påpekte at Danmark hadde vært det mest kritiske vesteuropeiske landet til Tyrkia, men Tyrkia var samtidig en viktig NATO-alliert. Utenriksministeren vurderte å ta opp Tyrkia-spørsmålet i både EF-sammenheng og i NATO-sammenheng selv om man visste at å ta opp Tyrkia i NATO ville bli vanskelig slik det også hadde vært under Hellas-saken.²⁸¹

Neste dag ble det avholdt et møte med partiformennene om bistand til Polen og situasjonen i Tyrkia.²⁸² Gert Pedersen (Socialistisk Folkepart) påpekte i forhold til Polen at det var viktig å ikke trappe opp konflikten mellom Øst og Vest slik USA var på god vei til å gjøre. Steen Folke (Venstresocialistene) syntes regjeringen var for trege i sine avgjørelser etter at de allerede hadde fått en oppfordring om å innklage Tyrkia for Menneskerettighetskommisjonen fra LO. Utenriksministerens syn på saken var at det var viktig for Danmark å rette skarp kritikk mot Polen slik som også ble gjort mot Tyrkia. I forhold til sak mot Tyrkia var det viktig å avvente rapporten fra delegasjonen slik holdningen også var hos Sverige, Norge og Nederland. Samtidig var utenriksministeren opptatt av å understreke at den danske regjeringens oppfattelse av Tyrkia var at situasjonen i landet gikk i en gal retning. Det nye militærstyret, i motsetning til tidligere militære overtakelser, ønsket denne gangen å gjøre store endringer av det politiske system. Kursen ovenfor politiske motstandere hadde blitt skjerpet, som også rettssakene mot Bülent Ecevit og DISK var eksempler på. Det var tale om alvorlige krenkelser av elementære frihets- og menneskerettigheter med tallrike rapporter om tortur som Danmark ikke kunne unnlate å reagere på.²⁸³

²⁸¹ RA i KBH, Løbenr. 776 - pk. 3, *Referat, situasjonen i Tyrkiet. Eventuelle regeringsinitiativer, 6. januar 1982*

²⁸² RA i KBH, Løbenr. 776 - pk. 3, *P.I.j.nr. 139.D.I. den 7. januar 1982, talepunkter, udenrigsministerens møte med partiformændene den 7. januar 1982. Den politiske situation in Tyrkiet, OG Referat, møte med partilederne den 7. januar 1982 til drøftelse af følgende spørgsmål: 1) udviklingen i Polen, herunder regeringsstøtte til humanitær bistand via danske hjælpeorganisationer og 2) situationen i Tyrkiet*

²⁸³ RA i KBH, Løbenr. 776 - pk. 3, *P.I.j.nr. 139.D.I. den 7. januar 1982, talepunkter, udenrigsministerens møte med partiformændene den 7. januar 1982. Den politiske situation in Tyrkiet, OG Referat, møte med partilederne den 7. januar 1982 til drøftelse af følgende spørgsmål: 1) udviklingen i Polen, herunder regeringsstøtte til humanitær bistand via danske hjælpeorganisationer og 2) situationen i Tyrkiet*

I forhold til bistand hadde regjeringen derfor trukket sin anmodning til finansutvalget om å ettergi Tyrkia en gjeld på 24 millioner kroner. Iverksettelsen av den fjerde finansprotokoll mellom EF og Tyrkia hadde også blitt satt på vent inntil videre. I tillegg understreket utenriksministeren at selv om Danmark ønsket å stevne Tyrkia for Kommisjonen, ville ikke dette skje uten støtte fra andre land. Utenriksministeren uttrykte sin misnøye med USA og landets hyklerske holdning etter at den amerikanske forsvarsministeren hadde besøkt Tyrkia og kommet med uttalelser til støtte for militærregimet.²⁸⁴

Så langt viser kildene tydelig at balansegangen mellom et stabilt forhold til sine allierte mot det å agere mot menneskerettigheter i andre land var vanskelig. Flere utenriks- og sikkerhetspolitiske hensyn som spilte inn, og samarbeid med Norge og Sverige var av betydning. Menneskerettigheter var en viktig del av dansk utenrikspolitikk, samtidig som holdningen var slik at dersom reaksjoner på menneskerettighetsbrudd skulle få gjennomslagskraft var det viktig at flere land stod sammen om det. At ett land agerte alene ville vanskelig kunne klare å skape endring. Dette var også i likhet med vurderingene som ble gjort i Norge.

Folketingsmedlem Steen Folke hadde tidligere sendt et brev til utenriksminister Kjeld Olesen hvor han erklærte sin støtte til LOs henvendelse til utenriksministeren med oppfordring om å stevne Tyrkia for Kommisjonen. Folke understreket at dette var et av de konkrete skrittene Danmark kunne ta, og med tanke på rettssaken mot DISK-lederne som snart skulle begynne var det viktig å handle hurtig.²⁸⁵ Folke fulgte opp brevet med et spørsmål til utenriksministeren som han stilte i Folketinget 8. januar 1982. I en notis til utenriksministeren var det oppført talepunkter til å svare på Folke sitt spørsmål. Der ble det fremhevet at DISK-saken fremdeles var i sin innledende fase og at klageskriftet enda ikke var ferdig opplest. Notisen understreket at klagen måtte rettes inn mot de punkter i konvensjonen som selv i krise- eller krigssituasjon ikke kunne fravikes og da var det behov for ytterligere undersøkelser. Den viste også til at Tyrkia allerede var blitt klaget inn til ILO for brudd på grunnleggende rettigheter og friheter. Dette skapte utfordringer for en eventuell klagesak fordi

²⁸⁴ RA i KBH, Løbenr. 776 - pk. 3, *P.I.j.nr. 139.D.I. den 7. januar 1982, talepunkter, udenrigsministerens møde med partiformændene den 7. januar 1982. Den politiske situation in Tyrkiet, OG Referat, møde med partilederne den 7. januar 1982 til drøftelse af følgende spørgsmål: 1) udviklingen i Polen, herunder regeringsstøtte til humanitær bistand via danske hjælpeorganisationer og 2) situationen i Tyrkiet*

²⁸⁵ RA i KBH, Løbenr. 776 - pk. 3, *Folketinget til Udenrigsminister Kjeld Olesen, 18. december 1981 fra VS's folketingsgruppe ved Steen Folke*

bruddene som ble tatt opp i ILO kunne ikke bli tatt med i en eventuell klage i Kommissjonen. Anklagepunkter som hadde vært opp til behandling i et internasjonalt forum kunne i utgangspunktet ikke gjenopptas i et annet internasjonalt forum, ifølge notisen.²⁸⁶

Dette er interessant fordi det viser hvordan ikke-statlig engasjement kan påvirke statlige myndigheters mulighet til å reagere på menneskerettighetsbrudd. Det viser også hvordan den friere handlekraften innenfor fagbevegelsen skapte utfordringer for danske myndigheter i forhold til hva som kunne prøves i internasjonale rettsinstanser. Senere ble det likevel vurdert av den nederlandske delegasjonen i Fem-landsgruppen at en klagesak i ILO ikke umuliggjorde en sak for Kommissjonen. Dette var fordi klagesakene tok utgangspunkt i forskjellige konvensjoner og rettigheter. Tvert imot så mente nederlenderne at det var mulig å vise til saksbehandlingen i ILO og bruke dette som en del av bevisgrunnlaget i egen klage.²⁸⁷

I referatet fra selve spørretimen i Folketinget kom ikke punktene fra notisen direkte opp. Det betyr ikke nødvendigvis at de ikke ble nevnt da referatene er svært korte og sammenfattede med tanke på at spørretimen varte i nærmere 90 minutter. Det som var fremhevet i referatet var at det for øyeblikket var Danmark som var det mest kritiske landet til Tyrkia av de nordiske landene med hensyn til menneskerettighetene. Danmark hadde lenge vært tydelige i sin holdning, og dersom de andre nordiske landene bestemte seg for å gå til sak ville Danmark også gjøre det.²⁸⁸

Situasjonen i Tyrkia ble også diskutert i Det Udenrigspolitisk Nævn.²⁸⁹ Utenriksminister Uffe Ellemann-Jensen påpekte i et møte der at situasjonen i Tyrkia ikke i særlig grad hadde forbedret seg og at Danmark ønsket en klagesak velkommen.²⁹⁰ Sverige, Norge, Nederland og Frankrike ville avvente til Europarådets delegasjon hadde ferdigstilt rapporten til et møte som skulle bli avholdt i slutten av januar. Utenriksministeren nevnte at under en samtale med

²⁸⁶ RA i KBH, Løbenr. 776 - pk. 3, R.IV. j.nr. 28.C.28.f/35 den 12. januar 1982, notits til udenrigsministeren, Baggrundsopplysninger i forbindelse med udenrigsministerens besvarelse den 13.1.1982 af spørgsmål fra Steen Folke af 8.1.1982,

²⁸⁷ UD i NO, doss. 25.4/112, bd. 50, Netherlands delegation, Legal consultation, Oslo 14 May 1982

²⁸⁸ RA i KBH, Løbenr. 776, pk. 3, 01.12.81-25.01.82, Chiffertelegram, fra r.4/michael bendix, spoergsmaal til udenrigsministeren vedr. Tyrkiet, um's r.4.j.nr.28.c.28.f/35

²⁸⁹ Det Udenrigspolitisk Nævn er et utvalg i Folketinget som skal vurdere saker av utenriks- og sikkerhetspolitisk betydning. Før en beslutning av utenrikspolitisk karakter skal fattes, må Regjeringen rådføre seg med utvalget. For mer informasjon: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=72035> og <https://www.ft.dk/da/udvalg/udvalgene/upn/arbejde>

²⁹⁰ RA i KBH, Løbenr. 776, pk. 3, P.I. j. Nr. 3.E.92/82/1. Udenrigsministeriets optegnelser vedrørende mødet i det udenrigspolitiske nævn torsdag den 21. januar 1982 kl. 14.30

den norske utenriksministeren Svann Stray fikk han fått inntrykk av at Stray hadde endret oppfatning om situasjonen i Tyrkia og håndteringen av denne etter forrige NATO-møte. Videre understreket Ellemann-Jensen at den danske regjeringen ikke ønsket Tyrkia ut av Europarådet. Da ville en sak mot Tyrkia i Kommissjonen falle fra fordi Europarådet var grunnlaget for Kommissjonen. Tyrkia hadde en mentalitet som ikke bøyde seg for press ble det ytret av utenriksministeren, men nettopp derfor var viktig å opprettholde et stekt press fra flere hold uten å skyve dem helt ut av europasamarbeidet.²⁹¹

Lasse Budtz' innlegg i Europarådets rådgivende forsamling 30. april 1982 var ikke til å mistolke.²⁹² Han fremhevet først og fremst at man ikke måtte glemme situasjonen i Tyrkia selv om det ikke stod oppført som egen sak på sakskartet. Budtz kom så med kross kritikk av militærregimet og nevnte blant annet det høye antallet politiske fanger som var anslått til ca. 30 000, den utstrakte bruken av tortur, oppløsningen av de politiske partiene og forbudet mot fagforeninger. Oppsummert om situasjonen i Tyrkia avsluttet han:

*“We must never forget that the council of Europe was created to safeguard and protect democracy and human rights... if the committee of ministers is not ready to act, the governments or some of the governments must act on their own. And as we probably all know, some governments are at this very moment investigating how a case can be started at the Human Rights Commission.”*²⁹³

Han kom også med kraftig skyts mot stormaktene som han mente så den andre veien og viste en hyklersk holdning med å ikke reagere likt på menneskerettighetsbrudd i alle land. “... it is surprising that some of the bigger powers represented in the Council of Europe are simply looking in the other direction when we discuss Turkey... It is hypocrisy.”²⁹⁴

6.3 Danmark som initiativtaker og pådriver

Fra den første beretningen om Tyrkia som kom i august 1981 og frem til januar 1982 skjedde det en rask endring i de danske myndighetenes holdning. I august var en klagesak mot Tyrkia

²⁹¹ RA i KBH, Løbenr. 776, pk. 3, P.I. j. Nr. 3.E.92/82/1. Udenrigsministeriets optegnelser vedrørende mødet i det udenrigspolitiske nævn torsdag den 21. januar 1982 kl. 14.30

²⁹² RA i KBH, Løbenr. 777 - pk. 5, Telegram til udenrigsministeriet, europaraadsrepraesentationen, Strasbourg, reptl nr. 60 af 30.04.1982 kl. 12:18

²⁹³ RA i KBH, Løbenr. 777 - pk. 5, Telegram til udenrigsministeriet, europaraadsrepraesentationen, Strasbourg, reptl nr. 60 af 30.04.1982 kl. 12:18

²⁹⁴ RA i KBH, Løbenr. 777 - pk. 5, Telegram til udenrigsministeriet, europaraadsrepraesentationen, Strasbourg, reptl nr. 60 af 30.04.1982 kl. 12:18

ansett som spinkel og ugunstig. I januar anmodet Niels Boel i det danske utenriksministeriet ambassadene i Oslo, Stockholm, Haag og Paris om å innhente informasjon fra høyt politisk nivå om synspunkter om å innklage Tyrkia for Kommisjonen. I brevet understreket Boel den danske regjeringens holdning om at de var beredt på å være initiativtaker til møter med andre stater som ønsket å være med på stevningen. Fra å vurdere bevismaterialet som tynt, lå saken nå an til å ha artikkel 2, retten til liv, og artikkel 3, om tortur og annen form for inhuman behandling, som sentrale klagepunkter.²⁹⁵ Det vil si at danske myndigheter gikk fra å mene at tortur var en uheldig konsekvens av ineffektivitet til å anse tortur som systematisk og uberedt i regi av tyrkiske myndigheter på mindre enn et halvt år.

Danmark, Norge, Sverige, Nederland og Frankrike, den såkalte Femlands-gruppen, ble dermed enige om å avholde juridiske embetsmannsmøter for å forsøke å komme til enighet om et eventuelt klageskrift. I februar ble det avholdt to møter.²⁹⁶ Den danske representanten uttrykte tidlig at den politiske beslutningen om å gå til sak mot Tyrkia snart ville bli tatt i Danmark da dette var deres klare preferanse. De andre statene var mer tilbakeholdne og ønsket flere utfyllende undersøkelser og nærmere drøftelser før man eventuelt utarbeidet et utkast til en klage. I det norske referatet fra møtet ble det understreket at Danmark spilte en meget aktiv rolle og var klare å få sette i gang med en klagesak mot Tyrkia.²⁹⁷ På grunn av behovet de andre statene hadde for å ha et sterkere bevismessig grunnlag for en klagesak ble det fordelt arbeidsoppgaver mellom statene. De innsamlede bevis skulle bli vurdert på deres neste møte i mars.²⁹⁸

Til samarbeidsmøte 14. april hadde Danmark utarbeidet et ferdig klageskrift.²⁹⁹ Sentralt stod påstander om brudd på forbudet mot tortur, brudd på ytrings-, forsamlings-, og foreningsfriheten, samt manglende rettsgarantier. Det var bred enighet om innholdet i klageskriftet, men det var ingen av statene som enda hadde fattet en politisk beslutning om å gå til sak mot Tyrkia. Den svenske representanten mente også at det fortsatt var for tidlig å gå

²⁹⁵ RA i KBH, Løbenr. 776, pk. 3, *Chiffer-telegram, 21. januar 1982, J. Nr. R.IV. 28.C.28.f/35, Overvejelser om indbringelse af klage over Tyrkiet for Den europæiske Menneskerettighedskommission*

²⁹⁶ UD i NO, Doss. 254/112, bd. 48, *Notat, Juridisk embetsmannsdrøftelser i København 17. februar 1982 vedrørende Tyrkia-Europarådet*

²⁹⁷ UD i NO, Doss. 254/112, bd. 47, *Notat, Juridiske embetsmannsdrøftelser i København 4. februar 1982 vedrørende Tyrkia-Europarådet*

²⁹⁸ UD i NO, Doss. 254/112, bd. 48, *Notat, Juridisk embetsmannsdrøftelser i København 17. februar 1982 vedrørende Tyrkia-Europarådet*

²⁹⁹ RA i KBH, Løbenr. 777 - pk. 5, *Konklusjonsresume af det 4. konsultationsmøde den 14. april 1982 i Haag mellem Danmark, Frankrig, Holland, Norge og Sverige om menneskerettighedssituationen i Tyrkiet*

til sak, og ønsket å benytte seg av Ministerkomiteen isteden. Dette fikk støtte av Norge og Frankrike. Det danske klageskriftet ville bli diskutert på nytt under det neste konsultasjonsmøte i mai.³⁰⁰

Det var først på det siste møte 2.-4. juni at representantene i Femlands-gruppen ble enige om et felles klageskrift. Utenriksministrene i Danmark og Norge ble da enige om å få til en rask politiske avgjørelse, innen 1. juli.³⁰¹ Selv om Danmark hadde frontet en sak mot Tyrkia i Kommisjonen fra starten av, var det samtidig av avgjørende betydning at klagesaken ble et samarbeid mellom flere stater. Den politiske beslutningen om å klage ser dermed ut til å ha vært avhengig av hva det ble enighet om i Femlands-gruppen.

Årsaken til at Danmark presset så hardt på for en klagesak i Femlands-gruppen kan ha sammenheng med relasjonen mellom regjeringspartiet og Landsorganisationen. Det har blant annet blitt vist til LO-jurist Felix Poulsen var med på flere politiske møter som angikk situasjonen i Tyrkia. LO var dermed tilstede i de interne politiske vurderingene som viser at informasjons- og meningsutveksling med fagbevegelsen var av betydning for danske myndigheter. Etter at Tyrkia ble innklagd for ILO, og LO sendte en sterk oppfordring til danske myndigheter om å stevne inn Tyrkia for Kommisjonen, kan dette ha bidratt til den raske endringen i den politiske holdningen om situasjonen i Tyrkia.

Dette blir også bekreftet i en melding fra ambassaden i København til det norske utenriksdepartementet.³⁰² I den kom det frem at den danske regjeringen var under strekt innenrikspolitisk press for en aktivistisk linje i Tyrkia-spørsmålet. Presset kom i fra fagbevegelsen, men også fra statsminister Jørgensens eget parti. Jørgensens nære kontakt med fagbevegelsen ble trukket frem som en viktig årsak til at fagbevegelsen hadde gått så markert ut i saken. På grunn av de tilløp til konflikt som lå mellom regjeringen og LO i de innenrikspolitiske utfordringene i forhold til økonomi og arbeidsledighet, kunne ikke statsministeren bære særlig belastning fra fagbevegelsen i Tyrkia-spørsmålet. I tillegg fikk Tyrkia-spørsmålet også støtte av den konservative, politiske side og dermed hadde ikke Anker Jørgensen noe reelt valg annet enn å kjøre en hard linje mot Tyrkia.³⁰³

³⁰⁰ RA i KBH, Løbenr. 777 - pk. 5, *Konklusjonsresumé af det 4. konsultationsmøde den 14. april 1982 i Haag mellem Danmark, Frankrig, Holland, Norge og Sverige om menneskerettighedssituationen i Tyrkiet*

³⁰¹ RA i KBH, Løbenr. 778 - pk. 6, *Ambassaden i Oslo, amtel 131 af 22. juni 1982, klagesagen mod tyrkiet og Stortinget, Møtet i DUUK, 07.06.1982 kl. 09.30*

³⁰² UD i NO, doss. 25.4/112, bd. 47, 12.02.82, *Innkommet melding, sak: Tyrkia. Danske holdninger*

³⁰³ UD i NO, doss. 25.4/112, bd. 47, 12.02.82, *Innkommet melding, sak: Tyrkia. Danske holdninger*

7 Sverige

I 1977 påpekte statsminister Thorbjörn Fälldin at brudd på menneskerettighetene også forekom i Europa, i Sveriges naboland. Menneskerettighetene var nå blitt en sak som ikke kun angikk hver enkelt stat.³⁰⁴ I tillegg til å uttrykke støtte for menneskerettighetene, viser dette også en perspektivendring i svensk utenrikspolitikk som i større grad ønsket å tilsidesette ikke-innblandingsprinsippet for å skape et internasjonalt vern om menneskerettighetene.³⁰⁵ Å lede arbeidet for en sak mot Tyrkia i Kommisjonen ville i så måte vært å følge opp dette perspektivet, men som neste avsnittene vil vise så ble ikke dette tilfellet.

Spørsmålet som først presser seg frem er om oppgaven har et kildegrunnlag for å argumentere for et begrenset svensk myndighetsengasjement. På grunn av kildesituasjonen knyttet til det svenske materiale begrenser dette deler av argumentasjonen som blir fremlagt. Svaret på spørsmålet er likevel delvis ja fordi et sterkt engasjement ville vært synlig i det norske og danske materialet. Imidlertid fører det begrensede kildegrunnlaget til at de interne svenske vurderingene ikke kommer tydelig frem. Konsekvensen av dette er at det ikke kan fastslås med særlig sikkerhet hva som forklarer Sveriges tilbakeholdenhet i Tyrkiasaken.

Underkapittelet forsøker å gi en mulig forklaring på dette gjennom de svenske synspunktene på situasjonen Tyrkia i Riksdagen, ved å se på hvordan det politiske systemet er bygd opp, og gjennom en redegjørelse for hvilke saker av innenriks- og utenrikspolitisk karakter som pågikk samtidig.

7.1 Sveriges innenriks- og utenrikspolitiske utfordringer

Den internasjonale scenen preget Sverige slik den også gjorde for Danmark og Norge.

Urolighetene i Polen var også en bekymring for svenskene, revolusjonen i Iran og Nicaragua ble ofte debattert og den globale økonomiske krisen som kom i kjølvannet av den tidligere oljekrisen preget den politiske dagorden.³⁰⁶ Som i Danmark, var et av de viktigste

³⁰⁴ Brommesson, *Från Hanoi till Brüssel: Moralsyn i deklarerad svensk utrikespolitik 1969-1996*, (Stockholm: Santerus Forlag, 2007), 104 og 106

³⁰⁵ Brommesson, *Från Hanoi*, 115

³⁰⁶ Riksdagens digitale arkiv, *Riksdagens protokoll 1980/81:7 (15. oktober 1980)* sist hentet 28.04.2019, <https://data.riksdagen.se/fil/8CDDE995-3D22-4885-BECA-40C9091B5804> og Östberg og Andersson, *Norstedts*, 326

vendepunktene for Sverige tiltredelsen av Ronald Reagan som USAs president i januar 1981. Dette var fordi han markerte en tydelig holdning mot Sovjetunionen som var mer konfronterende enn forsonende. For Sveriges del var ikke dette et godt utgangspunkt for deres aktive nøytralitetspolitikk. En skarpere tone mellom USA og Sovjet økte faren for nye krigsutbrudd som kunne føre til at Sverige ble nødt til å velge side.³⁰⁷

Naboskapet til Sovjetunionen bød også på utfordringer for den utenrikspolitiske nøytralitetslinjen til Sverige, spesielt da en sovjetisk ubåt gikk på grunn den 27. oktober 1981 i Karlskrona på militært forsvarsområde. Situasjonen bedret seg ikke da svenske myndigheter oppdaget at fartøyet trolig var utstyrt med kjernevåpen. Til tross for sovjetiske tilbud om å selv berge ubåten ble dette nektet av svenske myndigheter. Beskjeden fra den svenske statsministeren Thorbjörn Fälldin om at sovjeterne skulle holde grensen var klar. Hendelsen med ubåten forpurret det svensk-sovjetiske forholdet i flere år etterpå da Sovjet nektet å ta på seg skylden og stod fast ved forklaringen om at årsaken til at ubåten gikk på grunn var en navigeringsfeil.³⁰⁸

Sverige skilte seg fra Norge og Danmark under etterkrigstiden ved at svenske myndigheter førte en aktiv nøytralitetspolitikk med mål om å være militært alliansefrie. «Alliansfrihet i fred, syftande till neutralitet i krig» var formelen som utgjorde rammen alle de politiske partiene kunne enes om.³⁰⁹ Selv om nøytralitetspolitikken var viktig for det svenske selvbylde og deres selvutnevneelse som en fredsnasjon og «verdnessamvittighet»³¹⁰, var det likevel en bred enighet om at Sverige delte verdigrunnlag med de vestlige landene. De utviklet flere kommersielle og kulturelle forbindelser med Vesten.³¹¹

For å forstå denne handlefriheten som nøytralitetspolitikken ga må begrepet «nøytralitet» og «nøytralitetspolitikk» defineres. Ifølge Bjereld, Johansson og Molin er nøytralitet kun knyttet til krigssituasjoner.³¹² Det vil si at Sverige ikke var en nøytral stat under Den kalde krigen da nøytral er noe en stat er i krig og ikke i fredstid. Nøytraliteten er folkerettslig styrt gjennom Haagkonvensjonene fra 1907 som definerte hva en nøytral stat og en krigende stat kan og

³⁰⁷ Östberg og Andersson, *Norstedts*, 326

³⁰⁸ Ulf Bjereld m.fl., *Sveriges säkerhet och världens fred, Svensk utrikespolitikk under kalla kriget*, (Stockholm: Santerus Forlag, 2008), 290, 291 og Östberg og Andersson, *Norstedts*, 327

³⁰⁹ Ulf Bjereld og Marie Demker, *Utrikespolitikk som slagfält, De svenska partierna och utrikesfårgorna*, (Stockholm: Nerenius&santerus Forlag, 1995), 127, og Bjereld m.fl., *Sveriges säkerhet*, 23

³¹⁰ Engh, «The Conscience of the World», 71 og Bjereld m.fl., *Sverige säkerhet*, 21

³¹¹ Bjereld m.fl., *Sverige säkerhet*, 29, Östberg og Andersson, *Norstedts*, 256 og Brommesson, *Från Hanoi*, 102

³¹² Bjereld m.fl., *Sveriges säkerhet*, 23

ikke kan gjøre mot hverandre i en krigssituasjon. En stat som ønsker å forholde seg nøytral i en krigssituasjon må etter Haagkonvensjonens regler avlevere en offisiell nøytralitetsforklaring i krigens innledende fase.³¹³ En stat kan derfor ikke anklages for å bryte nøytraliteten selv om det for eksempel blir inngått handelsavtaler med andre land dersom dette skjer i fredstid. Nøytralitetspolitikk blir således et forvirrende begrep når det egentlig er snakk om nøytralitet i krig, og alliansefrihet i fredstid. Likevel er det dette begrepet som oftest blir brukt. Dette var betegnelsen politikerne selv brukte om politikken som ble utviklet på 1950- og 1960-tallet, og som i stor grad også ble videreført utover på 1980-tallet.³¹⁴

Alliansefrihet og nøytralitetspolitikk var for Sverige et middel for å oppnå utenrikspolitikken overordnede mål om frihet, fred og velstand.³¹⁵ Selv om den utenrikspolitiske linjen om alliansefrihet og nøytralitet lå fast gjennom hele Den kalde krigen, var det en utvikling i perioden fra «väpnad isolationism till internationell solidaritet».³¹⁶ Utover på 1960- og 1970-tallet valgte Sverige å løfte frem utenrikspolitiske spørsmål som omhandlet internasjonal rettferdighet og solidaritet med den tredje verden som førte til at Sverige fikk en mer fremtredende rolle internasjonalt. Med dette førte Sverige en selvstendig holdning i internasjonale politiske fora ved å kritisere begge maktblokkene, blant annet USA for krigføringen i Vietnam og Sovjetunionen for invasjonen i Tsjekkoslovakia.³¹⁷

Sverige valgte å holde seg utenfor NATO og EF. Det hindret ikke den svenske regjeringen fra å inngå avtaler med blant annet NATO i forhold til innkjøp av militært materiell og utveksling av informasjon. Dette brøt ikke nødvendigvis med nøytralitetspolitikken og alliansefriheten, men da Sverige valgte å inngå en avtale om samarbeid ved et eventuelt krigsutbrudd, var det vanskeligere å forsvare nøytralitetslinjen. Likevel var det bred politisk enighet i Sverige om at nøytralitetspolitikken skulle fastholdes og, ifølge historikerne Kjell Östberg og Jenny Andersson, har det ikke blitt funnet bevis for at Sverige kom til å overholde noen avtale med NATO hvis Sverige ikke først hadde blitt angrepet av Sovjetunionen.³¹⁸ Det vil si at Sverige

³¹³ Bjereld m.fl., *Sveriges säkerhet*, 23 og Nils André, *Maktbalans och alliansfrihet: Svensk utrikespolitik under 1900-talet*, (Stockholm: Norstedts Juridik, 1996), 66

³¹⁴ Bjereld m.fl., *Sveriges säkerhet*, 23, 24

³¹⁵ André, *Maktbalans*, 66

³¹⁶ Bjereld m.fl., *Sveriges säkerhet*, 25

³¹⁷ Bjereld m.fl., *Sveriges säkerhet*, 22

³¹⁸ Östberg og Andersson, *Norstedts*, 267-268

ville holdt seg nøytrale ved et eventuelt krigsutbrudd så lenge krigshandlingene ikke rammet svensk jord.

Nasjonalt var Sverige preget av politisk endring og økonomisk nedgangstid. I 1976 fikk Sverige for første på over 40 år en ikke-sosialistisk regjering bestående av Moderaterna, Centern og Folkepartiet. Thorbjørn Fälldin ble statsminister, men regjeringssamarbeidet skulle vise seg å bli vanskelig. I løpet av de neste seks årene ble det dannet fire forskjellige borgerlige regjeringer, før Socialdemokraterna tok makten tilbake høsten 1982.³¹⁹ Den første regjeringen, Fälldin-regjeringen I, satt fra oktober 1976 til oktober 1978 og var en koalisjonsregjering med Centerpartiet, Moderata Samlingspartiet og Folkpartiet. Den andre regjeringen, Ullsted-regjeringen, satt fra oktober 1978 til oktober 1979 og var en minoritetsregjering bestående av Folkpartiet med støtte av Socialdemokraterna. Fra oktober 1979 til mai 1981 regjerte Fälldin-regjeringen II som var en ny koalisjonsregjering med Centerpartiet, Moderata Samlingspartiet og Folkpartiet. Til slutt satt Fälldin-regjeringen III fra mai 1981 til oktober 1982, en minoritetsregjering med Centerpartiet og Folkpartiet.³²⁰ Til tross for de hyppige regjeringsskiftene, og det faktum at det var en periode med borgerlig styre, førte ikke dette til særlige endringer i utenrikspolitikken. Tvert imot søkte regjeringen samarbeid og enighet med socialdemokraterna for å fortsette den samme linjen i utenrikspolitikken.³²¹

7.2 Politiske vurderinger av situasjonen i Tyrkia

I Riksdagens dokumenter fra 1979-1983 ble Tyrkia nevnt i diverse debatter av både allmennpolitisk- og utenrikspolitisk karakter, men det er først på nyåret i 1982 at Tyrkia virkelig ble diskutert som egen sak i Riksdagen.³²² Før 1982 var de svenske politikerne, i forhold til Norge og Danmark, i større grad opptatt av å belyse kurdernes situasjon i Tyrkia, Iran og Irak fremfor å debattere hvordan selve situasjonen i Tyrkia skulle håndteres. Om å

³¹⁹ Östberg og Andersson, *Norstedts*, 248-253

³²⁰ Regjeringkansliet, «Sveriges regeringar under 100 år», hentet 02.02.2019, <https://web.archive.org/web/20150215002042/http://www.regeringen.se/sb/d/2460/a/14591>

³²¹ Bjereld og Demker, *Utrikespolitiken som slagfält*, 187

³²² Riksdagen, onsdag 17. februar 1982, *Om åtgärder mot militärregimen i Turkiet*, sist hentet 02.02.2019, http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/atgarder-mot-militar-regeringen-i-turkiet_G502725

stevne Tyrkia for Kommisjonen ble ikke diskutert en eneste gang i Riksdagen før i februar 1982.³²³

En forklaring til dette fraværet av diskusjon i Riksdagen før 1982 kan finnes i strukturene den svenske politikken ble organisert etter. Til forskjell fra Norge og Danmark har Riksdagen i Sverige betydelig mindre påvirkning og makt i utenrikspolitiske spørsmål enn hva Stortinget i Norge og Folketinget i Danmark har. Ulf Bjereld og Marie Demker beskriver svenske myndigheters vurdering av utenriks- og sikkerhetspolitikk etter andre verdenskrig slik at i utenrikspolitiske saker stod grunnverdiene til en nasjons eksistens og overlevelse på spill og derfor måtte folkelig innsyn og debatt begrenses.³²⁴ Dette strider i utgangspunktet med demokratiske prinsipper, men fordi det kan tolkes som at det eksisterer en overordnet nasjonal interesse i sikkerhetspolitikken i form av nasjonens overlevelse og eksistens, er det av politisk interesse å oppvise nasjonal konsensus i utenrikspolitiske spørsmål på tvers av politiske partier.³²⁵

Det var dermed av særlig betydning at Sverige fremstod samlet i spørsmål som omhandlet utenriks- og sikkerhetspolitiske spørsmål i møte med andre stater. Flere utenrikspolitiske saker ble diskutert i internasjonale fora hvor behovet for taushetsplikt og sikkerhet var stort for at stater skulle tørre og ønske å være med. Da ble også muligheten for folkelig innsyn og debatt betydelig mindre.³²⁶ Prinsippet om ikke-folkelig innsyn i utenriks- og sikkerhetspolitikken ble vernet om så strengt at selv oversendelsesforslag fremmet i Riksdagen som oftest ikke ble oversendt utenriksdepartementet, men direkte nedstemt av Riksdagen.³²⁷ Det vil si at dette var en politikk som hadde bred støtte i parlamentet. Det ble dermed stående som en garantist for arbeidsdelingen og som en selvpålagt begrensning mot å befatte seg med utenrikspolitiske spørsmål. Samtidig var den øvrige befolkningens oppfatning av utenrikspolitikken også av betydning for svenske myndigheter slik at det er vanskelig å kun bruke dette som eneste argument for fravær av diskusjon i Riksdagen.

En annen forklaring kan ligge i hvordan Pierre Schori selv erindrer situasjonen. I intervjuet sammenlignet Schori Tyrkiasaken med Hellas-saken. Han trakk først frem den sterke kraften

³²³Riksdagen, onsdag 17. februar 1982, *Om åtgärder mot militärregimen i Turkiet*, og Riksdagen, dokumenter som omhandler Tyrkia fra 1979-1982, sist hentet 02.02.2019 <http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/?riksmote=1981/82,1980/81,1979/80&q=turkiet+&st=2&sort=datum&sortorder=desc>

³²⁴ Bjereld og Demker, *Utrikespolitiken som slagfält*, 118

³²⁵ Bjereld og Demker, *Utrikespolitiken som slagfält*, 118

³²⁶ Bjereld og Demker, *Utrikespolitiken som slagfält*, 118

³²⁷ Bjereld og Demker, *Utrikespolitiken som slagfält*, 117, 118, 127

og energien som lå bak stevningen av Hellas som årsak til engasjementet den gangen. Hellas-saken skapte et personlig engasjement for mange, både hos politikere og i den øvrige befolkningen. Det ble for eksempel dannet komiteer bestående av politikere på tvers av partier for å fremme demokrati og den greske befolkningens sak. Årsaken til dette forklarte Schori med den store bølgen av greske flyktninger som kom til Sverige og som gjorde at man fikk virkeligheten tett opp til seg. Med dette ble det skapt stor oppmerksomhet om grekernes situasjon i Sverige og staten kunne derfor ikke unngå å agere mot Hellas.³²⁸

Dette personlige engasjementet manglet i Tyrkiasaken, ifølge Schori. Det kom ingen tyrkiske flyktninger til Sverige, og den tyrkiske delen av den svenske befolkningen så og hørte man lite til, ifølge ham selv. På spørsmål om dette kunne ha noe med innføringen av visumplikten å gjøre måtte Schori innrømme at han ikke var klar over at Sverige hadde en slik visumplikt på den tiden.³²⁹ Dette svaret var noe overraskende da det kan være forventet at en person med så tette bånd til svensk politikk og politiske myndigheter skulle huske en slik avgjørelse. Selv nevnte Schori Nicaragua og Latin-Amerika som prioriterte land da menneskerettighetsbrudd skulle diskuteres.

Antall tyrkiske flyktninger og svenskenes opplevelse, eller mangel på opplevelse, av tyrkernes situasjon er interessant. Etter militærkuppet i Hellas kom det ca. 5000 flyktninger til Sverige. På grunn av urolighetene i Midtøsten, før kuppet i Tyrkia ble gjennomført, kom det også store grupper med kristne assyrere og syrere om hadde levd som statsløse iblant annet Libanon, Tyrkia, Syria og Iran til Sverige. I 1976 kom over 2000 assyrere til Sverige, og dette var en medvirkende årsak til innføringen av visumplikten ovenfor tyrkiske statsborgere. Til sammen fikk likevel nærmere 5000 assyrere og syrere asyl i Sverige.³³⁰ Dette viser at det, som i Hellas-saken, kom tyrkiske flyktninger til Sverige, men at myndighetene med innføringen av visumplikten utviste en annen holdning til situasjonen i Tyrkia enn hva de hadde gjort under den greske flyktning bølgen.

Samtidig trekker Demker og Malmström frem i sin bok *Ingenmansland?* at det var et sterkt, svensk engasjement i den tredje verden og en konsekvent fordømmelse av overgrep mot menneskerettigheter, apartheid og militærkupp gjennom 1960-, 1970-, og halve 1980-tallet. Likevel kunne det spores en forskjell i engasjementet blant de skandinaviske landene. Sverige

³²⁸ Telefonintervju med Pierre Schori, oktober 2018

³²⁹ Telefonintervju med Pierre Schori, oktober 2018

³³⁰ Marie Demker og Cecilia Malmström, *Ingenmansland? Svens immigrationspolitik i utrikespolitisk belysning*, (Lund: Studentlitteratur, 1999), 44, 46

stilte ofte spørsmål og nevnte i flere politiske deklarasjoner og uttalelser kuppet i Chile, mens det gjorde ytterst sjeldent danskene. På den andre siden var Danmark svært opptatt av konflikten mellom India og Sri Lanka, og det såkalte Tamil-spørsmålet. Dette gjaldt ikke i Sverige. Til gjengjeld finnes det svært få chilenerne, men mange tamiler i Danmark, og motsatt i Sverige.³³¹ Selv om det var jevnlig kontakt og samarbeid mellom de skandinaviske landene er det tydelig at dette ikke automatisk medfører lik politikk eller engasjement. De skandinaviske landene fikk økt innvandring i form av både arbeidsinnvandring og flyktninger på 1970- og 1980-tallet og hvem som kom til hvilket land kan se ut til å ha hatt påvirkning på de respektive landenes menneskerettighetsengasjement og politikk.

Det som kanskje burde ha gitt et positivt utslag i form av et større engasjement fra svenske myndigheter, men som ikke har sett ut til å gi det, var den kontinuerlige kontakten det svenske partiet Socialdemokraterna hadde med Bülent Ecevit og hans tyrkiske arbeiderparti. Ecevit hadde blant annet nær kontakt med Olof Palme og Socialdemokraterna, og det var jevnlig besøk mellom representanter fra hvert parti.³³² Pierre Schori besøkte også Ecevit da han satt i husarrest i Tyrkia hvorpå han utarbeidet en egen rapport som ble overgitt til svenske myndigheter. Schori understreket i rapporten at Vestens bilde av militærregimet i Tyrkia var så glorifisert at hans egen opplevelse av den tyrkiske virkeligheten ble et sjokk. Han påstod videre at i stedet for at vesten påvirket Tyrkia med sine verdier var det det tyrkiske militærregimet som påvirket Vest-Europa gjennom sin import av utenom-europeiske metoder, som tortur, dødsdommer og politiske fanger.³³³

Til tross for denne kontakten ser det ikke ut til at dette ga særlig kraft til engasjementet om å skulle stevne Tyrkia for Kommisjonen. Domfellelsene av Ecevit dukket tidvis opp i svenske medier, men den øvrige situasjonen i Tyrkia ble i mindre grad frontet.³³⁴ Selv om Socialdemokraterna hadde kommet i opposisjon frontet de ikke et sterkt ønske om å stevne Tyrkia slik for eksempel Arbeiderpartiet i Norge valgte å gjøre. I Norge ble Arbeiderpartiet en sterkere pådriver for å stevne Tyrkia etter at de mistet makten enn hva de hadde vært da de

³³¹ Demker og Malmström, *Ingenmansland?*, 38

³³² Telefonintervju med Schori, 4. Oktober 2018

³³³ Arb.Ark i SE, Arkiv: Pierre Schori, Vol. 59: Verksamhet: Länder m.m., ref. 4245/4/3/3, *Fötrolight, Rapport från besök i Turkiet den 23-26 november 1981, Pierre Schori – Gunnar Stenarv*

³³⁴ Arb.Ark i SE, Arkiv: Pierre Schori, Vol. 59: Verksamhet: Länder m.m., ref. 4245/4/3/3, og Retriver, Nyhetsklipp, 13.01.1982, *Ecevit*, 01.02.1982, *Ecevit*, 12.04.1982, *Ecevit*, 11.05.1982, *Ecevit*

satt i regjering. Det samme ser ikke ut til å ha skjedd i Sverige etter at det også der ble borgerlige styre i 1976.

Likevel kom muligheten for å stevne Tyrkia inn for Kommisjonen på dagsorden for den svenske Riksdagen med jevne mellomrom fra og med februar 1982. Etter å ha fått flere spørsmål angående situasjonen i Tyrkia forklarte utenriksminister Ola Ullsten utenriksdepartementets synspunkt i Riksdagen 17. februar 1982. Han fremhevet at svenske myndigheter anså Europarådet som det best egnede organet til å legge press på det tyrkiske regimet.³³⁵ Videre fortalte Ullsten at svenske myndigheter arbeidet i samråd med andre land, om hvilke andre handlingsmuligheter som fantes, og at det hadde blitt opprettet en arbeidsgruppe på dette kalt Fem-lands gruppen. Det kom også frem at Sverige allerede i 1980 hadde fremmet spørsmål om Tyrkia i Ministerkomiteen og at de ønsket at dette skulle bli oppført som et fast punkt på deres møter, men at dette hadde blitt nedstemt. Den svenske delegasjonen i Ministerkomiteen hadde også sammen med Amnesty tatt opp konkrete saker om rettsvesenet og tortur i komiteen.³³⁶

En måned senere presiserte utenriksminister Ullsten nok en gang at Sverige var aktive i vurderingen og behandlingen av regimet i Tyrkia, og at Sverige tok sin rolle i det internasjonale vernet om menneskerettighetene på alvor:

«Sverige är ett litet land, men vi har ett stort ansvar. Vi måste [...] försvara de värden vi tror på. Vi måste göra det ofta, vi måste göra det med övertygelse och vi måste göra det i alla sammenhang som erbjuds oss: här i riksdagen, i internationella organisationer av olika slag, i den allmänna opinionsbildningen.»³³⁷

Samtidig ble det klart at en sak for Kommisjonen ikke nødvendigvis var den beste løsningen da en slik prosedyre kom til å ta lang tid. I stedet fortsatte utenriksministeren å fronte at Ministerkomiteen burde kobles inn og at dette organet skulle seg av saken, også fordi at en slik saksbehandling ville gå raskere.³³⁸

³³⁵ Riksdagen, 17. februar 1982, *Om åtgärder mot militärregimen i Turkiet*, sist hentet 28.04.2019, <https://data.riksdagen.se/fil/FF1068E6-111C-4F55-AC7D-1D2377E6D689>

³³⁶ Riksdagen, 17. februar 1982, *Om åtgärder mot militärregimen i Turkiet*

³³⁷ Riksdagen, 17. mars 1982, *Utrikesdebatt*, 127, sist hentet 28.04.2019, <https://data.riksdagen.se/fil/DEC33D9F-765F-4655-AB8B-BCE6DFD43BC0>

³³⁸ Riksdagen, 17. mars 1982, *Utrikesdebatt*, 128 og Retrvier, Nyhetsklipp, 17.03.1982, *Anmälan*

I mai 1982 hadde riksdagsmedlem Anita Gradin fra Socialdemokraterna sett seg lei på at Sverige ikke prinsipielt hadde sagt at de ønsket en sak mot Tyrkia i Kommissjonen da det var klart at de andre landene i Fem-landsgruppen hadde uttrykt dette. Utenriksministeren kommenterte at arbeidet de deltok i måtte være bekreftelse god nok på at Sverige også ønsket en sak velkommen uten at dette trengte en ytterligere bekreftelse.³³⁹ Selv om svenske myndigheter ikke ville fronte en tydelig offisiell holdning om at de ønsket en stevning av Tyrkia, så kritiserte de Tyrkia kontinuerlig i Europarådet og uttrykte tydelig at noe måtte gjøres.

Sveriges utenrikspolitiske engasjement i saken skal ikke undervurderes. I slutten av mai 1982 hadde den svenske delegasjonen i Fem-landsgruppen tatt initiativ til et møte på politisk sjefs nivå, og initiativet hadde kommet på kort varsel.³⁴⁰ I møte la Sverige frem en ny mulighet til håndteringen av Tyrkia-spørsmålet. For Sverige var det meget viktig at Tyrkia ikke forlot Europarådet noe de var overbevist at kom til å skje dersom de fem landene valgte kommisjonsbehandling. I stedet for et umiddelbart saksanlegg la Sverige frem et alternativt forslag om en to-trinns prosedyre. Det ville bety at de fem landene skulle meddele Tyrkia at de i prinsippet hadde besluttet å gå til sak, og at klagen ville bli innlevert innen det neste møte i Ministerkomiteen i november. Men dersom Tyrkia i mellomtiden kunne vise til vesentlige bedringer i menneskerettighetssituasjonen i landet, ville ikke klagen bli fremlagt. Da ville Tyrkia få tid til å venne seg til tanken på en kommisjonsbehandling og dermed redusere risikoen for en umiddelbar utmeldelse av Tyrkia fra Europarådet. Ulempene ved et slikt saksanlegg var at virkningene kunne bli motsatt av hva som var tilsiktet og at Tyrkia oppfattet det som et forsøk fra de fem landene på å utøve utilbørlig press. Dersom dette heller ikke førte til en positiv endring kunne den endelige innleveringen av klagen bli ytterligere dramatisert.³⁴¹

Danmark var svært negativ til det svenske forslaget og anså ikke medlemskap i Europarådet lenger som et avgjørende argument. For Danmark var det helt nødvendig å markere en reaksjon på menneskerettighetsbruddene som fant sted i Tyrkia ved bruk av de prosedyrer og overvåkingsmaskineri som medlemslandene hadde akseptert gjennom medlemskap i

³³⁹ Riksdagen, 18. Mai 1982, *Om förhållandena i Turkiet*, sist hentet 28.04.2019, <https://data.riksdagen.se/fil/EC0CBC06-35CA-497F-AFB2-176FF1AB7289>

³⁴⁰ UD i NO, doss. 25.4/112, bd 51, 27.05.82, *Notat. Tyrkiasaken. Møte på Pol.sjefs-nivå i Stockholm 26. Mai 1982 mellom de fem konsulterende land*

³⁴¹ UD i NO, doss. 25.4/112, bd 51, 27.05.82, *Notat. Tyrkiasaken. Møte på Pol.sjefs-nivå i Stockholm 26. Mai 1982 mellom de fem konsulterende land*

Europarådet. Norge så heller ikke hensikten med en ytterligere utsettelse og understreket at Norge kom til å gå inn for en klagesak. Frankrike og Nederland viste seg også være lunkne til det svenske forslaget. Sverige valgte å oppsummere møte ved å godta at det ikke var flertall for forslag om en to-trinns prosedyre. Det var dog viktig å videreføre samarbeidet innen Femlandsgruppen, og det ble underhånden uttrykt at Sverige mest sannsynlig ville følge Danmark, Norge og Nederland og klage inn Tyrkia 1. juli. Frankrike uttrykte at de muligens trengte mer tid på å komme til en beslutning, men at de i utgangspunktet også ønsket å klage inn Tyrkia.³⁴²

Hvorfor Sverige valgte å fremme dette forslaget så nært forestående innklage datoen, og på så kort varsel, er vanskelig å si noe sikkert om. Fordi Sverige mente Ministerkomiteen var det beste organet til å håndtere Tyrkia-spørsmålet, og at de var redde for en tyrkisk utmeldelse av Europarådet, kan deres forslag til to-trinns prosedyre ha vært et siste forsøk på å få det som de selv ville; å unngå kommisjonsbehandling.

³⁴² UD i NO, doss. 25.4/112, bd 51, Tyrkia: politikk, 1982, 27.05.82, *Notat. Tyrkiasaken. Møte på Pol.sjefs-nivå i Stockholm 26. Mai 1982 mellom de fem konsulterende land*, 2-4

Sammenfatning av del 2

Situasjonen som Europa befant seg i på begynnelsen av 1980-tallet var usikker og anspent. Det utspilte seg flere alvorlige konflikter rundt om i verden og avspenningspolitikken hadde mistet effekt. Det politiske engasjementet om menneskerettighetene måtte tidvis vike for andre hensyn, som situasjonen i Polen var et eksempel på.

For norske myndigheter gjaldt det å balansere hensynet mellom Øst og Vest med egne sikkerhetspolitiske og handelsmessige hensyn. Til tross for alvorlige menneskerettighetsbrudd ble protesthenvendelsen aldri oversendt til Sovjetunionen og salget av malm til Polen og våpen til Tyrkia fortsatte. Dette tydeliggjør det Stortingsmelding nr. 93 fremhevet: å være konsekvent i reaksjonen på menneskerettighetsbrudd i andre land var vanskelig, om ikke umulig. Det viser også det som har blitt beskrevet som den besværlige foreningen mellom moralske prinsipper og praksis. Den stadige utfordrende balansegangen mellom et ubetinget moralsk imperativ og holdningen som vernet om norske egeninteresser var i denne perioden svært vanskelig. Det viser at menneskerettigheter ikke stod i en egen overhøyhet posisjon i utenrikspolitikken, men hele tiden ble vurdert opp mot flere andre interesser.

I tillegg viser den politiske debatten at Norge ikke ville stå alene i en eventuell klagesak mot Tyrkia. Samarbeid med andre stater var avgjørende for en kommisjonsbehandling. Selv om Hella-saken hadde kommet til på grunn av små lands initiativ, fungerte ikke dette som et overbevisende argument i den politiske debatten. Opposisjonen var raskt ute med å fremme et tydelig standpunkt for stevning av Tyrkia, som sammen med engasjementet fra Landsorganisasjonen skapte et press på norske myndigheter om å handle i saken. Som et parti i opposisjon ga dette dem friheten til å tidlig kunne innta et tydelig standpunkt utad uten å nødvendigvis ta hensyn til andre omliggende interesser i like stor grad.

Danmark anså alliansebygging og samarbeid som helt sentralt for å trygge fred og stabilitet i Europa. Som medlem av FN, NATO og EF ble dette viktige forumer for Danmark å nå sine sikkerhetspolitiske mål. Samtidig bød NATO-medlemskapet på utfordringer for Danmark. Fotnotepolitikken kom som et resultat av uenigheten med USA. Mindretallsregjeringen mistet også mye av sin makt i utenrikspolitikken til Folketinget. Dette tapet av makt til Folketinget er interessant fordi det førte til at utenriksministeren tidvis måtte fronte en politikk hans eget parti selv ikke var enig i. Behovet for samarbeid og enighet i utenrikspolitikken ser derfor

ikke ut til å ha vært av spesielt stor betydning i Danmark, som DUUK var det eksempel på i Norge, og som var særlig viktig i Sverige.

Samtidig hadde Danmark sikkerhetspolitiske hensyn som var viktig å ivareta. Spesielt fordi Danmark kunne være en strategisk frontlinjestat ved en eventuell invasjon fra Warszawapakten. Dette var blant de viktigste grunnene til at Danmark viste varsomhet i kritikk av menneskerettighetene i Polen. Igjen er det tydelige hvor vanskelig balansegangen var mellom sikkerhetspolitiske utfordringer og politisk agitasjon mot menneskerettighetsbrudd.

På under et halvt år endret danske myndigheter oppfatning om en klagesak mot Tyrkia fra å være spinkel og ugunstig til å ha tortur som et sentralt klagepunkt. I denne vendingen valgte Danmark samtidig å være staten som tok initiativ til samarbeid med Norge, Sverige, Frankrike og Nederland. Initiativet kom som et resultat av innenrikspolitisk press fra eget parti, og spesielt fra fagbevegelsen. På grunn av innenrikspolitiske utfordringer hadde den danske regjeringen vanskeligheter med å gå på tvers av fagbevegelsens engasjement i saken.

Sverige ønsket en behandling i Ministerkomiteen fremfor en klagesak i Kommisjonen. For Sverige var det svært viktig at Tyrkia ikke meldte seg ut av Europarådet. Hva som kan forklare denne holdningen er det vanskelig å si noe om på grunn av manglende kildegrunnlag. Sverige var ikke medlem av NATO og førte i stedet en aktiv nøytralitetspolitikk. Det har blitt vist til hvordan Sverige på 1960- og 1970-tallet fikk en mer fremtredende rolle i internasjonal politikk med et sterkt engasjement innenfor internasjonal rettferdighet og solidaritet med den tredje verden. Sverige hadde også vært den sterke pådriveren i arbeidet med Hellas-saken og, som det ble vist til i innledningskapittelet, var staten ledende i arbeidet med torturkonvensjonen. Dette stiller seg i sterk kontrast til tilbakeholdenheten som ble utvist i Tyrkiasaken.

Sammenlignet med Hellas-saken var det nå større bevismessige utfordringer. Tyrkia hadde innført unntakstilstand og anklager om tortur hadde til en viss grad blitt fulgt opp av de militære myndighetene. Det ville derfor være vanskelig å bevise at tortur var en utbredt og systematisk praksis støttet av regime. I tillegg har utfordringen rundt hvilke kilder som ble ansett som troverdige og brukbare av det norske utenriksdepartementet blitt fremlagt.

Rapportene som ble utarbeidet av Amnesty International og fagbevegelsen ble ansett som lite

objektive og med en slik mulig grad av feil at dette vanskelig kunne brukes som bevismateriale.

I tillegg er det nødt til å gjøres utenrikspolitiske avveininger i forhold til hvilke land man skal involvere seg i. Som tidligere nevnt, valgte blant annet Danmark å engasjere seg i situasjonen i Sri Lanka, mens Sverige engasjerte seg i Chile. Dette kan også ha vært tilfelle i Tyrkiasaken, således Danmark engasjerte seg i Tyrkia, mens Sverige var mer opptatt av Nicaragua. Ifølge Marie Demker kan dette ha sammenheng med innvandring da det kan se ut til at de skandinaviske landene velger hvilke land å engasjere seg i utfra hvilke land innvandrere kommer fra. Samtidig er nok dette neppe den eneste faktoren av vesentlig betydning, men det er da interessant å vise til innføringen av visumplikten for tyrkiske borgere. Under Hellas-saken kom det mange greske flyktninger til Sverige som blant annet Pierre Schori mente var en viktig faktor for det sterke engasjementet i Sverige. Da det begynte å komme store antall illegale flyktninger fra Tyrkia ble det innført visumplikt som gjorde det vanskeligere for tyrkere å komme inn i Sverige. Kan denne holdningen til tyrkiske innvandrere ha påvirket det samlede svenske engasjementet? Svart er ikke et tydelig ja, men kan samtidig ikke avskrives som ubetydelig.

8 Konklusjon

Ved inngangen til 1980-tallet var det høyt fokus på menneskerettigheter i de skandinaviske landene og også i deres utenrikspolitiske profil. Som den svenske statsministeren Thorbjörn Fälldin uttrykte i 1977, forekom det brudd på menneskerettighetene i flere land, inkludert europeiske land. Dette var nå blitt en sak som også angikk det internasjonale politiske samfunnet. Samtidig måtte reaksjoner på menneskerettighetsbrudd i andre land balanseres opp mot de skandinaviske statenes egne utenriks- og sikkerhetspolitiske behov.

Sikkerhetspolitiske hensyn i de skandinaviske statene gjorde reaksjoner mot menneskerettighetsbrudd i andre land utfordrende. Stabilitet og samarbeid var viktig for NATO-samarbeidet, spesielt i en tid hvor Den kalde krigen gikk mot et nytt frysepunkt. Med grense til Polen utgjorde landet en sikkerhetspolitisk trussel mot Danmark. Reaksjonene mot menneskerettighetsbruddene i Polen var betydelig mer tilbakeholdne fra norske og danske myndigheter. Tyrkia lå geografisk lenger borte i forhold til Polen, men blant annet på grunn av Sovjetunionens invasjon av Afghanistan hadde Tyrkia en strategisk viktig betydning for NATO. Dette talte mot en sterk reaksjon på menneskerettighetsbruddene i Tyrkia. Det har også blitt vist til handelspolitiske forbindelser, eksempelvis salg av malm til Polen og våpen til Tyrkia, som ikke ble avsluttet til tross for alvorlige menneskerettighetsbrudd i kjøperlandet.

I tillegg var det uttrykt flere utfordringer knyttet til innholdet av en klage til Kommissjonen. Utenriksministeriet i Norge og Danmark understreket blant annet at en klage ville bli vanskelig på grunn av unntakstilstanden militærjuntaen hadde innført umiddelbart etter kuppet som tillot en midlertidig suspensjon av enkelte rettigheter. Selv om det ikke under noen omstendigheter var tillatt å bryte forbudet mot tortur ville det likevel være vanskelig å bevise at dette var en systematisk praksis støttet av militærregimet. En klage til Kommissjonen kunne også føre til at Tyrkia valgte å trekke seg fra Europarådet som ville føre til at saken ville bli frafalt. Det ble således vurdert at en klagesak hadde lav sjanse for å lykkes, og fordi en sak i Kommissjonen var både ressurs- og tidkrevende var det lenge en negativ holdning blant de juridiske ekspertene i utenriksministeriene for en klagesak.

Sammenlignet med Hellas-saken var det også mye som hadde forandret seg siden den tid. Hellas-saken hadde demonstrert at utenforstående stater var villige til å benytte seg av det europeiske menneskerettighetssystemet for å reagere på menneskerettighetsbrudd. At Hellas-saken hadde kommet til som et resultat av små lands initiativ hadde likevel ikke særlig kraft

blant politikerne som vurderte spørsmålet om å stevne Tyrkia. Det ble forsøkt å bruke saken som en mal for å klage inn Tyrkia, men på grunn av det tyrkiske militærregimets innføring av unntakstilstand etter kuppet ville bevisbyrden i denne saken være vanskeligere. Hellas-saken har blitt stående som en viktig utenrikspolitisk hendelse i skandinavisk utenrikspolitisk historie og i internasjonal menneskerettighetshistorie. Det samme kan ikke sies om Tyrkiasaken som i tillegg til å ende i forlik, også har blitt viet betraktelig mindre oppmerksomhet.

Denne oppgaven har hatt som formål å identifisere hvem som stod bak den interstatlige klagen mot Tyrkia i Kommissjonen i 1982, og hva som kan forklare utfallet av den politiske beslutningen. I tiden etter kuppet i Tyrkia var de skandinaviske regjeringene avventende fordi det var en oppfatning i utenriksministeriene om at kuppet var støttet av folket. Et knapt år etter var situasjonen fremdeles sterkt kritikkverdig, men en sak i Kommissjonen ble likevel ansett som ugunstig og spinkel på dette tidspunktet. Fem måneder senere hadde oppfatningen i det danske utenriksministeriet endret seg. Fra nyttår 1982 tok den danske utenriksministeren initiativ til samarbeidet i Femlands-gruppen. Det ble sendt brev til ambassadene i Oslo, Stockholm, Paris og Haag for å innhente synspunkter fra øverste politiske nivå på muligheten for en klagesak i Kommissjonen.

Danmark som initiativtaker og pådriver mente at en avgjørelse om et felles anklageskrift burde komme raskt, samtidig som betydningen av at flere stater gikk sammen om stevningen var avgjørende. Særlig ønsket den danske regjeringen et skandinavisk samarbeid. Ønsket om et skandinavisk samarbeid ble også uttrykt av den norske regjeringen. Den svenske representanten i Femlands-gruppen ønsket også dette ved en eventuell reaksjon, men var svært tilbakeholden i vurderingen av en klagesak i Kommissjonen som beste reaksjonsform. Behovet for samarbeid er i samsvar med forskningslitteraturen som påpeker at dette har vært nødvendig for de skandinaviske statene for å kunne utøve mest mulig innflytelse i internasjonal politikk.

Under Hellas-saken kunngjorde Sverige at de ville gå til sak uavhengig av de andre statene. Dette gjorde ikke Danmark. Fordi behovet for et samarbeid var så nødvendig kan dynamikken mellom de skandinaviske landene dermed se ut til å ha vært preget av en slags dragkamp om å overbevise hverandre om hvem som hadde den beste løsningen. Dragkampen kan deles opp i to faser. Den første fasen handler om å delta i utformingen av, og dermed innholdet i en klage. Den starter med Danmarks initiativ til samarbeid i januar. Fasen avsluttes med enigheten om

et felles juridisk anklageskrift i Femlands-gruppen i juni. Den andre fasen er den politiske beslutningen om å klage. De politiske vurderingene kan sies å ha foregått i alle statene etter at europarådsdelegasjonen hadde oversendt sin rapport med anbefaling om å stevne Tyrkia i februar, men kilder har vist til diskusjoner i nasjonalforsamlingene som viser at enighet i Femlands-gruppen var viktig før den politiske beslutningen kunne tas. Den andre fasen starter således da enighet i Femlands-gruppen ble oppnådd i juni.

I den første fasen gikk Danmark tidlig i en klar favør av en klagesak mot Tyrkia i Kommisjonen. De andre statene var mer tilbakeholdne og ønsket å undersøke andre mulige reaksjonsformer i tillegg til en klagesak. I samarbeidsmøte i april la den danske representanten frem et ferdig utarbeidet klageskrift som de andre statene måtte ta stilling til. Danmark intensiverte således presset på de andre statene i gruppen. Klageskriftet inneholdt påstander om brudd på artikler i EMK som i stor grad omhandlet forbud mot tortur, presse-, ytrings-, og forsamlingsfrihet, samt urettmessige fengslinger og rettssaker. Selv om det var bred enighet om selve innholdet i klagen, fikk den svenske representanten medhold fra Norge og Frankrike om at det fremdeles var for tidlig å sende inn en klage. Det var fortsatt mulighet for å finne andre løsninger, som en behandling i Ministerrådet, ifølge Sverige.

I slutten av mai la den svenske representanten frem et nytt forslag til reaksjon om en to-trinns prosedyre. Dette kan sees på som et motsvar til presset fra Danmark, og som et siste forsøk på å få det som de selv ville; å unngå kommisjonsbehandling. Forslaget ble nedstemt i samme møte uten særlig diskusjon. Argumentene mot forslaget var at representantene tidligere hadde blitt enige om å utarbeide et felles klageskrift, og det så ut til å faktisk foreligge et sterkt grunnlag for en klage. Da det svenske forslaget ble nedstemt, meldte den svenske representanten Sveriges tilslutning til å bli med på et felles juridisk klageskrift. På møtet 2.-4. juni ble dette utarbeidet med støtte fra alle representantene. Sentralt stod påstanden om at flere menneskerettigheter var tilsidesatt uten at det var tilstrekkelig grunnlag for de militære myndighetene å avvike fra EMKs bestemmelser. Utstrakt og systematisk bruk av tortur var et av de mest sentrale anklagepunktene, som ikke kunne tilsidesettes uavhengig av innføringen av unntakstilstand.

Nå var det opp til de respektive statenes regjeringer å fatte den politiske beslutningen om å klage. Den andre fasen var innledet. Det ble avtalt mellom utenriksministerne i Danmark og Norge at en beslutning skulle være tatt innen 1. juli. Danmark og Nederland var de første statene til å vedta beslutningen før Norge fulgte etter. Sverige var det siste landet sammen

med Frankrike til å bekrefte sin deltagelse i klagesaken. Hva er det som kan forklare at Sverige til slutt velger å bli med til tross for uttrykt motstand gjennom hele samarbeidet?

Fordi et samarbeid i klagesaken ble ansett som avgjørende, og kunngjøringen om en stevning ikke kom før samarbeidet var sikret, har dynamikken mellom de skandinaviske statene blitt beskrevet som en dragkamp. Denne stod særlig mellom Danmark og Sverige, om hvem som hadde den beste løsningen på situasjonen i Tyrkia. Danmark presset på for Kommisjonsbehandling, og Sverige for behandling i Ministerkomiteen og senere en to-trinns prosedyre. Da Norge valgte å følge Danmark stod Sverige igjen som det eneste skandinaviske landet til eventuelt å ikke bli med på en klagesak. Av hensyn til Sveriges utenrikspolitiske profil og opinionen, kan det dermed argumenteres for at Sverige ikke kunne stå utenfor en klagesak hvor Norge og Danmark deltok som klagestater. Et «menneskerettighetskappløp» kommer således til syne.

Svaret på hvorfor de skandinaviske statene klaget må likevel primært søkes utenfor statsapparatet og i engasjementet fra ikke-statlige aktører. Amnesty hadde hatt en kraftig utvikling på 1970-tallet innenfor arbeidsoppgaver, teknikker rundt praktisering av menneskerettighetsaktivisme og medlemstall, og hadde opparbeidet seg internasjonal troverdighet. I forbindelse med Tyrkiasaken produserte hovedkvarteret til Amnesty rapporter om tilstanden i Tyrkia og avdekket blant annet hvordan tortur var utbredt og systematisk i tyrkiske fengsler. Rapportene, sammen med «Urgent Action»-brevene, bidro til en kontinuerlig oppmerksomhet i utenriksministeriene rundt den systematiske bruken av tortur i tyrkiske fengsler. De nasjonale seksjonene i Skandinavia bidro blant annet med oppslag i media hvor de opplyste den øvrige befolkningen om situasjonen i Tyrkia og om hva de mente politiske myndigheter burde gjøre. Amnestys engasjement i saken skal ikke undervurderes, særlig fordi tortur stod sentralt i anklageskriftet i kommisjonsbehandlingen av Tyrkia.

Det har blitt vist til hvordan norske myndigheter uttrykte skepsis ovenfor rapporter som kom fra Amnesty på grunn av mulige feil. Dette gjaldt også for rapporter produsert av fagbevegelsen. Egil Amlie, ekspedisjonssjef i det norske utenriksdepartement, spissformulerte det slik at disse rapportene ikke var egnet som bevismateriale, men snarere var irrelevant i forbindelse med en kommisjonsbehandling. Selv om rapportene fra Amnesty hadde troverdighet blant den øvrige befolkningen kan det se ut til at disse ikke ble lagt til grunn for virkelighetsbeskrivelsen av situasjonen i Tyrkia for politiske myndigheter. Det kan dermed argumenteres for at engasjementet fra Amnesty alene ikke ville vært nok for å presse

skandinaviske myndigheter til å stevne Tyrkia for Kommisjonen. Dette er noe motstridende til faglitteraturen på området som fremhever at Amnesty var av sterk betydning for så vel politisk som sivilt engasjement for menneskerettigheter.

Faglitteraturen viser at fagbevegelsen var i vekst i Skandinavia på 1970-tallet, og med det styrket sin posisjon i samfunnet. Landsorganisasjonene hadde allerede før Tyrkiasaken opparbeidet seg en form for politisk innflytelse ved å knytte nære bånd til de skandinaviske arbeiderpartiene. Landsorganisasjonene i Danmark og Norge sendte egne jurister til Tyrkia for å observere forholdene i tilknytning til den faglige forfølgelsen i landet. Særlig DISK-saken skapte et stort engasjement i fagbevegelsen. De påfølgende rapportene ble Landsorganisasjonenes virkelighetsbeskrivelse av situasjonen Tyrkia, og de ble brukt for å opplyse politikere og den øvrige befolkningen om situasjonen i Tyrkia. LO i Norge valgte også selv å klage inn Tyrkia for ILO da de mente at norske myndigheter var for trege med å vise handling.

Videre jobbet den internasjonale fagbevegelsen opp mot ILO som var deres viktigste politiske påvirkningsplattform. Ved å benytte klagemuligheten i ILO, bidro blant annet FFI og DEFS til å presse tyrkiske myndigheter og andre medlemsstaters myndigheter til handling. Dette engasjementet er med å bekrefte forskningslitteraturen som viser til ILO som en viktig arena for internasjonalt menneskerettighetsengasjement. Selv om klagen som ble innsendt til ILO i stor grad omhandlet brudd på faglige rettigheter, som retten til å organisere seg, og behandlingen av forforeningsledere og medlemmer i fengsel, avdekket klagen brudd på flere av menneskerettighetene i EMK også. Fordi faglige rettigheter også overlapper med rettigheter nedskrevet i EMK, argumenterte den nederlandske delegasjonen i Femlandsgruppen for at klagesakene i ILO kunne brukes som en del av grunnlaget for den interstatlige klagen i Kommisjonen.

Lokale fagforeninger og komiteer bidro også til å skape oppmerksomhet om situasjonen i Tyrkia gjennom brevskrivning til politiske myndigheter, medieoppslag og arrangementer av forskjellig art. Det ble avholdt demonstrasjoner og sosiale sammenkomster, og engasjementet ble drevet av både skandinaver og av den tyrkiske diaspora. Deres engasjement var av betydning fordi det i tillegg til å representere deler av fagbevegelsen også representerte deler av den øvrige befolkningen som var viktig for politiske myndigheter å vise hensyn til. Oppfatningen i den øvrige befolkningen om at regjeringene viste en balanse i reaksjonsmønsteret for menneskerettighetsbrudd i andre land var av betydning for

beslutningstakerne. Sammen med engasjementet fra Landsorganisasjonene og den internasjonale fagbevegelsen et viser dette at det ikke-statlige engasjementet var gjennomgripende, og det er lite sannsynlig at de skandinaviske nasjonalforsamlingene forble upåvirket av dette.

Fagbevegelsen jobbet således på tvers av flere samfunnsnivåer, fra det lokale og opp til det internasjonale. Deres engasjement viser et tydelig transnasjonalt perspektiv, særlig gjennom engasjementet til den tyrkiske diaspora. Foreningene og komiteene som ble ledet av tyrkere hadde en sivil identitet gjennom å være tyrker som da hadde en interesse for hva som foregikk i hjemlandet. I tillegg hadde de en politisk identitet gjennom fagforeningsarbeid. De brukte dermed sin kunnskap og sitt engasjement på tvers av samfunnsnivåer, som enkeltmennesker i den øvrige befolkningen og som fagforeningsledere. Disse aktørene har blitt viet liten oppmerksomhet i forskningslitteraturen som i større grad har fokusert på internasjonale menneskerettighetsorganisasjoner som Amnesty. Denne oppgaven har kartlagt deler av deres arbeid i tilknytning til Tyrkiasaken, men det er nødvendig med mer forskning for å kunne undersøke mer inngående hvem som engasjerte seg og hvordan de organiserte sitt arbeid.

Kilder til denne oppgaven har vist til at svenske LO ikke utøvte særlig press på svenske myndigheter selv om det var et engasjement fra organisasjonen i tilknytning til situasjonen i Tyrkia. I faglitteraturen står det skrevet at den svenske fagbevegelsen var engasjert i internasjonale saker som omhandlet brudd på faglige rettigheter. Det samme viser enkelte kilder som rapporten fra Rothpfeffer og artikkelen om «Hearing» i regi av svenske LO og Socialdemokraterna. Det som er vanskelig å svare på er hvorfor dette engasjementet ikke førte til et press på svenske myndigheter. Hva kan forklare den store forskjellen mellom Landsorganisasjonens engasjement i de tre skandinaviske statene? Et mulig svar kan være at svenske LO fikk en svekket politisk posisjon etter at Socialdemokraterna mistet makten i 1976. Et annet svar kan være at organisasjonen anså engasjementet til svenske myndigheter i internasjonale fora, som Europarådet og Ministerkomiteen, som tilstrekkelig. Dette er ikke særlig tilfredsstillende forklaringer og det er behov for ytterligere forskning for å kunne gi et mer konkluderende svar.

Flyktninger, eller mangelen på flyktninger som sådan, har også vært drøftet som en mulig forklaringsfaktor til staters engasjement i andre land. Pierre Schori forklarer engasjementet i Hellas-saken som et resultat av den greske flyktning-bølgen som kom til landet. Svenskenes nære opplevelser av grekernes situasjon førte til et sterkt, personlig engasjement for grekernes

sak i den svenske befolkningen. Dette manglet, ifølge Schori, i Tyrkiasaken.

Forskningslitteraturen har vist at det kom tyrkiske flyktninger og innvandrere til de skandinaviske landene, men at tallene var relativt beskjedne. De skandinaviske landene valgte å innføre visumplikt i solidaritet med andre europeiske stater som hadde gjort det samme. Om innføringen av visumplikt kan ha hatt en påvirkning på engasjementet fra både sivilsamfunnet og fra politiske myndigheter er vanskelig å vurdere, og har ikke vært mulig å studere inngående i denne studien. Samtidig viser det sterke engasjementet i Norge og Danmark til at det ikke nødvendigvis var særlig utslagsgivende, og det har ikke vist seg å være en tilfredsstillende forklaring på det manglende svenske engasjementet.

Utfallet av den politiske beslutningsprosessen i Sverige er vanskelig å forklare på grunn av manglende kildegrunnlag. Lite er kjent om de interne politiske diskusjonene i landet, og det har blitt vist til kilder som beskriver svakt press fra svenske LO. Sverige var svært bekymret for at Tyrkia kom til å melde seg ut av Europarådet, mulig fordi at da ville en sak i Kommisjonen falle fra. I Femlands-gruppen var den svenske representanten meget tilbakeholden i vurderingen av en kommisjonsbehandling. Denne tilbakeholdenheten er motsatt av hva holdningen var under Hellas-saken hvor Sverige var pådriveren for en klagesak. Forskningslitteraturen viser at Sverige var sterkt engasjert i menneskerettighetsarbeid i internasjonale fora og frontet solidaritet med den tredje verden som en viktig del av sin utenrikspolitikk. For å kunne forklare tilbakeholdenheten i Tyrkiasaken er det dermed behov for forskning med tilgang til kilder i statsarkivene.

I Norge kan den politiske beslutningen forklares i presset fra fagbevegelsen sammen med Arbeiderpartiet som var i opposisjon, slik Kent Hirsch tidligere har beskrevet. Etter at Arbeiderpartiet tapte makten høsten 1981, gjorde partiet seg raskt til forkjemper for en stevning av Tyrkia i Kommisjonen. Arbeiderpartiet stilte spørsmål om Tyrkia jevnlig i Stortingets spørretime hvor det også ble uttrykt misnøye med regjeringens nøling i saken. Partiet hadde nær kontakt med LO som bidro med informasjon og oppdatering på den faglige situasjonen i Tyrkia som Arbeiderpartiet kunne bruke i argumentasjonen i Stortinget og i DUUK. LO utarbeidet i tillegg egne rapporter med virkelighetsbeskrivelser av situasjonen i Tyrkia, og sendte brev og utkast til et klageskrift direkte til utenriksministeriet. Norske LO valgte også å selv klage inn Tyrkia for ILO som viste en handlekraft som norske myndigheter ikke hadde klart på det tidspunktet.

I Danmark var det nære bånd mellom regjeringspartiet og fagbevegelsen. Det kan argumenteres for at dette er hovedforklaringen til at Danmark valgte å stevne Tyrkia. Kilder har vist at LO-juristen Felix Poulsen deltok på møter i utenriksministeriet knyttet til vurderinger av situasjonen i Tyrkia. Det vil si at fagbevegelsen hadde en direkte innflytelse på den politiske oppfatningen og vurderingen av Tyrkia. I tillegg stod Danmark ovenfor innenrikspolitiske utfordringer som blant annet omhandlet økonomi og arbeidsledighet. Den danske regjeringen trengte derfor å ha fagbevegelsen på sin side. For å få støtte fra fagbevegelsen til forslagene som skulle imøtekomme de innenrikspolitiske utfordringene måtte den danske regjeringen gi noe igjen. Kilder har vist at dette ble gjort ved å kjøre en aktivistisk linje i spørsmålet om Tyrkia.

Oppgaven har vist at fagbevegelsens engasjement bidro til endring av den politiske holdningen til en sak mot Tyrkia i Kommisjonen. Fra deres engasjement på lokalt nivå og opp til et internasjonalt nivå gjennom ILO, var presset fra fagbevegelsen gjennomgripende for spesielt norske og danske myndigheter. Dette viser hvordan fagbevegelsen har vært av betydning for det internasjonale vernet av menneskerettighetene, og kan således sees på som en del av den voksende menneskerettighetsbevegelsen på 1970-tallet. Samtidig kan den politiske beslutningen om å klage også delvis forklares gjennom den konkurransepregede relasjonen mellom de skandinaviske statene. Da et samarbeid mellom Danmark og Norge ble avtalt, ble det vanskelig for Sverige å holde seg utenfor. Den politiske beslutningen om å stevne kan dermed argumenteres for å ha vært et resultat av press fra ikke-statlige aktører, og de skandinaviske statenes utenrikspolitiske profiler og relasjonen dem imellom.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Oslo

Arkiv: Landsorganisasjonen i Norge
Serie: De – Saksarkiv 1972-1988
- Boks: De-0315, innhold: Klasse 6. Samfunnet
- Boks: De-0538-0542, innhold: Klasse 8: Internasjonalesaker – Fagbevegelsen i andre land

Arkiv: Klipparkivet
Pakke 3: 1979, Utenrikspolitikk, Norge-Tyrkia
Pakke 4: 1980, Utenrikspolitikk, Norge-Tyrkia
Pakke 23: 1980, Asia, Tyrkia
Pakke 24: 1980-1981, Asia, Tyrkia
Pakke 25-28: 1981, Asia, Tyrkia
Pakke 29-32: 1982, Asia, Tyrkia

Arbejderbevægelsens Arkiv og Bibliotek, København

Korporation: Organisationen af Demokratiske Arbejdere fra Tyrkiet
Tittel: Demokrat iscilerin sesi, oppstilling: Dem

Korporation: Landsorganisationen i Danmark; Presse- og Informationsafdelingen
Tittel: Diktaturet Tyrkiet, oppstilling 98.21: Di

Korporation: Forbundet af Arbejdere fra Tyrkiet
Tittel: Isci birligi: avisen for arbejdere fra Tyrkiet, oppstilling: Isc

Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek, Stockholm

Arkiv: Turkiske Socialdemokratiska förening i Haninge kommun
Volume: Styrelseprotokoll, medlemsregister m.m., Ref.no. 3256/1

Arkiv: Turkiska socialdemokratiska ungdomsklubben
Volum: Föreningshandlingar, Ref.no. 7236/1
Volum: Föreningshandlingar Ref.no. 7236/2

Arkiv: Landsorganisasjonen i Sverige
Volum: Korrespondens med föreningar och övriga organisationer, Ref.no. 2964/E/5/66
Volum: Korrespondens med politiska organisationer och massmedia, Ref.no. 2964/E/4/23
Volum: Korrespondens med politiska organisationer och massmedia, Ref.no. 2964/E/4/22

Volum: Internasjonell korrespondens, länder, Ref.no. 2964/E/9/A/120

Volum: Internasjonell korrespondens, länder, Ref.no. 2964/E/9/A/114

Arkiv: Pierre Schori

Volum: Verksamhet: Länder m.m., Ref.no. 4245/4/3/3

Utenriksdepartementet i Oslo

Doss. 32.8/2J: «Spørsmålet om den tyrkiske regjeringens brudd på Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen»

Doss. 254.112: «Tyrkia politikk»,

Bind 42 – 52: Tyrkia: Politikk, 01.08.80-31.10.80 - 01.07.82-30.11.82

Rigsarkivet i København

Arkivskap: Udenrigsministeriet

Arkivserie: Journalsager, gruppe 026-031

Pakkenummer: 775-781, innhold: 28.C.28.F.35.1 -28.C.28.F.35.12

Trykte kilder

Amnesty International

Amnesty International Annual Report 1980, 1 October 1980, Index number: POL 10/0003/1980, <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/0003/1980/en/>

Amnesty International Annual Report 1981, 1 October 1981, Index number: POL 10/0001/1981
<https://www.amnesty.org/download/Documents/POL1000011981ENGLISH.PDF>

Amnesty International Annual report 1982, 1. October 1982, Index number: POL 10/0004/1982
<https://www.amnesty.org/download/Documents/POL1000041982ENGLISH.PDF>

Stortingsarkivet

Digitaliserte stortingsforhandlinger, 1976-1985, Tyrkia,
<https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/?y=1976&yw=1985&s=Tyrkia#secondaryfilter>

Referater fra Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomiteen, 1976-1985
<https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Historikk/Lukkede-moter/den-utvidede-utenriks--og-konstitusjonskomiteen-1976-1985/>

Stortinget, *Sp.spm. fra repr. Carl I. Hagen om en event. Protest til Sovjet for brudd på menneskerettighetene i Sovjetunionen*, 7. januar 1976, https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1975-76&paid=7&wid=a&psid=DIVL476&pgid=b_0496

Utenriksdepartementet, «Om Norge og det internasjonale menneskerettsvern» St.meld. nr. 93 (1976-77) Trykt den 1/6 1977, <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1976-77&paid=3&wid=f&psid=DIVL127>

Stortinget, *MØTE i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, torsdag den 4. desember 1980 kl. 15.50*,
https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/stortingsarkivet/duuk/1976-1980/1980_1204.pdf

Stortinget, *Sp.spm. fra Gro Harlem Brundtland, Om en reaksjon på Tyrkias brudd på faglige og menneskelige rettigheter ved at faglige tillitsmenn står tiltalt med fare for å bli dømt til døden*, Stortingstidende, *S.tid.* 1959-1960 (20.01.82)
<https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Saksside/?pid=1981-1985&mtid=7&vt=a&did=DIVL7952>

Stortinget, *MØTE i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, onsdag den 27. januar 1982 kl. 9*, https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/stortingsarkivet/duuk/1981-1985/1982_0127.pdf

Stortinget, *MØTE i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, Fredag den 19. mars kl. 8.30*, https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/stortingsarkivet/duuk/1981-1985/1982_0319.pdf

Stortinget, *Gr.Spm. fra Liv Aasen, Om krenkelse av menneskerettighetene i Tyrkia*, Stortingstidende, *S.tid.* 2772-2775 (31.03.82) <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Saksside/?pid=1981-1985&mtid=30&vt=a&did=DIVL29171>

Stortinget, 1982. *Em. 6. mai – Utenriksdebatt*, https://www.stortinget.no/nn/Saker-og-publikasjonar/Stortingsforhandlingar/Lesevisning/?p=1981-82&paid=7&psid=DIVL607&wid=a&pgid=c_0447&vt=c&did=DIVL66

Stortinget, 1982. *19. april – Utenrikspol. Redegj. av utenriksminister, møte mandag 19. april kl. 11*, https://www.stortinget.no/nn/Saker-og-publikasjonar/Stortingsforhandlingar/Lesevisning/?p=1981-82&paid=7&wid=a&psid=DIVL607&pgid=c_0150&vt=c&did=DIVL26

Stortinget, *MØTE i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, torsdag den 24. juni 1982 kl. 11.30*, https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/stortingsarkivet/duuk/1981-1985/1982_0624.pdf

Riksdagens digitale arkiv

Digitaliserte dokumenter og lover, 1979-1983
<http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/?riksmote=1981/82,1980/81,1979/80&q=turkiet+&st=2>

Riksdagen, 15.10.1980, *Allmänpolitisk debatt*, http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-protokoll-1980817-15-oktober-1980_G4097

Riksdagen, onsdag 17. februar 1982, *Om åtgärder mot militärregimen i Turkiet*, http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/atgarder-mot-militar-regeringen-i-turkiet_G502725

Riksdagen, 17. mars 1982, *Utrikesdebatt*, http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-protokoll-198182100-17-mars-1982_G509100

Riksdagen, 18. Mai 1982, *Om förhållandena i Turkiet*, http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-protokoll-198182151-18-19-maj-1982_G509151

Digitale medieartikler og benyttede nettsider

Retriver mediearkivet Sverige (ATEKST)

Tidningernas Telegrambyrå – Nyhetsklipp, 11.01.82, *Turkiet*, <http://web.retriever-info.com.ezproxy.uio.no/services/archive/displayDocument?documentId=0508061982011168bd79ebb74ec2c2d9e6916abf1323ca&serviceId=2>

Tidningernas Telegrambyrå – Nyhetsklipp, 09.02.82, *Skarpt*, <http://web.retriever-info.com.ezproxy.uio.no/services/archive/search>

Tidningernas Telegrambyrå – Nyhetsklipp, 13.02.82, *Ecevit*, <http://web.retriever-info.com.ezproxy.uio.no/services/archive/search>

Tidningernas Telegrambyrå – Nyhetsklipp, 01.02.82, *Ecevit*, <http://web.retriever-info.com.ezproxy.uio.no/services/archive/search>

Tidningernas Telegrambyrå – Nyhetsklipp, 25.02.1982, *Polen*, <http://web.retriever-info.com.ezproxy.uio.no/services/archive/displayDocument?documentId=05080619820225433f6028320e1c69cd220fcc267b24c9&serviceId=2>

Tidningernas Telegrambyrå – Nyhetsklipp, 17.03.82, *Anmälan*, <http://web.retriever-info.com.ezproxy.uio.no/services/archive/search>

Tidningernas Telegrambyrå – Nyhetsklipp, 12.04.82, *Ecevit*, <http://web.retriever-info.com.ezproxy.uio.no/services/archive/search>

Tidningernas Telegrambyrå – Nyhetsklipp, 08.05.82, *Amnesty*, <http://web.retriever-info.com.ezproxy.uio.no/services/archive/displayDocument?documentId=0508061982050880cc0f2bc418e65fba0daa45c0c5e8c1&serviceId=2>

Andre benyttede nettsider

Regjeringskansliet, «Sveriges regeringar under 100 år», <https://web.archive.org/web/20150215002042/http://www.regeringen.se/sb/d/2460/a/14591>

Om Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite:
<https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Historikk/stortinget-i-utenrikspolitikken-gjennom-100-ar/spesialkomiteen-for-utenrikssaker-av-1917/>

Om Det Udenrigspolitiske Nævn:
<https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=72035> og
<https://www.ft.dk/da/udvalg/udvalgene/upn/arbejde>

Om NATOs dobbeltvedtak: <https://www.norghistorie.no/oljealder-og-overflod/artikler/1908-natos-dobbeltvedtak.html>

Om regjeringene til Anker Jørgensen: <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/ministeriet-anker-joergensen-iv-1979-1981/>

Om ILO, <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/lang--en/index.htm>

Om DEFS, <https://www.etuc.org/en/aims-and-priorities>

For signatur- og ratifiseringsstatus se FNs Høykommissariat for menneskerettigheter: <http://indicators.ohchr.org/>

Om “The Permanent Peoples’ Tribunal”, <https://www.humansandnature.org/why-a-human-rights-tribunal>

Om ikke-innblandingsprinsippet, <https://www.nupi.no/Skole/Ordforklaringer/Ikke-innblandingsprinsippet>

Om saker i Den europeiske menneskerettighetskommissjonen, https://www.echr.coe.int/documents/interstates_applications_eng.pdf

Litteratur

- Andrén, Nils, *Maktbalans och alliansfrihet: Svensk utrikespolitik under 1900-talet*. Stockholm: Norstedts Juridik, 1996
- Bayly, Christopher Alan, Sven Beckert, (, Isabel Hofmeyr, Wendy Koszol, Patricia Sees) og Matthew Connelly , «AHR Conversation: On Transnational History» i *The American Historical Review* vol. 111 nr. 5 (2006): 1440-1464
- Becket, James, «The Greek Case Before the European Human Rights Commission» i *Human Rights*, vol. 1 nr. 1 (1970): 91-117
- Bencke, Jens og Flemming Schmidt, *Danmark 1973-2002, historie med samfunnskunnskap*. København: Gads Forlag, 2002
- Bjereld, Ulf og Marie Demker, *Utrikespolitiken som slagfält: De svenska partierna och utrikesfrågorna*, Stockholm: Nerenius&Santerus Förlag, 1995
- Bjereld, Ulf, Alf W. Johansson og Karl Molin, *Sveriges säkerhet och världens fred: Svensk utrikespolitik under kalla kriget*, Stockholm: Santerus Förlag, 2008
- Bjørnhaug, Inger, *I rettferdighetens navn: LO 100 år – historiske blikk på fagbevegelsens meningsbrytninger og veival*, Oslo: Akribe, 2000
- Brochmann, Grete og Knut Kjeldstadli, *A History of Immigration, The case of Norway 900-2000*, Oslo: Universitetsforlaget, 2008
- Brommesson, Douglas, *Från Hanoi til Bryssel: Moralsyn i deklarerad svensk utrikespolitik 1969-1996*, Stockholm: Santerus Forlag, 2007
- Buchanan, Tom, «“The Truth will Set You Free”: The Making of Amnesty International» *Journal of Contemporary History*, vol. 37, nr. 4 (2002): 575-597
- Calis, Saban Halis, *Turkey's Cold War: Foreign policy and Western alignment in the modern republic*, London: I. B. Tauris, 2017
- Clark, Ann Marie, *Diplomacy of Conscience: Amnesty International and changing human rights norms*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001
- Clavin, Patricia, «Defining transnationalism» i *Contemporary European History*, vol. 14, nr. 4, (2005): 421-439
- Dagi, Ihsan «Human Rights and Democratization: Turkish Politics in the European context» i *Southeast European and Black Sea studies*, Vol. 1, nr. 3 (2001)
- Demker, Marie og Cecilia Malmstrøm, *Ingenmannsland? Svensk immigrationspolitik i utrikespolitisk belysning*, Lund: Studentlitteratur, 1999
- Douglas, Howard, *The History of Turkey*, Westport, Conn: Greenwood Press, 2001

Eckel, Jan, «The International League for the Rights of Man, Amnesty International, and the Changing Fate of Human Rights Activism from the 1940s through the 1970s» i *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism and Development*, vol. 4, nr. 2, (2013): 183-214

Eckel, Jan og Moyn, Samuel, *The Breakthrough: Human Rights in the 1970s*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014

Ekengren, Ann-Marie og Götz, Norbert «The One Per Cent Country: Sweden's Internationalisation of the Aid Norm» i *Saints and Sinners. Official Development Aid and its dynamics in a Historical and Comparative perspective*, red. Olesen, Pharo og Paaskesen, Oslo: Akadamisk forlag, 2013

Ekiert, Grzegorz, «Legacies of Struggle and Defeat» i *Transition to Democracy in Poland*, red. Richard F. Staar. Kap 2. New York: St. Martin's Press, 1998

Engh, Sunniva, "The Conscience of the World, Swedish and Norwegian Provision of Development Aid" i *Itinerario*, vol. 33, no. 2 (2009): 65-82

Eriksen, Knut Einar og Helge Pharo, *Kald krig og internasjonalisering 1949-1965. Norsk utenrikspolitisk historie*, Oslo: Universitetsforlaget, 1997

Gieszczyński, Witold, «Solidarity» and the fall of the communist rule in Warmia and Mazury (1980-1989), Olsztyn: Institute for History and International Relations, 2016

Gjerdåker, Svein, *Menneskerettar og utenrikspolitikk – Hellas-saka som politisk problem og utfordring for norske styresmakter 1967-1970*, Hovedoppgave, Universitetet i Bergen, 1992

_____ «Norsk menneskerettspolitikk» i *Norges utenrikspolitikk*, red. Torbjørn L. Knutsen, Gunnar M. Sørbo og Svein Gjerdåker, Oslo: Cappelen Akademiske forlag, 1997

Hareide, Anniken, *Norge og Den europeiske menneskerettighetsdomstolen, Veien fra motstand til tilslutning, 1948-1964*, Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2016

Hirsch, Kent, *Norge og menneskerettigheter i Tyrkia: om det norske saksanlegget mot Tyrkia for Den europeiske menneskerettighetskommisjonen i Strasbourg 1982*, Hovedoppgave, Universitetet i Trondheim, 1992

Ingebritsen, Christine, «Norm Entrepreneurs, Scandinavia's role in World Politics» i *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, vol. 37, nr. 1 (2002): 11-23

Jensen, Steven, *The Making of International Human Rights: The 1960s, Decolonization and the Reconstruction of Global Values*, New York: Cambridge University Press, 2016

Johansson, Anders L. og Magnusson, Lars, *LO andra halvseket, Fackföreningsrörelsen och samhället*, Stockholm: Atlas, 1998

Kamminga, Menno T, *Inter-state accountability for violations of Human Rights*, Philadelphia, University of Philadelphia Press, 1992

Kelly, Patrick William, «The 1973 Chilean coup and the origins of transnational human rights activism» *Journal of Global History*, vol. 8, nr. 1 (2013): 165-186. doi: 10.1017/S1740022813000090

Kelstrup, Morten, Dorte S. Martinsen og Marlene Wind, *Europa i forandring: En grundbog om EU's Politik og retslige system*, København: Reitzel, 2012

Kettunen, Pauli, «The Nordic Model and the International Labour Organization» i *Regional Cooperation and International Organizations, The Nordic model in transnational alignment*, red. Norbert Götz og Heidi Haggrén. S.67-87. Routledge: New York, 2009

Keys, Barbara, «Anti-torture politics: Amnesty International, the Greek Junta, and the origins of the Human Rights “Boom” in the United States» i *The Human Rights Revolution, An International History*, red. Akira Iriye, Petra Goedde og William I. Hitchcock. S. 201-222. Oxford: University Press, 2012

Kjærsgaard, Kristine, «Confronting the Greek Military Junta: Scandinavian Joint Action under the European Commission on Human Rights, 1967-70» i *The “Long 1970s”: Human Rights, East-West Détente and Transnational Relations*, red. Poul Villaume, Rasmus Mariager og Helle Porsdam. Kap. 3. Routledge: New York, 2016

Kristoffersen, Lene, «Interesser i norsk engasjementspolitikk» i *Oslo Files on Defence and Security*, nr. 4 (2009) Institutt for forsvarsstudier

Laciner, Sedat, «Turkish Foreign Policy (1971-1980): Ideologies vs. Realities» *Uluslararası Huku ve Politika*, nr. 21, (2010): 61-100

Landsorganisasjonen i Norge, *Dette er LO: Landsorganisasjonen i Norge*, LO: Oslo, 1998

Lange, Jörg, *Tyrkia – et land i skjæringspunktet mellom ideologier, kulturer og regioner*, Oslo: Europa-programmet, 1998

Lauren, Paul Gordon, *The Evolution of International Human Rights, visions seen*, 3rd edition, University of Pennsylvania: Philadelphia, 2011

Lundestad, Geir, *Øst, Vest, Nord, Sør: Hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*, 6. utgave, Oslo: Universitetsforlaget, 2010

Lorentzen, Tor Gisle, *Styrkedemonstrasjonen i 1968, en studie av norske reaksjoner på sovjetisk trusseldiplomati*, Masteroppgave, Universitetet i Tromsø, 2011

Marcinkutè, Lina, «The Role of Human Rights NGO's: Human Rights Defenders or State Sovereignty Destroyers?» i *Baltic Journal of Law and Politics*, vol 4, nr. 2, (2011): 52-77, doi: 10.2478/v10076-011-0012-5

Maul, Daniel, «“Help Them Move the ILO Way”: The International Labour Organization and the Modernization Discourse in the Era of Decolonization and the Cold War» i *Diplomatic History*, vol. 33, nr. 1, (2009): 387-404

_____ *Human Rights, Development and Decolonization: The International Labour Organization 1940-1970*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2012

Midtgaard, Kristine, *Småstat, Magt og Sikkerhed, Danmark og FN 1949-65*, Odense: Syddansk universitetsforlag, 2005

Mouritzen, Hans, «The Nordic Model as a Foreign Policy Instrument: Its Rise and fall» i *Journal of Peace Research*, vol. 32, nr. 1, (1995): 9-2. Hentet fra: <https://journals-sagepub-com.ezproxy.uio.no/doi/abs/10.1177/0022343395032001002>

Moyn, Samuel, *The Last Utopia: Human Rights in History*, Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 2010

Neier, Aryeh, *The International Human Rights Movement: A History*, Princeton, N.J.: Princeton university Press, 2012

Nyhamar, Jostein, «Nye utfordringer: 1965-1990» i *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bind 6, Oslo: Tiden, 1990

Olesen, Thorsten, Pharo, Helge og Paaskensen, Kristian (red.), *Saints and Sinners. Official Development Aid and its Dynamics in a Historical and Comparative Perspective*, Oslo: Akademika forlag, 2013

Paczkowski, Andrzej, *Revolution and counterrevolution in Poland, 1980-1989: Solidarity, Martial Law, and the End of Communism in Europe*, translated by Christina Manetti, Rochester, NY: University of Rochester Press, 2015

Pedersen, Michael Boas, *Danmark under den Kolde Krig: småstat mellem supermagter*. Det 20. århundredes historie, Frydenlund, 2007

Petersen, Nikolaj, *Europæisk og globalt engagement 1973-2003: Dansk udenrigspolitik historie*, bd 6, red. Carsten Due-Nielsen, Ole Feldbæk og Nikolaj Petersen, København: Gyldendal Leksikon, 2004

Schori, Pierre, *Dokument inifrån: Sverige och storpolitiken i omvälvningarnas tid*, Tiden: Stockholm, 1992

_____ *Minnet och Elden, en politisk memoar med samtida synpunkter*, Leoprad Forlag: Stockholm, 2014

Simmons, Beth, *Mobilizing for Human Rights: International law in domestic politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009

Strang, Johan, «Scandinavian Legal Realism and Human Rights: Axel Hägerström, Alf Ross and the Persistent Attack on Natural Law», i *Nordic Journal of Human Rights*, vol. 36, nr. 3 (2018): 202-218, doi: 10.1080/18918131.2018.1522757

Sørbø, Gunnar, «Norsk Bistandspolitikk» i *Norges utenrikspolitikk*, 2. utg., red. Torbjørn L. Knutsen, Gunnar M. Sørbø og Svein Gjerdårker, Bergen: Chr. Michelsens institutt Cappelen, 1997

Tamnes, Rolf, *Oljealder 1965-1995*, Universitetsforlaget AS: Oslo, 1997

Thomann, Lars, *Steps to Compliance with International Labour Standards: The International Labour Organization (ILO) and the Abolition of Forced Labour*, Wiesbaden: VS Research, 2011

Tyrkiets Støttekomite i Århus, *Tyrkiet. Militærkuppet og dets baggrund*, Tyrkiets Støttekomite i Århus, april 1981

Vik, Hanne Hagtvedt, «Internasjonale menneskerettigheter» i *Krig og fred i det lange 20. århundre*, red. Hilde Henriksen Waage, Rolf Tamnes og Hanne Hagtvedt Vik, Oslo: Cappelen Dam Akademisk, 2013

Vik, Hanne Hagtvedt og Skage Alexander Østberg, «Deploying the Engagement Policy: The Significance of Legal Dualism in Norway's Support for Human Rights Treaties from the late 1970s» i *Nordic Journal of Human Rights*, vol. 36, nr. 3 (2018): s. 304-321, doi: 10.1080/18918131.2018.1522785

Vik, Hanne Hagtvedt, Jensen, Steven LB, Lindkvist, Linde og Strang, Johan «Histories of Human Rights in the Nordic Countries» i *Nordic Journal of Human Rights*, vol. 36, nr. 3 (2018): s. 189-201, doi: 10.1080/18918131.2018.1522750

Zürcher, Jan Erik, *Turkey: a Modern History*, London: I.B. Tauris, 2004

Östberg, Kjell og Jenny Andersson, *Norstedts Sveriges Historie, 1965-2012*, Stockholm: Norstedts, 2013

Østberg, Skage A., «The question of Torture: Scandinavian States and the Human Rights Issue of Torture, 1967-1984», Master thesis in history, University of Oslo, Spring 2017

Andre kilder

Telefonintervju med Pierre Schori, Oslo, 4. oktober 2018.

Vedlegg

*Med tillatelse fra Pierre Schori, 3. oktober 2018.
På bildet: Bülent Ecevit og Olof Palme, 1982.*

På et pressemøde inden Felix Poulsens afrejse til Tyrkiet orienterede LO offentligheden om de overgreb, der er sket på menneskerettighederne og de faglige rettigheder i landet. Fra pressemødet ses Pieter de Jonge fra FFI, Felix Poulsen samt international konsulent i LO, Kjeld Åkjær.

Med tillatelse fra BONO, 25. April 2019.

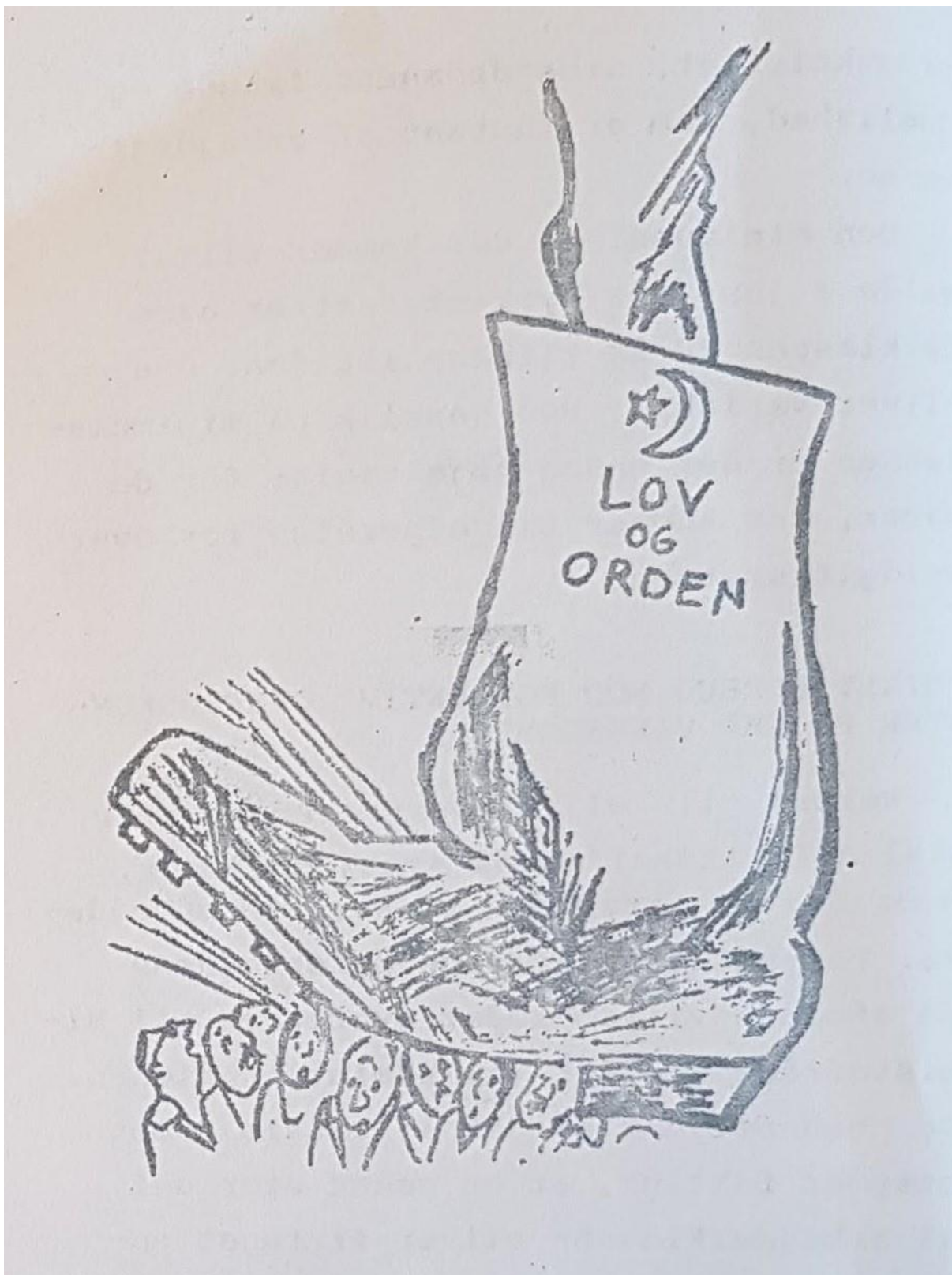
Bildet er privat, tatt i Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København. Fra magasinet LO Tema, nr. 1 1982. Arkivkode 98.21 Di

Den tyrkiske fagforeningsleder i eksil, Yücel Top, møder dansk LO

Med tillatelse fra BONO, 25. April 2019.

Bildet er privat, tatt i Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København. Fra magasinet LO Tema, nr. 6 1982. Arkivkode 98.21 Di

Med tillatelse fra BONO, 25. April 2019.

Bildet er privat, tatt i Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København. Fra magasinet *Nyt fra Tyrkiet*, nr. 6, utgitt av Tyrkietkomiteen, november 1982.

Med tillatelse fra BONO, 25. April 2019.

Bildet er privat, tatt i Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København. Fra magasinet *Nyt fra Tyrkiet*, nr. 3, utgitt av Tyrkietkomiteen, april 1982.

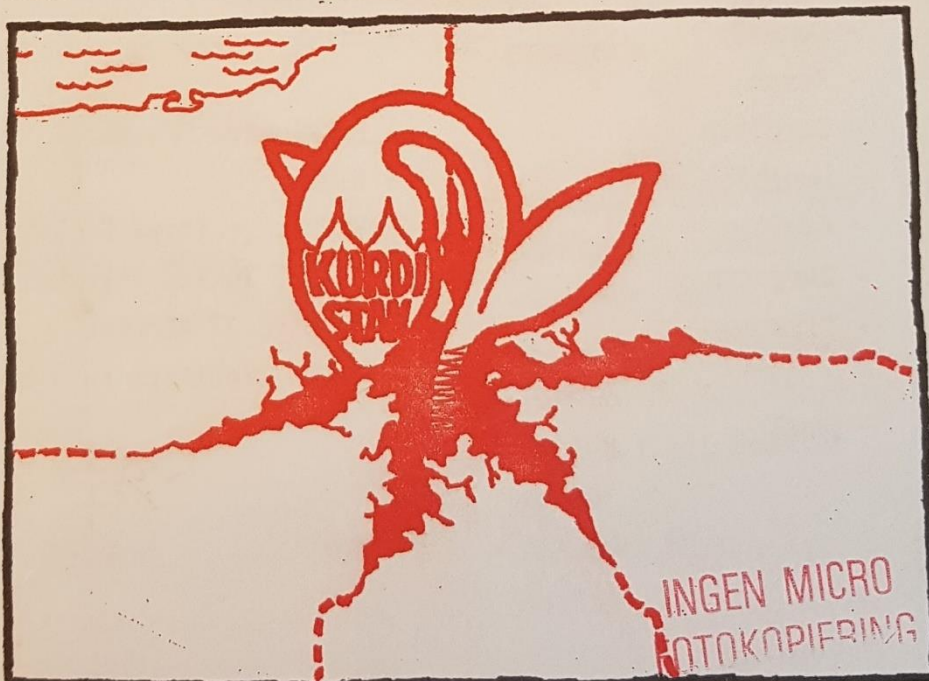
SOLIDARITETSFEST

LØRDAG d.4. APRIL KL. 18³⁰

"SALTLAGERET" GL. KONGEVEJ 10

BIJÎ
YAŞASIN
LÄNGE LEVE

NEWROZ

KURDERNES NATIONALFEST

ARR: FORBUNDET AF TYRKISKE ARBEJDERE

ENTRÉ 30,-KR

Med tillatelse fra BONO, 25. April 2019.

Bildet er privat, tatt i Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København. Fra LOs arkiv, partene: FFI, journalnummer 952/81, mappe 952.